

72 | 2007 | 1 |

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

K. Lifanov, základné neurčité zámená vo vývine spisovnej slovenčiny I

DISKUSIE A ROZHLEDY

S. M. Newerkla, Postavenie češtiny pri sprostredkovaní germanizmov do slovenčiny (a poľštiny)

SPRÁVY A RECENZIE

Nad mapami posledného zväzku Českého jazykového atlasu. P. Žigo ■
Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. M. Ološtiak
■ SORBY, Karol R.: Moderná spisovná arabčina. I. a II. diel. V. Krupa

KRONIKA

Významné životné jubileum PhDr. Márie Pisárčikovej. K. Buzássyová ■
Významné jubileum Jany Benkovičovej, CSc. K. Buzássyová ■ PhDr. Izidor Kotulič, CSc., osemdesiatročný. M. Majtán ■ Jubilujúci PhDr. Štefan Lipták, CSc. L. Bartko ■ Súpis prác Štefana Liptáka za roky 1996 – 2006. Zostavil L. Bartko

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Katarína Kálmánová,
Lubomír Kralčák, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

K. Lifanov, Základné neurčité zámená vo vývine spisovnej
slovenčiny I 3

DISKUSIE A ROZHĽADY

S. M. Newerkla, Postavenie češtiny pri sprostredkovaní
germanizmov do slovenčiny (a poľštiny)..... 21

SPRÁVY A RECENZIE

Nad mapami posledného zväzku Českého jazykového atlasu.
P. Žigo..... 36
Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach.
M. Ološtiak 40
SORBY, Karol R.: Moderná spisovná arabčina. I a II. diel.
V. Krupa 45

KRONIKA

Významné životné jubileum PhDr. Márie Pisárčikovej.
K. Buzássyová 49
Významné jubileum Jany Benkovičovej, CSc. K. Buzássyová ..
52
PhDr. Izidor Kotulič, CSc., osemdesiatročný. M. Majtán 54
Jubilujúci PhDr. Štefan Lipták, CSc. L. Bartko..... 55
Súpis prác Štefana Liptáka za roky 1996 – 2006.
Zostavil L. Bartko..... 59

ROZLIČNOSTI

Truffle nie je *hl'uzovka*. K. Kálmánová 63

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergetický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu *katarina.kalmanova@juls.savba.sk*. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.
9. Literatúru uvádzať takto:
  - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
  - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: *Studia Academica Slovaca*. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
  - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. In: *Slovenská reč*, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honoráru: rodné číslo, adresu trvalého bydliska, resp. aj číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 72, 2007. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2007

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
72 – 2007

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

Konstantin Lifanov

ZÁKLADNÉ NEURČITÉ ZÁMENÁ VO VÝVINE SPISOVNEJ SLOVENČINY I¹

LIFANOV, K.: Basic Indefinite Pronouns in the Development of the Slovak Literary Language (I). Slovenská reč, 72, 2007, No. 1, pp. 3 – 20. (Bratislava)

This paper deals with the development of basic indefinite pronouns in the history of the Slovak Literary Language till 30's of 20th century. It was very complicated and dramatic, because its tendencies have been changed by contrary ways up to almost total victory of one of them.

Spisovná slovenčina vyniká spomedzi slovanských jazykov mimoriadnym bohatstvom neurčitých zámen. Odrážajú nielen celé spektrum významov neurčitosti, ale dokonca tvoria sémantické skupiny, do ktorých sa zaraďujú zámená utvorené pomocou rozličných častíc, ale s veľmi blízkymi, ba aj totožnými významami. Z tohto faktu vyplýva, že ich ustalo vanie v spisovnej slovenčine nebolo jednoduché a pravdepodobne si v priebehu jej vývinu navzájom konkurovali. Údaje zistené porovnaním textov od rôznych autorov a ich analýzou prevýšili všetky očakávania a vyšlo najavo, že tento proces mal napínavý sujet a priam dramatický príbeh. V tejto štúdií sa pokúsime načrtnúť jeho hlavné etapy a ich charakteristické znaky.

Pripomeňme, že medzi základné neurčité zámená patria v spisovnej slovenčine zámená s predponami *nie-/ne-*, *da-*, *voľa-* a s morférou *-si*². Morfológia slovenského jazyka zdôrazňuje najmä rozdiel medzi zámenami s morférou *-si* a ostatnými, lebo sa používajú „vtedy, keď hovoriaci nepozná vec, vlastnosť, okolnosť, alebo keď sa náročky chce vyjadriť neurčito. Zámenami s morférou *-si* preto nemožno ľubo-

¹ V tejto štúdií z objektívnych príčin nemáme možnosť využívať príklady iba z pôvodných vydání kníh. Chápeme, že sa tu vynára otázka, či neboli tieto texty neskoršie upravené. Charakter využívaného jazykového materiálu však prezradzuje, že podoby neurčitých zámen sa neskoršia úprava textov buď nedotkla vôbec, alebo sa dotkla len minimálne. Len v jednotlivých prípadoch skutočne nastali podstatné zmeny, na ktoré v texte príspevku poukazujeme osobitne.

² Ďalej ich budeme pomenúvať iba neurčité zámená.

voľne zamieňať zámená s predponami *nie-*, *da-*“ (Morfológia, 1996, s. 295). Sémantická osobitosť zámen s morféomou *-si* sa zrejme pociťovala v celom vývine spisovnej slovenčiny, preto ich používali všetci autori a v zásade boli mimo konkurencie zo strany iných základných neurčitých zámen. Pozri príklady:

Kd'ž v tejto jest misli, čuje, že naozaj povedené dvere *kdosi* tlče, vpust'ení pítajíc (Bajza)³; Slabé, zakrpatené, chudé cintľaviny sú takéto deti, ani sa to nezasmeje, len jakby k bolesti a k biede sa bolo zrodilo, vždy je *jakýmsi* žiaľom obostreté (Štúr); Len tu raz ako sa tak s ním pohráva, zašustí *čosi* v povetrí, a pluhaví jastrab chmat! miljeho ftáčka Grófskej cére z ruki, a hibaj s ním do povetrja (Rimavski, 59); Na nešťastie vyznal, že to utrhol z tých päťdesiatich zlatých, ktoré *akosi* po biede vydrel na stávanie novej školy (Záborský); Pôvodne čestne osnovanému šuhajovi bridila sa stoličná služba; utiahol sa do Podolia a, stretnúc *kdesi* Elizabetu Krasinskú, sirotu po schudobnelom gazdovi – zahľadel sa do jej veľkých očí a vzal si ju za ženu (Vajanský, 14); Keď otvoril a vkročil, pokloniac sa, začal svoje: „Som I-ský suplikant“, ale ako *kedysi* hlas hromžiacich bohov Olympa zpoza oblakov, tiež ozval sa hlas z oblakov dohánového dymu... (Vansová, 5); Elenka sa medzitým vytratila do kuchyne k Zuzke, Ivan roztvoril si naprostred izby obrázkovú knižku so zvermi, rozprestrel k nej *akýsi* papier a rozprával si, že ide maľovať zajačka, i predriekal si vždy, ktorú už čiastku berie do práce (Maróthy Šoltésová, 75); Každý má svojho – moriaka, každému sa *čosi* nepáči: a všetci toto neuspokojenie pripisujú profesorom (Kukučín, 3).

Ostatné neurčité zámená prešli komplikovaným vývinom a boli vystavené vplyvu viacerých činiteľov. Ich zložitý „príbeh“ súvisí hlavne s tým, že v slovenských nárečiach sa vyskytujú asymetricky, pričom zámená so všetkými tromi predponami charakterizujú len stredoslovenské nárečia. V západoslovenských nárečiach môžeme nájsť najmä⁴ zámená s predponami *nie-* a *voľa-* v príslušnej fonetickej podobe, zatiaľ čo vo východoslovenských nárečiach iba zámená s predponou *da-* (Štolc, 1994, s. 157). Na vývin sústavy neurčitých zámen mala vplyv aj čeština, pričom tento vplyv bol rozmanitý, na čo poukážeme neskôr. Je však celkom prirodzené, že v najstarších textoch sa javí priama kontinuita s češtinou, čo preukazuje napríklad Bajzov a Gavlovičov jazyk, v ktorom nachádzame predovšetkým neurčité zámená s predponou *ňe-* (graficky aj *ne-*):

Jest totižto možné, aneb aspon biťi sa vidí takovím všeko, kteří jednúc bár bez, bár z příčini uverili, že možné jest, ňech jen vstupí do srdca láskavé *ňečo*, ňech ho *ňekolik*⁵ silněj ohnem svím rozpálí a rozežně, v okamžení k obsáhnutí toho všeliký od *ňekterích* spůsob

³ V okrúhlych zátvorkách uvádzame stranu, na ktorej bol zistený ten-ktorý príklad. Ak chýba číslo v zátvorkách, znamená to, že príklad sme našli v sieti Internet na webstránke www.klasici.sk alebo www.stur.sk.

⁴ Presnejšiu informáciu o výskyte neurčitých zámen s predponou *da-* v západoslovenskom nárečí pozri ďalej.

⁵ Kvantitatívne výrazy odvodené od iných slov s kvantitatívnym významom sa tradične určujú ako neurčité číslovky (Morfológia, 1966, s. 333 – 335). Pretože sa však tvorili pomocou tých istých morfém, ich je problematika totožná s problematikou neurčitých zámen a berieme ich takisto ako neurčité zámená.

nacházan bívá... (Bajza); Zridka se zchod z tanečnicu, posluchag gu malo, / Aby se ti k zahneni *nečo* s nu nestalo (Gavlovič, 404); U *nekterych* ge w posmechu, u *nekterych* w rečy, / Čym wetsse smichi wzbudzuge, tym ge blazen wetsi (Gavlovič, 276); Mužess se tess *nekdy* zasmit, když čas k temu nuti, / Ale zuby newisserug často ze wsseg chuti (Gavlovič, 453).

Práve tieto zámená ako jediné kodifikuje A. Bernolák: *nečo, negakí, negaká, negaké, nekdo, nekterí, nekterá, nekteré* (Bernolák, 1968, s. 203). Vyskytujú sa aj pri praktickej realizácii bernolákovčiny, napríklad vo Fándlyho jazyku:

... vatší plat musíme platiť, drevo, zezezo o mnoho je dražšie nežli pred *nekteríma* roki.

Medzitým už v Bajzovom jazyku sa používajú zároveň aj zámená s predponou *vola-*, ktoré u J. Fándlyho dokonca prevažujú:

Nemáme sa obávať, že bi gruntovní páni z úrodi posátich uhorov devátek anebo inšú dánku od nás žádali a bár bi aj *volakedi* nejakí pánski oficíri *volakteru* novú t'erchu chteli nám nadstaviť... (Bajza); ... ona taká nevládná bola, že sotvá s nú svoje roľe jarného pola zoraľi, sotvá sebe *volačo* v zime, z jaru ze svojú lichvu virobiť mohľi, preto že ju dostatečne krmiť nemohľi; Milí susedé, dokonaľi sme včil obecné porádky, zabavte sa ešče máľičko u mňa, povím vám *volajakú* všetečnú aj užitečnú novinu (Fándly).

Celkovo však v ranej fáze vývinu spisovnej slovenčiny nič nenasvedčovalo, že systém neurčitých zámen má pred sebou prudké zvraty. Situácia sa podstatne mení po Štúrovej kodifikácii, lebo Štúr síce zachováva v spisovnom jazyku zámená s predponou *nie-/ne-* (graficky *ňje-/ňe-*), ale pretože ich dáva do zátvoriek (Kondrašov, 1974, s. 173), zrejme uprednostňuje zámená s predponou *da-*. Takýmto spôsobom zvyrazňuje kontrast s predošlou kodifikáciou, a tým aj so spisovnou češtinou, lebo odsúva do pozadia spoločné prvky západnej a strednej slovenčiny (zámená s predponou *nie-/ne-*), prípadne ich úplne z kodifikácie vylučuje (zámená s predponou *vol'a-*⁶). Rovnaká je

⁶ V tejto súvislosti sa vynára otázka prekladu Štúrových prác napísaných v cudzej reči, napríklad v češtine, do slovenčiny. Táto otázka je síce diskutabilná, pretože ide o preklad do súčasnej spisovnej slovenčiny, ale podľa nášho názoru by bolo vhodné sa snažiť tam, kde je to možné, brať do úvahy Štúrov štýl. Z tohto hľadiska nie je najlepším východiskom používať v Štúrových prácach neurčité zámená s predponou *vol'a-* a prídavné meno *vol'akedajší*, čo však v prekladoch nachádzame: Tu, tu sa schádzajú statoční mladíci, a ako *vol'akedy* k hrám olympijským schádzal sa kvet gréckeho sveta, aby vyskúšal, čo vykonal pekného duch grécky... (II, 16); Otcovia a matky očakávajú doma z vás synov dorastlejších, vo všetkom dobrom viac a viac sa vmáhajúcich, bratia a sestry stále väčšou múdrosťou obohatených, úprimní priatelia známostami väčšími nadaných, susedia, priaznivci a obyvatelia tých istých dedín, mestečiek a miest *vol'akedajší* blahobyť, česť a slávu obcí svojich, a všetci títo vypevádzali vás očima úzkostlivými a volali za vami (II, 11). Sám Štúr však písal ináč: Vyletel od *dakedy* v svojom zápale do výsosti nad svet náš, ale sa spustil z neho len do Čiech a zasadol v zemi tejto – ako, tuším, dakde i sám to hovorí (132); Odstrkuje nás mŕtvoľa, smútkom nás naplňujú zrúcaniny *dakedajších* budovisk velikánskych, všade tam už prestal život, všade tam vidno znaky smrti (II, 176).

situácia aj v jeho prácach, v ktorých neurčité zámená jasne prevažujú. Pozri príklady z V. zväzku jeho diela:

Z *daktorych* strán Slovenska prišli k nám po vydaní Ohlasu na naše Národné noviny dotazy, prečo sme v reči tejto, v ktorej sme Ohlas vydali, noviny písať ustanovili, a z *daktorych* prišli aj ponosy proti reči, od nás za reč novín náridných prijatej (11); Mnohí budú túto hádku za *dajaké* nešťastie, ktoré sa na náš národ uvalilo, považovať, my ale nie sme s týmito rovné mysle (117); Že sa čeština *dakde* so slovenčinou zmiešala, je pravda, ale toto je veľmi čiastočné, miestne, na celú reč slovenskú nepatrné... (128); Kdekoľvek vidím *dáke* hýbanie sa k životu, *dáke* povstávanie z terajšej ničoty u kmeňov slovanských, hlbokú a najvrúcnejšiu citím k tomu úctu... (148); V gramatike je skúmavosť alebo vysvetľovanie ústrojnosti reči našej s jej skutočným vyložením spojená; nie je gramatika prítomná len takrečená praktická, t. j. náuka reči našej na *dakolko* bezzákladných, ľahko nazbieraných, mechanických pravidielkach založená... (157) – Tento stav obojživelnický je už veru do neznesenia a miesto toho musí už nastúpiť *niečo* pevného, istého, vyrazeného (127).

Tento Štúrov postup určil aj vtedajšiu jazykovú prax, pretože neurčité zámená najmä s predponou *da-* charakterizujú texty jeho stúpcov:

Upjekla si posuštek a *dakolko* postruhníkou, vzala oblek nových šjat, zakrútila do obrúska, batoštek na chrbát prehodila a šla vo meno božje, kde je len oči vjedli (Rimavski, 83); Ale, aby nám *dakto* nepovedal, že sa len sami chválime, bár sme ináč presvedčení, že dobré sa samo chváli, pristúpime už radšej len k samej historke (Hurban); Že vraj – „Herr von Šúplata, prečo sa nepáči aj k nám *dakedy?*“ (Hurban); Tu sa priplichtí pán Jožko Levický k pánom Medziborským, bývajúcim *dakde* pánu Bohu za chrbtom medzi horami, a ukazuje im, ako si to tá opička pekne orech hryzká (Kalinčiak, 116); ... mať ale Štefanova nevedela ani čo sa s ňou robí, bo sa mal okolo nej celý svet, a tí najviac, čo jej *dakedy* o jej chlapcovi hovorievali, že nebude zo psa slanina, ani z vlka baranina (Kalinčiak, 129); Dost' sme sa ohliadali, či sa nezjaví *dakde* dajeden kozák, ale svet je nevďačný (Záborský); Hlava sa mu trasie, ako čo by vždy *dačo* schvaľoval alebo zapieral (Záborský); Keď im v *dačom* pomôcť môžem... (Palárik); Ani v mojom dome nechce abštajgovať, len v *daktorom* hostinci... (Palárik).

Osobitne si všimneme to, že zámená *dajaký* a *dajako* sa používajú aj v stiahnu-tej podobe (*dáky*, *dáko*) a zámeno *dačo* má aj skrátenú podobu *dač*:

Hustou tmou sa na mnoho, na mnoho na hranicu svojho kráľovstva už len *dáko* dobakau (Rimavski, 27); Mne tu kedykoľvek príde na krk či *dáky* pán z daňového úradu, či stoličný lekár, či pandúr, či hajdúch: richtár dávaj! (Záborský); Ale nach sa nad týmto mojím tvrdením nikto nežhrozí, nežnajúc si predstaviť, ako ja *dač* tak veľikjeho, ako je duch ľudstava, s chatrnými vimislenými pletkami, z rozpráukami, spojiť muožem (Rimavski, IX); „Ba nebuď blázoň,“ odpovie Tomáš, „a nerob si posmech zo starých ľudí; ale abych ti predca *dač* k vôli urobil, leda – napime sa – šak sa po smrti napiješ – vivat!“ (Kalinčiak, 97).

Okrem toho sme zistili ojedinelé prípady tvorenia neurčitého zámena pomocou predpony *da-* a zároveň s morféom *-si*:

V čísle 88. tých samých novín vyčítuje ten istý, od nás už raz spomenutý *dajakýsi* Havlíček – Květy ho „pražským Nácom“ volajú, čo pridávame, aby ho naši aspoň o dačo lepšie poznali – čo za prostriedky ja užívam k navádzaniu na slovenčinu a spomína medzi iným, že moja cesta do zasadnutia tatrínskeho z Prešporoka do Mikuláša štyri úplné týždne trvala... (Štúr, V, 146); Radosť je pozerat' na zem zarastenú zelenou trávou, bujným kvietím, milo sa dívať na rozvíjajúce sa háje, hory, lež so zármutkom blúdi oko po opadajúcich stromoch a s *dajakými* nepríjemným citom nesie sa po zemi zavrenej, snehom zaviatej (Štúr, II, 177); Páni začali prespevovať: „Dávno Bešeňová,“ ale im to *dákosi* nešlo, lebo človek není zo železa, a tak prv akby ju dokončili, sotvás' na celom rade vozov dvoch ľudí našiel, čoby sa hlavami neboli jedon druhého tlkli (Kalinčiak, 113).⁷

Iba niektorí autori používajú zároveň aj zámená s predponou *nie-*, ale celkovo môžeme konštatovať, že v tomto období bola na ústupe a asi práve o vtedajší stav sa opiera slovenská tradícia uvádzať v slovníkoch pri označení slovesnej väzby práve zámená s predponou *da-*:

Lebo trebars bi som jedno druhuo peknuo, novuo a praud'ivuo povjedat' znau, preca sa na tento čas len podaním *ňjektorich* zlomkovitích, vjac ukázaních ako dokázaních mišljenok uspokojit' musím... (Rimavský, VI); ... bo Štefan Levický bude to robiť, čo ja chcem, a bude vicišpánom, keď bude vstave zato aj *niečo* vynaložit' (Kalinčiak, 22); Ja som veľmi rád, keď sa na mňa *niekto* v biede utisne! (Palárik).

Len u J. Francisciho-Rimavského sme zistili aj občasné používanie neurčitých zámen s predponou *voľa-*:

„Ach ňje že tak, sin muoj drahí, ňje!“ kroťí ho Ježibaba – ved' to prišjeu jeden krásni mláďenček, chce sa s ťebou o *volačom* poradit'“ (39); Mali raz jedni chudobní roďičovja jedno uťešenu maluo d'eučatko, a jedneho chlapca *volačo* od d'jeučatka staršjeho; djeučatko volali Aňičkou a chlapca Jaňikom (102).

To, že Ľ. Štúr, ale aj J. M. Hodža a J. Záborský uprednostňujú neurčité zámená s predponou *da-*, možno ovplyvnil výskyt týchto zámen v ich rodných nárečiach, teda v južnej časti bývalej Trenčianskej stolice a priľahlých oblastí Nitrianskej. „Zo západoslovenských nárečí sú tieto formy len v menšej oblasti sev. Kysúc a v oblasti medzi Novým Mestom n. Váhom, Bánovcami n. Bebravou a Piešťanmi“ (Buffa, 1966, s. 135). Z mapy k Buffovmu článku v Slovenskej reči (1966, roč. 31, č. 3, s. 134) však môžeme vyvodit' záver, že ani v tejto oblasti nie sú zámená s predponou *da-* veľmi rozšírené⁸, preto táto príčina voľby spomedzi neurčitých zámen nie je

⁷ Zistili sme rovnaké príklady aj v zborníku poviedok J. Bodeneka Na starom grunte (1960): – Ej, ved' keby ja mal kone! – zahovoril otec synovu reč. – Však by si ja zarobil! *Dákosi* ku koňom sa dostať! (12); *Dákosi* to naprav, tú dieru, – ukazuje na vyvalený sopúch (145). V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 sa uvádza aj zámeno *voľakedysi* (434), ale z textov takéto príklady k dispozícii nemáme.

⁸ Pre zaujímavosť uvádzame, že v strednej časti bývalej Trenčianskej stolice tieto zámená nie sú vôbec známe (Ripka, 1975, s. 110).

rozhodujúca. Ešte pozoruhodnejší je výskyt týchto zámen napríklad v jazyku J. Palárika, lebo v jeho rodnom nárečí Rakovej na Kysuciach pravdepodobne chýbajú.⁹

Všetko smerovalo k tomu, že neurčité zámená s predponou *da-* pevne zakotvia v spisovnej slovenčine a onedlho definitívne vytlačia ostatné neurčité zámená. To sa však nestalo: v poštúrovskom období sa aktivizujú neurčité zámená s predponou *nie-*, pričom táto predpona sa do spisovnej slovenčiny navracia dokonca aj v podobe *ne-*. Neurčité zámená s *ne-* sa vyskytujú napríklad v diele F. V. Sasinka Dejiny kráľovstva uhorského (1869):

Územie Litavské sice hneď odstúpil cisárovi a navrátil i *nekolko* zajatých: o vyplnení ostatných výminok ale nebolo ani slychu (31); Po smrti Vladislava už už sa mala opakovať vojna, jakú *nekdy* Samuel, Ondrej, Jesaslav a Beloslav viedli za vydobytie si kráľovského trónu (74); Požiadali Vladislava I. českého aby sa so Štefanom sišli *nekde* osobne k obnoveniu a utvrdeniu priateľstva obostranného (85).

Sasinkov jazyk je z hľadiska používania neurčitých zámen veľmi zaujímavý, lebo odráža zmenu trendu, ktorý charakterizoval jazyk štúrovskej generácie. Tento trend nahradila opačná tendencia. Ako sme už povedali, F. V. Sasinek tvorí neurčité zámená predponou *ne-* od takmer všetkých opytovacích zámen, ale pri zámenách *jaký* a *jako* z nám nejasných príčin používa výlučne predponou *da-*, a to v stiahnutej podobe:

V podozrení tom tým viac bol utvrdzovaný, že sv. Štefan ani slyšať nechcel o *dákej* nadvláde nemeckého cisára nad Uhorskom (16); Salamon, takým podozrievaniam vieru prikladajúc, hľadal príležitosť zbaviť sa soka, či už prosriedkom *dákeho* zákernického úkladu či mečom krvavej vojny (53); ... Boleslav teda, aby Kazimír kroz Petra *dáko* v susednom Poľsku neprekrižoval jeho zámery, žiadal Petra, aby nepustil Kazimíra z Uhorskej, jestli chce podržať dávne priateľstvo s ním (23); Sotva že *dáko* usporiadal záležitosti Horvatska, musel sa vrátiť domu, aby hájil Uhorsko pred Križiakmi, ktorí pod znamením kríža lúpeže a najmä ukrutnosti na židoch páchali (75).

Proces vytlačania neurčitých zámen s predponou *da-* zámenami s predponou *nie-/ne-* v jazyku neskorších autorov nadobúda takú intenzitu, že sa začínajú používať prakticky výlučne:

Keď už *niektorej* hlava odkväcla napredok, spamätala sa a otvorila ospalé oči, privoňajúc k malému perku z majoránu a klinčekov (Vajanský, 44); Na oblohe vyskytlo sa *niekolko* ľahkých obláčkov (Vajanský, 60); Hodiny mohol presedieť na foteli bez slova, tupo hľadiac do vzduchu svojima veľkýma očima, ktoré *niekdy* jasaly sa tmným tuhým bleskom,

⁹ Pozri mapu v Buffovom článku (Buffa, 1966, s. 134).

teraz však potuchly (Vajanský, 80); Zvedave som sa na nich dopytovala, a môj trpelivý apa o každom rozpovedal mi *niečo*, čo som i svojim detským rozumom pochopila (Maróthy Šoltésová, 11); *Niekoľko* ráz sopála vychudlé, priesračné rúčky nahor a volala: „Bože, Bože, čo už mám robiť?!“ (Maróthy Šoltésová, 116); ...a Elenka upokojila sa, keď si Dunajka uložila do čínskej bednice z čaju pod písací stolík, odkiaľ si ho vyťahuje, iba keď je Ivan s varovkyňou *niekde* v pomocníckej izbe (Maróthy Šoltésová, 67); Andrej Trnavský dnes menej zamračený, hoci vždy ten vážny, málomluvný, išiel do gymnázia ku svojim vedochtivým žiakom, ktorí všetci viac-menej sa ho báli, ale *niektorí*, čo bližšie mohli sa s ním obznámiť, vrúčne ho milovali (Vansová, 22 – 23); Najprv pozdravilo svojim lúčom tú záhradku, kde *niekedy* biedny ružový ker tuhý boj viedol s príhľavou a bodliačim... (Vansová, 53); „To nech vás nepetrápi, možno, že ste *niečo* podobného čítali alebo počuli, alebo vás *nejaká* podobnosť straší“ (Vansová, 38)¹⁰; Mládež vyšších tried usporadovála každý rok *niekoľko* divadelných predstavení (Kukučín, 13); *Niekde* v kúte sedí a jeduje sa (Kukučín, 35); Raz Petrik *niekam* odskočil, a tu mu sub rosa oznámil, že objavil prameň, z ktorého dostane dve zlatky pre syna (Kukučín, 99).

To, že nová generácia slovenských spisovateľov vníma neurčité zámená s predponou *da-* ináč ako štúrovská, môžeme pochopiť z jazyka novely M. Kukučina *Mladé letá* (1922)¹¹. Ako sme už povedali, v neutrálnych kontextoch a v autorovej reči používa výlučne zámená s *nie-*, kým zámená s *da-* sa objavujú len v dôverných listoch, ktoré obsahujú dokonca nekodifikované tvary a lexémy, teda ktoré majú hovorový, ba aj nárečový ráz. Na znázornenie uvedieme dlhší text, v ktorom sa takéto zámeno používa. Najzrejmšie to vidieť na začiatku Petrikovho listu rodičom:

„Drahý apóka a mamika moja radostná! Ja vás všetkých doma pozdravujem i Miša báťu i Žofiu nénu i Helenu. Ja sa tu ešte ta mám, iba kost je veľmi planý a Dolesa furt breše, keď *dačo* vo dvore šuchne. Klobásy boli dobré, iba trochu prikrátke, každej svini by mohly narosnúť také klobásy, čo by byly z Motišoviec po Revúcu, tak aby si potom ukrojil bičakom každé ráno kus a to čo ja tu ukrojím, aby to v Motišovcach prirostlo...“ (52).

Znovu sa objavujú len vtedy, keď báťa Mišo diktuje list Ferkovi. Uvedieme z neho niektoré vety:

¹⁰ Morfológia slovenského jazyka uvádza príklad s neurčitým zámenom s predponou *da-* z jazyka T. Vansovej, ale zdroj nepomenúva: Dost' času tomu *dakedy* na Ondreja (Morfológia, 1966, s. 294). Preštudovali sme poviedku *Suplikant* a román *Sirota Podhradských* pochádzajúce od tejto autorky a na desiatky príkladov neurčitých zámen s predponou *nie-/ne-* našli sme v nich iba jedno zámeno s predponou *da-*, pričom dost' špecificky obsahujúce vo svojej slovotvornej štruktúre aj pôvodnú predložku, ktorá sa premenila na predponu: O Veronke, hoci bola sľúbila, nechcela rozprávať Viole; len toľko jej povedala, že bola veľmi krásna mladá devuška, krv a mlieko, a že ju rodičia, najmä otec, ktorý *z dakade* od Hrona pochodí, veľmi rád mal a matka ju stráži ako svoje oči (81). Z toho sa dá vyvodiť, že tieto zámená v jazyku T. Vansovej, ak sa nedostali do jej textov v dôsledku ich neskoršej úpravy, boli ojedinelé a netypické.

¹¹ V základnom texte štúdie citujeme podľa (Kukučín, 1941).

Hábočky ... si šanuj ... aby si nám ... neprišiel ... v *dákom* zlom ... poriadku, ako žobrák; Zárobkov ... nemáš ... iba čo ... z toho brdárčenia ... vše *dačo* ... odkvapne ... ale i danky k rychárovi ... sú veľiké ... čo nedaj večný ... Bože; Maminka ... ich chcela ... poslať ... neupečené ... ale ja ... že keby *dakde* ... prekysly... (119 – 120).¹²

Táto zmena v používaní neurčitých zámen sa dá vysvetliť na jednej strane asi tým, že pominul romantický pohľad na jazyk charakteristický pre štúrovskú generáciu, keď sa ľudová reč považovala za vzor pre spisovný jazyk. Na druhej strane však v druhej polovici a najmä v poslednej tretine 19. storočia sa do značnej miery pozoruje dočasný spätný vývin spisovnej slovenčiny, keď sa dosť rýchlo a spontánne začala približovať k češtine.

Značný vplyv češtiny sa prejavuje aj v Katolíckych Novinách (1889 – 1890), kde nachádzame neurčité zámená, rovnako ako aj v Sasinkovom jazyku, v čechizovanej podobe s predponou *ne-*. Na rozdiel od novej generácie spisovateľov tu však zároveň fungujú aj neurčité zámená s *nie-* a *da-*, pričom prvé (spolu s čechizovanou podobou) sú frekventovanejšie, zatiaľ čo zámená s predponou *vol'a-* sa vyskytujú len ojedinele:

Ach, ja biedny nenachodím temer ani človečka, ktorému by som *niečo* odprosovať nemal (1889, 39); Keď' vidíš *nekde* veľikáša, ktorý chce svet prereformovať a kultúru doniesť do dedín a miest našich, nerozumie ale pod tým kultúru kresťanstva... (1890, 3); Jasličky bethlehemske prechováajú sa v chráme sv. Marie Maggiore v Ríme, kam ony s *niekoľkými* kameňami z jaskyne bethlehemskej a síce, jako to pápež Benedikt XIV. dokázal, v 7. storočí prenesené boly (1890, 8); Po dedinách je *dačo* viac lámanej slovenčiny v ľudových školách, hovorím lámanej, lebo je to tu zriedkavosťou, aby kto bol sbehlý v literárnej slovenčine (1890, 12); Keď' *daktorý* úd Katolickej Národnej Jednoty umre, dokud' Jednota 400 údov nečíta, dedičovia zomrelého úda dostanú od Jednoty toľko dollarov, koľko údov číta Jednota (1889, 29); Boli to takí židia, čo už nevedeli nič o Mojžišovi a o tom, čo sa robilo na vrchu Sinai, ale tým viacej o burze a *volačo* aj o opere, orfeume a o – Petöfym (1890, 3).

Opytovacie zámeno s časovým významom, od ktorého sa tvorilo neurčité pomocou predpony *nie-/ne-*, malo v Katolíckych Novinách na rozdiel od Sasinkovho

¹² R. 1958 sa však nevhodným spôsobom zasiahlo do systému neurčitých zámen v Kukučínovom jazyku, konkrétne v jazyku novely Mladé letá, keď redaktori vo viacerých prípadoch nahradili zámená s predponou *nie-/ne-* zámenami s *da-*. Týmto skreslili pôvodný autorov zámer, lebo, ako sme už uviedli, využíval tieto zámená na charakteristiku postáv a komunikatívnych situácií. Vo vydaní tejto novely z r. 1966 sa dakedy pozorujú retardačné náhrady, ktoré sa, bohužiaľ, v zásade nedotkli neurčitých zámen. Porovnaj príklady z vydania tohto románu z r. 1953 a 1958: Keď' sa zasmial, zabudol, že pri ňom *niekto* stojí (1953, 24) – Keď' sa zasmial, zabudol, že pri ňom *dakto* stojí (1958, 26) – Keď' sa zasmial, zabudol, že pri ňom *dakto* stojí (1966, 22); Len keby bol *nejaký* súci, – doložila utrápená (1953, 35) – „Len keby bol *dáky* súci,“ doložila utrápená (1958, 35) – „Len keby bol *dáky* súci,“ doložila utrápená (1966, 30); Dáme mu aspoň *niečo* zarobiť, bitangovi, keď' je taký chudobný a – hodný (1953, 35) – Dáme mu aspoň *dačo* zarobiť, bitangovi, keď' je taký chudobný a – hodný (1958, 35) – Dáme mu aspoň (neurčité zámeno je vynechané – K. L.) zarobiť, bitangovi, keď' je taký chudobný a hodný (1966, 31).

jazyka¹³ dve podoby – geneticky českú bez samohlásky *e* v kmeni a slovenskú s touto samohláskou¹⁴:

Kiežby si tohoto starostlivého, otcovského a múdreho hlasu svedomite všimli tiež v seminároch uhorských, lebo Pán Boh na kazateľni, v zповednici a pri katechisme nebude činiť taký zázrak, jaký učinil *nekdy* v Jerusaleme (1890, 36); Jestliže *nekedy* kľatba Slovanov, rozkolníctvo, odstránené bude, čomu sa protivia nie len sami Rímu nepriateľskí nektorí vodcovia Slovanov, ale i národním fanatismom zaslepení neslovanskí katolíci, – bude to popredná zásluha Strossmayerova (1890, 105).

F. V. Sasínek celkom logicky tvorí od neurčitého príslovkového záměna *nekdy* prídavné meno *nekdejší*, ktoré nachádzame v texte jeho diela:

Nechýbalo i na buričoch, na čele ktorých stál Ján, syn *nekdejšieho* Vathu; ktorí vyslali tlumačov svojich ku kráľovi, biskupom a veľmožom s požiadavkou: aby im dovoleno bolo pridržať sa starej viery, zavraždiť (latinských) biskupov a kňazov, obesiť vyberačov desiatku, atď. (46).

Je však zaujímavé, že napriek dvom podobám neurčitého záměna (*nekdy* a *nekedy*) v Katolíckych Novinách nachádzame tu podobu príslušného prídavného mena len s „vypadnutím“ samohlásky *e*; črtá sa tendencia nahradiť v spisovnej slovenčine čechizovanú podobu neurčitého záměna *nekdy* slovenskou, ale tento proces nezasaňoval odvodené prídavné meno:

Potomstvo *nekdejších* olbrimov (obrov), jehož vlast'ou bol Spiš, náramne kleslo dnes... (1890, 4).

Faktické vytlačenie neurčitých záměna s predponou *da-* zo spisovnej slovenčiny našlo aj formálne potvrdenie v tom, že boli vyradené z kodifikácie. Urobil to S. Czambel, čo malo podstatný význam pre ich ďalšie fungovanie. Zároveň vylúčil aj záměna s predponou *ne-* okrem prípadov *nejaký*, *nejako*. Odôvodnením vyradenia neurčitých záměna s predponou *da-* bolo to, že v iných slovanských jazykoch vrátane staroslovenčiny sa tvoria len pomocou predpony *ne-*, čo by vraj malo byť aj v spisovnej slovenčine (Czambel 1919, prvé vydanie – 1902, s. 288 – 289). Záměna s predponou *voľa-* vôbec nespomína.

Dôsledkom Czamblovej kodifikácie bolo, že v nasledujúcich dvoch desaťročiach neurčité záměna s predponou *nie-/ne-* jasne prevažovali tak v jazyku krásnej

¹³ F. V. Sasínek mal iba geneticky českú (pozri príklad hore); je tam uvedený aj rovnaký príklad zo S. Hurbana Vajanského.

¹⁴ Neurčité záměno s časovým významom, ktoré sa tvorilo pomocou predpony *da-*, vždy malo len podobu s príslušnou samohláskou: Pešťanské „Slovenské Noviny“ uverejňujú v „Besednici“ popri dobrých *dakedy* rozprávokách i preklady francúzskych novellistov, takých, ktorí sú v rodine s Dumasom a Zolom.

literatúry, ako aj náučných textov. Na jazyk spisovateľov klasického realizmu nadväzuje mohutná línia spájajúca viacerých slovenských spisovateľov, ktorí zámená s predponou *nie-* používali prakticky výlučne. Zo spisovateľov pôsobiacich v 10. a 20. rokoch 20. storočia sa medzi nich zaraďuje napríklad J. Gregor Tajovský (povedky z 10. rokov 20. storočia), J. Škultéty (1920) a Jégé (Adam Šangala, 1923):

- V najhoršom prípade že spolu so susednou obcou naviedli *nejakého* cudzieho paholka a poslali ho za obec bojovať (27 – 28); Ale jednako, kým sme vstali, bol už *niečo* hodil Dunkovi, on zapálil si do fajčky, nabral na seba potrebného riadu, a už išli (31); Jemu sa i nepáčila, a potom si pomyslel: „Taká boháčka, a ja nič nemám; ešte by mi to *niekedy* na oči vyhadzovala,“ a hľadel sa čím skorej vytratiť (36 – 37); Na odľahlé lúky sme ho už nijako nechceli pripustiť, lebo hoci ho celý svet poznal, predsa sme nechceli, aby nám *niekde* na lúke alebo na ceste umrel (42); V takejto zlej vôli pokúpila stará mať ešte *niektoré* pletky deťom, dievkam, a mali sme ísť domov (52); *Niekt*o sa posmešne ozval: - Ujček, nože ho, no! – a každý *niečo* (54); A taký môže tiež ísť za amstďinera, vachmana, k železnici, *niekam* do kancelárie, za žandára – cesta mu je otvorená (127) (Tajovský);

- Zayho list bol vlastne hrozba, preto Štúr nezameškal doložiť, že jestli by ho pri tom potkalo i *niečo* zlého, on neľutuje – v službe svojho národa (48); Prešlo však *niekoľko* rokov, a Šafárik, ako Slováčok, už mával beznádejné chvíle (30); Mladšia, borby národnej nešťivšia sa vrstva evanjelikov, horlivo pridala sa k strednej slovenčine, starší (okrem Kollára a ešte *niekoľkých*) boli radi, že pri češtine budú mať pokojnejší život (130) (Škultéty);

- Jedna-druhá z nich vše prestala nariekať a vykladala tiež takým spevavým hlasom, ako Mara, *nejakú* udalosť z Janovho života (36); *Niečo* mu šepkalo, aby bol k nej milý, ale sa bál, že by príďaleko zašiel, a preto sa obrátil a vyšiel zasa na dvor (37); Adam s materou čakal trpezlivo, vše naťahujúc hrdlo, aby zazrel, čo sa v susednej izbe robí, keď *niekt*o otvoril dvere (39); Tá krásnej šarapaty narobí *niekde*, - podotkol Tankay (45); Chalupa Šangalovie stála na *niekoľko* sto krokov vzdialená od svahu vysokých brál, pokrytých ihličinou a smrekmi, zpomedi ktorých vyčnievaly skaliská najrozličnejšej podoby: *niektoré* boli ako veže, iné ako čudné akési sochy (58); Keď utekal šírým poľom, žiadal si, aby bol čím skorej v meste, kde by sa ľahšie mohol *niekde* ukryť (61) (Jégé).

Aj v 30. rokoch táto línia naďalej jasne prevažuje. Príklady uvedieme z románov J. Jesenského Demokrati (1934, 1938) a Jégého S duchom času (1937):

- *Niekoľko* ráz hlasno zívom, ťapkajúc si dlaňou ústa, a keď sa hostia ani na toto všetko nehýbali, zadriemal (9); Bolo by treba na čelo Rovnosti *nejakého* významného človeka (12); Ani nezaďakoval šéfovi za pozdrav, ak totižto bol *nejaký* pozdrav (35); Porátal v duchu panské domy, kam ho *niekedy* volávali, a myslel na to, čo by stratil, keby pokračoval v známosti s Hanou (38); Zadychčaná odovzdala mu list, pozerajúc dookola, či ju *niekt*o nevidí (45); Riedke fúzy sa mu stále hýbali, lebo vždy *niečo* prežúval, najčastejšie sušené slivky (49); Kapusta, zeler, uhorky sa kúpali vo vode, chlapi pri mlyne, a on musel pumpovať pre *niekoľko* mizerných, ošuchaných šestákov (77); Aby sa pred tetkou nezahanbil, poprečitoval *niečo* v knihách, ktoré našiel v knižnici, naučil sa *niektoré* odseky naspamäť a chrľil výrazy, ktorým nerozumel, teda ani tetka nemohla rozumieť (89) (Jesenský);

- Myslel len na to, že sa jeho matka dopustila *niečoho*, čo naskrze nebral veľmi tragicky! (13); Keď sa druhý deň stretli na ulici, usmiali sa na seba ako *nejakí* starí známi, a tak sa potom zasa na promenádnom koncerte grófka ani najmenej neokúňala osloviť ho, hoci išla s dvoma dámami, ktoré bez slova proste nechala ísť ďalej (15); Istého dňa mu povedala: – Mám u brata *niekoľko* cennejších obrazov našich predkov. Odpíšem mu, aby mi ich poslal. Najskôr sa *niekde* na pôjde povalujú (16) (Jégé).

Neurčité zámená s predponou *vol'a-* ostávajú celkom na okraji spisovnej slovenčiny napriek tomu, že boli nečakane kodifikované r. 1931 (Pravidla, 1931, s. 322 – 323). Je však zaujímavé, že podľa J. Jesenského, ako to píše v románe Demokrati, ich používanie v 30. rokoch nadobudlo politickú príchuť: „... slovenská literárna reč sa rozdvajila na úradnú, „československú“, centralistickú, a na čistú slovenskú, autonomistickú“ (Jesenský, 1953, s. 98), keď používanie niektorých slov, ktoré tvorili synonymné dvojice, svedčilo o politickej orientácii hovoriaceho. Medzi týmito dvojicami uvádza J. Jesenský aj kodifikované neurčité zámená *niekto* ako „centralistické“ a *vol'akto* ako „autonomistické“. Materiál, ktorý sme preštudovali, však informácie J. Jesenského o používaní neurčitých zámen, nepotvrdil. Buď to bol autorov literárny výmysel, alebo sa to týkalo iba ústnych prejavov. Zámená s predponou *vol'a-* sme zistili v rozprávačovej reči len v textoch P. Jilemnického (Pole neorané, 1932) a H. Rotha (Osudy, 1936), ktorých by sme ťažko mohli „podozrievať“ z autonomistických náhľadov, aj v priamej reči postáv Hronského románu Chlieb (1931), pričom u všetkých týchto autorov majú dosť nízku frekvenciu:

- To už ja poznám ako hodiny: prisní sa mi *vol'ačo* strašné z vojny – a už je koniec (450); Ktohovie – *vol'akde* prechladla v jarnom náteplí, ktoré je mámivé ani mladé víno, ale sviatky už nemožno odbaviť bez kostolíčka (461); Azda *vol'akto* nemlčal a zatopil všetkých, ktorí chceli ľudí uchrániť pred zbytočnými ťarchami (543); Vycítila, že Pavel čosi hľadá, na čom by sa bezpečnejšie zachytil, že potrebuje *vol'ajakú* postać, na ktorej by sa mohol pevne rozkročiť, rozmáchnuť sa a biť sa za dáky srdcu blízky cieľ... vycítila to však podvedome, ženským srdcom a nejasne, lebo také nejasné boli aj Pavlove slová (559) (Jilemnický);

- Starostliví otcovia národov sa báli, že by nedorastenému útlemu dieťaťu sa *vol'ačo* stalo, že by – Bože chráň! – zablúdilo, stroskotalo tam vonka: na slobode (107); Aha, on si myslel, alebo predstieral, že si myslí, že Konštantín hovorí francúzsky: pour chi, alebo *vol'ačo* takého (139); Konštantín sa potuloval mestečkom a všade sledil po delostrelcoch, aby *vol'ačo* vyzvedel, kde asi ten Janko väzí? (156) (Roth)¹⁵;

- „Vy sem chodiť nemusíte, pokiaľ ma čert neodnesie, sed'te si doma *vol'akde*, lebo raz vám vysvietim, keď ma taká chvíľa trafi!“ (Jožo, 105); Robila som ti *vol'akedy* ako kôň, a čože? (Verona, 116); Tak *vol'ajako*. Hnevám sa naň, vieš, keď ti aj Volišku do pokušenia doniesol, nuž ani meno mu neviem (Verona, 117); Že je tam aj *vol'ajaký* kráľ namaľovaný, nuž zato, že je teraz republika (Verona, 117) (Hronský).

¹⁵ U Rotha sme spomedzi slov s predponou *vol'a-* zaznamenali iba zámeno *vol'ačo*.

Nezistili sme ich ani v článkoch B. Letza z prvej polovice 30. rokov publikovaných v Slovenskej reči, ktoré neskôr boli vydané v podobe monografie Kmeňoslovné úvahy (Letz, 1943), ani v trocha neskoršie spracovanej monografii lídra puristického hnutia H. Bartka (Bartek, 1944), čo poukazuje na to, že neurčité zámená s predponou *nie-* boli charakteristické aj pre národniansky orientovaných autorov:

- Medzi uvedenými skupinami je *niekedy* až neobyčajná príbuznosť (34); Keď teda *niekto* tvrdil, že *nejaká* osoba alebo vec je malá, postačovala mu normálna výrazová možnosť s jednoduchými príponami (45); Deminutívny význam časom pri *niektorých* klesal, až sa zakalil, najmä pri príponách, ktoré mali *niekoľko* funkcií nezdobňovacích (50) (Letz);
- Ak sa teda v spisovnom jazyku už vžil *nejaký* nový spôsob výslovnosti, pre ktorý nemožno nájsť obdobu v *niektorom* stredoslovenskom nárečí, musíme rešpektovať vžitý spisovný výslovnostný úzus, a to najmä vtedy, keď má základ nielen v pravopise, ale aj v *niektorej* jazykovej tendencii, ktorou sa vyznačuje najnovší vývin nášho spisovného jazyka (22); *Niekedy* účinky pravopisu na výslovnosť bývajú také silné, že spôsobujú celkom neželateľné zmeny, bo *niektoré* výslovnostné novotvary sa celkom priečia zvukovej ústrojnosti jazyka (26) (Bartek).

Czamblovo odporúčanie používať len neurčité zámená s predponou *nie-/ne* síce „zasadilo citeľný úder“ neurčitém zámenám s predponou *da-*, ale celkovo ich zo spisovnej reči neodstránilo. A to dokonca napriek tomu, že ani Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 ich do kodifikácie nepripustili. Akoby na dlhší čas upadli do spánku. V jazyku niektorých spisovateľov sa objavovali doslova ojedinelé prípady ich používania, ktoré sú zo samotných textov nevysvetliteľné. Môžeme to pozorovať v dielach už spomínaných B. Letza a H. Bartka, čo tiež svedčí o preferenciách národniansky orientovaných autorov:

A tu treba zdôrazniť okolnosť, že jednou deriváciou môžeme prísť k formám niekoľkorakého významu, t. j. prípona máva *dakedy* niekoľko významových odtieňov (Letz, 34)¹⁶; Po týchto poznámkach mohol by sa *dakto* pýtať, čo teda treba pokladať za základ pri ortoepickom ustáľovaní spisovnej slovenčiny? (Bartek, 22).

Rovnako sa vyskytujú aj v krásnej literatúre. Ako príklad by sme mohli uviesť poviedky od Št. Letza z rokov 1924 – 1927 alebo román Chlieb od J. Cígera Hronského (1931), pričom posledný autor ich používa prevažne v priamej reči hrdinov, alebo v kontextoch blízkych priamej reči:

- Vtedy spal až do neskorého poludnia, a tých *niekoľko* hodín, čo mu ešte zostalo, venoval žene a prácam okolo domácnosti (12); Ale skôr, než prikročím k priebehu drámy, ozna-

---

¹⁶ K uvedenému príkladu z Letzovho článku by sa také vysvetlenie možno predsa našlo, lebo v tejto vete sú dve neurčité zámená za sebou. Pravdepodobne sa mienil vyhnúť dvom rovnakým predponám za sebou. Dôležité je však, že použil zámeno s predponou *da-*, nie kodifikované s predponou *vo/a*.

čenej v nadpise tejto rozprávky, pokladám za potrebné *niekoľkými* slovami spomenúť svoje zoznámenie sa s Ondrejom (27); Väčšiu časť nábytku predala a vyjedнала si v meste u módnych firiem prácu, aby sa *niečím* uživila (46); Musí nájsť *nejaké* východisko (66); Šlo o akúsi bratovraždu pri Trenčíne, trošku marhuľovej chuti, lebo odhodené noviny ukoristil Tomáš *niekde* na Ovocnom rínku (75); Počínal si s istotou, ani čo by bol zas v *nejakom* dedinskom kostolíku a maľoval jeho steny (102) – Ešte si o chudákovi *niekto* *dačo* mrzké pomyslí (28)¹⁷ (Letz);

• Sotva položí nohu na podharbnickú pôdu, už sa ozve *niekto*: – Á, náš Metodejko ide! (7); No ináč bystrá osôbka, vynašla sa hneď, a keď Chlebkovi *niečo* rozprávala, dívala sa na muža (56); Chlebko chcel sa dostať domov; *niekde* až po pás brodil vo vode, keď prechodil od podstenia k podstenu... (62); Pribehlo k nemu *niekoľko* postáv, ale nepoznával ich hneď... (63); *Niektorá* svieca bola i krátka (71); *Nejaké* tušenie zlého aleno nepokoj aby ju bol *niekedy* pochytil – to nie (110 – 11); No kravu museli *dakde* dať, čože o to, – pohodil plec om Ondrej a poberal sa ďalej (121); *Dakoho* zabije, keď som pustila! – preblesklo Anči (383); *Dakoho* zabije! – mihlo v Petrovej mysli (383) (Hronský).

Niektorí autori používajú neurčité zámená s predponou *da-* o niečo častejšie, hoci ich frekvencia je celkovo oveľa nižšia ako frekvencia neurčitých zámen s predponou *nie-/ne-* a žiadne zákonitosti používania sa nezisťujú. Ako príklad uvidíme diela P. Bujnáka (monografia o Hviezdoslavovi z r. 1919) a noviel M. Urbana z 20. rokov¹⁸:

• Preto, keď básnik vystihuje dušu národa svojho, podáva *niečo* o takom, čo je večné (4); I keď *nejaké* subjektívne zažitie svoje opisuje, i vtedy si predstaví *nejakú* duchovnú bytosť, a s tou vedie rozhovor (22); ... že keď *niekto* má žiaľ, tým stáva sa príčinou, aby sa druhým mohla dostať radosť (113); Takže vlastne samy jeho reči a skutky charakterizujú svoje osoby, a čo o vonkajšku *niektorej* osoby povie básnik, patrí skôr len tomu opisu ľudu, jeho krojov, jeho života telesného (122) – Keď aj Chalupkove a Palárikove dramató boli viac *dačo*, než prosté začiatky, jednako nezodpovedaly žiadosti mladej básnikovej, ktorá sa rozletela do vysoka, ktorá si stavala ďaleké, veľké ideále (29); A budú to *dakedy* vzácne odborné štúdiá, ktoré na základe podrobného porovnania takýchto novších spracovaní s ich pôvodnými pendantmi poukážu na Hviezdoslavov vývin v reči, vo výraze a v estetickom názore (81) (Bujnák);

• *Niekde* sa pred ním dvíhali aj metrové záveje (25); Vtiahol hlavu medzi plecía, ale tu sa *nejako* potočil a veľkým oblúkom padol do priekopy medzi haluzie z osekanej vrby (93); Pre Malkovčanov to bola taká novina, že ľudia – akoby chceli *niečo* preboriť – náruživo sa o tom rozovorili a hovorili, či už boli v cintoríne a či sa stretli, idúc z poľa (185); Náhlivo vyberal fajku z vrecka, napchával ju i pripaľoval, sťaby chcel *niekam* odísť (187); Išiel, kľúč sa a padajúc, po chodníku, časom klial a ťažko dýchal, *niekedy* sa pristavil, ani keby nad čímisi rozmýšľal (202) – Zapál si kabát, klobúk stiahol na oči a sťaby sa bál, že *niekto* počuje, tlmene zatiahol: – Prišiel som, či nemáš *dáku* palicu... (139); No sotva vyšiel, ozýval sa za

¹⁷ Aj v tomto prípade máme dve neurčité zámená za sebou.

¹⁸ Presne údaje o používaní neurčitých zámen v zbierke M. Urbana Výkriky bez ozveny (1927) pozri v článku J. Kopinu (Kopina, 1975).

ním smiech. Bol vyzývavý, spupný, rástol na jeho krokoch ani tráva, bežal za ním ako neodbytný pes, plietol sa mu popod nohy a podlamoval ich v kolenách. *Dakedy* sa i vrátil (142); Štelina chcel povedať *dačo* veselé, dobré, ale Katrena tak úzkostlivo hľadela naňho, že mu odišla chuť a zmocnila sa ho zlosť (210) (Urban).

Neurčité zámená s predponou *da-* sa používajú aj v niektorých iných textoch, v ktorých už badať určitú tendenciu, hoci sa situácia zdá navonok podobná. Najskôr sme ju objavili v jazyku katolíckeho časopisu Svätá Rodina z 10. rokov 20. storočia. V porovnaní s Katolíckymi Novinami môžeme konštatovať, že aj v katolíckej tlači sa počet rozličných neurčitých zámen podstatne zredukoval (nepoužívajú sa neurčité zámená s predponami *ne-* a *voľa-*), ale tu autori (alebo korektori) nedodržiavajú Czamblovu kodifikáciu vo všetkom. Pozri príklady:

Ale akoby ešte rodinný život nebol býval celkom blažený, *niečo* chýbalo z úplnej blaženosti (1912, 205); Čo potrebné k tomu, by *niekto* mohol často (každý deň) prijímať (1915, 235); *Niektoré* zomierajú už väčšie, tri-štyri-šesťročné, to sú ešte nevinné, anjeli, keď sú poslušné a pobožné (1914, 312) — Príde k nám z okresu deputácia v *dajakej* vážnej záležitosti (1911, 333); ... pretože ale ľudia bez obety byť nemôžu, keď už i nové náboženstvo založil, musel ustanoviť aj *dáku* obeť (1911, 342); Sám Syn Boží vydáva o človekovi svedectvo, že není len kus akéhosi mäsa-tela, *dáky* trup, alebo nemotorný klát... (1914, 295).

Z uvedených príkladov môžeme vyvodit' zaujímavý záver: autori článkov (alebo korektori) používajú s predponou *da-* len zámeno *dajaký/dáky* (zriedkavo *dajako/dáko*). Predponu *ne-* zrejme považovali za neslovenskú¹⁹ a odstraňovali z jazyka týchto novín všetky zámená s *ne-* bez výnimky. Podotkneme tiež, že sa naďalej v textoch vyskytuje neurčité zámeno s časovým významom v obidvoch podobách – so samohláskou *e* (*niekedy*) a bez nej (*niekdý*):

Pred voľbou práve tak nebol spomínaný, ako *niekdý* Pius X. (1914, 315); ... a preto skrze častú a vřícnu modlitbu s úľubou sjednocuje sa s Bohom, svojím najvyšším Pánom a laskavým Otcom a tak už tu na zemi okusuje slasť, ktorej *niekedy* v nebesiach v nekonečnej miere bude účastný (1912, 2).

Rovnaké vnímanie neurčitých zámen nachádzame aj u niektorých neskorších autorov. Je celkom možné, že pri používaní neurčitých zámen, či už vedome alebo nevedome, sa diferencovali od češtiny, a to s rôznym stupňom intenzity. V tomto smere možno dokonca u autorov zistiť určitú gradáciu. Na prvý pohľad sa môže zdať prekvapujúce, že najvyšší stupeň charakterizuje jazyk P. Jilemnického, rodeného Čecha, ktorý sa pravdepodobne naučil po slovensky len v dospelom veku. Na druhej strane však tento fakt môže byť úplne logický, lebo sa asi učil slovenčinu

¹⁹ Môžeme to však len predpokladať, nie tvrdiť, lebo (zdanlivo?) podobný jav sme si všimli už v Sasinkovom jazyku, napriek tomu, že skutočné dôvody považovať zámená s touto predponou za neslovenské v ňom neexistovali, lebo príslušná predpona neurčitých zámen mala vždy podobu *ne-*.

v konfrontácii s češtinou. Nemožno vylúčiť ani zásah korektorov (hoci prečo by práve do jeho jazyka vnášali nekodifikované prvky?), ale vzhľadom na to, že používanie neurčitých zámen sa v jeho jazyku podriaďuje určitému systému, je to skôr pôvodný autorov zámer. Pri derivácii neurčitých zámen od niektorých opytovacích totiž dáva prednosť predpony *nie-*, od iných tvorí dvojakým spôsobom, ale od zámena *aký* rovnako takmer dôsledne iba pomocou predpony *da-*:²⁰

- *Niekoľko* úradníkov, vracajúcich sa každodenne z práce domov, *niekoľko* železničiarov v ťažkých a masných kožuchoch mechanicky kráčalo k tichému mestečku (448); Nepomáhalo hundranie chlapov – nemohli nič: veď aj *niekoľkých* gazdov vraj obratom ruky vyľiečil! (466 – 467); Prišli tí, čo chodili Moravou a po českej zemi, prišli aj *niektorí* z Rakúska, aby na decíkoch pálenky merali hodnotu šilingov, a keďže kysucký ľud je družný a má dušu ani vosk, delili sa všetci pospolu, celá dedina o jednotlivé radosti a strasti (458);

- Čosi-kamsi hlava *niekedy* trocha pobolieva, čosi-kamsi medzi lopatkami trocha kole, ale to je nič! (464); Lekárovi veriť netreba, tým už *niečo* ľudí pod rukami zomrelo za drahé peniaze – a tuto Pracharík lieči ľudí lacno a bezpečne (468) – Ale myšlienky kdesi potratila, chodí a v hlave jej hučí ani v prázdnom sude, a keď jej ženy alebo chlapčisko-pastier *dakedy* niečo povedia, reč sa prevlečie z ucha do ucha a von – priam ako nitka ihlou (469); Nebola vlastne chalupa jeho – bo Vinco Soviar do svetovej vojny nemal nič okrem zdravých rúk a nôh, a zo svetovej vojny vrátil sa iba o jednej nohe, s rozbitou hlavou, aby aj on z tej vojny *dačo* mal, keď druhí majú milióny (472);

- Mal hrniec poriadny, na *dákych* osem litrov (460); Pravdu má – môže si zas *dajakú* novú knižku kúpiť, ak pristane na ten návrh, aj tabak vtedy netreba miešať s bársakým listím – môže si kúpiť čistý (480); Každá z nich skrýva pod ručníkom *dáky* dar: jedna kúsok masla, druhá zas vajcia v šatôčke a sú aj také, čo prišli s mliekom práve od dojenia (491); Kováči často zohrievali si ruky nad vyhňou, zatiaľ kým učeň vyzváňal presmutne na nákovce, vyrovnávajúc *dáky* ten klinec (495); Až kedysi – je to už *dákych* desať rokov, – našli Karabku ležať pri smreku v hore mŕtveho (536 – 537)²¹.

Zámená s predponou *da-* však v jazyku iných autorov mohli mať oveľa menší rozsah. Napríklad v monografii historika A. Húščavu Kolonizácia Liptova do konca XIV. storočia (1930) sa vyskytujú neurčité zámená iba s predponou *nie-* a predpona *da-* sa používa iba v zámene *dajaký*:

- V tomto smysle treba chápať i výsadu hostí z Hýb z r. 1265, v ktorej kráľ Bela IV. dáva menovaným hostom tú slobodu, aby „... ani župan z Liptova, ani *niekto* iný nemohol nad nimi súdiť...“ (70); Preto som si zvolil téma, ktorého sa v našej vedeckej literatúre dotýka jedine Václav Chaloupecký, snažiac sa *niekoľkými* slovy vystihnúť kultúrny pohyb i na tomto odľahlom teritoriu (3); U *niektorých* osád sa nedá zo zachovaných prameňov presne určiť rok, kedy je po prvú o nich zmienka (34);

²⁰ Používa aj zámená s predponou *voľa-*, o čom sme sa už zmienili.

²¹ Pozri aj pre P. Jilemnického netypické a ojedinelé príklady so zámenom *nejaký*: Až od *nejakého* času bolo možné v dedine badať určitý obrat: vtedy Vinco Soviar viac vynikol a viac sa uplatnil so svojím zrejším nešťastím a tajným buričstvom, ktoré sa opieralo práve o jeho drevenú nohu (473); A keď pri lúčení dostal od mnohých susedov *nejaký* malý peniaz, „na šťastie“, bol bližšie k nebu ako zemi (553 – 554).

• Preto bolo treba siahnuť k *dajakému* prostriedku, aby sa rozprchnutí „populi nostri“ vrátili a usadili na opustenom praediu (39); Že tu nemôže ísť o *dajakú* zem, ležiacu pod Lip-tovským Hrádkom, dokazuje nám i poloha donácie, zvlášť keď si ujasníme, čo vlastne treba Honghfeldom rozumeť (65).

Ešte obmedzenejší výskyt neurčitých zámen s predponou *da-* pozorujeme v ja-zyku I. Horvátha (Človek na ulici, 1928): podobne ako A. Húščava používa všetky zámená s predponou *nie-*, ale pri opytovacom zámene *aký* pripúšťa obidve podoby – *dáky* aj *nejaký*:

• Laco nemal meč, ale mal srdce zrazu plné túhy za *niečím* neznámym (68); *Niekde* v diaľke v *niektorom* meste je mnoho kominárov, tí práve vstávajú, idú do práce a majú cylin-dre na hlavách (69); A *niekedy*, keď videl *niečo* zvláštneho, napríklad husitský dom pri pošte alebo novú budovu Tatra banky, zastal a díval sa na to dlho (75);

• Napravo stáli veľké lešenia, murári stavali *dáky* dom, práca im išla v poriadku ticho (72); Každý závan zarezal sa mu ako bič do kože a vytrhol z tupej mysle *dáku* myšlienku (131); Mal takú smiešnu chôdzu, kolísal sa z boku na bok, vedel vždy *dáke* veselé historky (137) – No, konečne, snád' i pre teba *nejaká* zostane (80); Chcel si zapískať *nejaké* melanco-lické tango, ale to nesmel v spoločnosti (123).

H. Roth využíva predponu *da-* ináč. Všetky neurčité zámená vrátane zámen s časovým významom tvorí síce iba pomocou predpony *nie-/ne-* a, ako sme už pove-dali, zriedkavo predponou *voľa-*, ale prídavné meno utvorené od neurčitého záme-na s časovým významom má predponu *da-*:

• V tej povýšenosti žil životom spanštelým a v ohľadu nacionalistickom bol azda sem-tam *niektorý* vysokoškolený intelektuál židovský vychovaný duchom maďarsko-uhorským (45); Ani *nejaký* generál alebo minister by si nemohol priať *niečo* neobyčajného! – myslel si Eudo hrdó (62); Plukovník lekár beztak vraj príde o *niekoľko* hodín z nadielky späť (145); Pršalo *niekedy* neprestajne celé dni (149);

• Predtým navštívil ešte dvoch priateľov v Dolnom Kubíne, svojich *dakedajších* sekun-dantov (56); Aj *dakedajší* spolužiaci mladých Greinerovcov prišli domov (88); Na štíte podnes čítaš zdanlive nesmazateľný *dakedajší* nápis, podľa ktorého toto gymnázium je „obe-censtvom tohoto mesta venované národnej osvete“ (94).

Takýmto spôsobom sa pravdepodobne usiluje vyhnúť používaniu prídavného mena utvoreného od staršej, asi bohemizovanej podoby zámena s časovým význa-mom *niekedy*²² a uprednostňuje prídavné meno s rovnakým významom utvorené od

²² V spisovnej slovenčine zaniknutá podoba tohto zámena sa objavuje aj v neskorších textoch, napríklad v Gašparovej novele Adam Čupaj a božia ruka z r. 1922 a dokonca v Rakúsovej novele Pieseň o studničnej vode z r. 1979: Týmto pohľadom hľadel vždy smutne na zmotaný svet a nevedel si uľahčiť' inak, iba keď sa prekrižoval *niekdy* a vzdychol si ku svojmu slovenskému pánu bohu (Gašpar, 106); Stáva sa, – povedala, – stáva sa aj to, *niekdy* tak býva, že jedna nôžka dorastie druhú (Rakús, 303).

„rýdzo slovenského“ záměna *dakedy*. Rovnaký spôsob tvorenia príslušného prídavného mena (*dakedajši*) nachádzame aj predtým u P. Bujnáka, ktorý sa však nevyhýbal ani podobe *niekdajši*:

Prády staré s ich životom *dakedajším*, večerné chvíle, polnočné výjavy, tajomné svetlo mesiaca a tieň nočné sa mu predstavujú: príšery, zázraky, noční duchovia naplňujú myseľ jeho (22); Tak spomína i on príležitostne Kollárom opísané pomníky *niekdajšieho* sveta slávianskeho ... (22).²³

Štúdium pramenného materiálu, ako aj kodifikácií spisovnej slovenčiny ukazuje, že postavenie neurčitých zámen sa podstatne menilo. Východiskom vývinu bol jednokomponentný systém neurčitých zámen s predponou *ne-* (*ne-*), ktorý sa už tesne pred kodifikáciou A. Bernoláka a hneď po nej začal meniť na dvojkomponentný (*ne-* + *vola-*). V dôsledku kodifikácie L. Štúra nastala zásadná zmena a neurčité zámená s predponou *da-* takmer vytlačili ostatné. V poštúrovskom období však došlo k opätovnému zvratu, keď jasne začali prevažovať neurčité zámená s predponou *nie-/ne-*, kým neurčité zámená s predponou *da-* boli na prelome 19. a 20. storočia úplne vyradené z kodifikácie. Nezanikli však úplne a v prvých desaťročiach 20. storočia sa sem-tam vyskytli v tlačených textoch, niekedy ako protiklad českým neurčitým zámenám. Neurčité zámená s predponou *vola-* boli úplne na periférii systému a mali veľmi nízku frekvenciu. Takýto stav charakterizoval spisovnú slovenčinu na konci 30. rokov minulého storočia.

Pramene

www.klasici.sk

www.stur.sk

Bartek, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava – Turč. Sv. Martin: Ján Horáček, 1944. 320 s.

Bodenek, J.: Na starom grunte. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1960. 148 s.

Bujnák, P.: Pavol Országh-Hviezdoslav. K 70-tym jeho narodeninám. Liptovský Sv. Mikuláš: Nákladom vydavateľského a kníhkupeckého úč. spolku „Tranoscuis“, 1919. 198 s.

Gašpar, T. J.: Adam Čapaj a božia ruka // Čas medených tvárí. Slovenské novely. II. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993, 106 – 120.

Gregor Tajovský, J.: Do konca. Hviezdoslavova knižnica. Sväzok 5. Martin, 1951. 266 s.

Horváth, I.: Dom s dvoma amormi. Bratislava: Tatran, 1973. 317 s.

²³ Ako sme už zdôraznili, rýdzo slovenská podoba opytovacieho zámena v tomto prídavnom mene s predponou *da-* a jeho čechizovaná podoba s predponou *nie-* (*ne-*) sa vyskytujú aj v textoch dávnejších autorov. Už sme spomínali L. Štúra a uvedieme niektoré ďalšie príklady: Koľko vidieckych obcí, toľko by sme mali *dakedajších* kráľovských miest (Záborský) – ... avšak, či následkom domácej zrady *niekdajšieho* sedmohradského vojvodu víťazného meča Boleslavového, či následkom smlúvy r. 1013, medzi Boleslavom a Henrikom, s prejímaním cisárskej koruny zamestnaným, opäť ho stratil (Sasinek); Staré náradie pomiešané s moderným *niekdajší* prepych s vzdajšou praktičnosťou (Vajanský).

- Húščava, A.*: Kolonizácia Liptova do konca XIV. storočia. (Sborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Ročník VII. Číslo 58. [5]). Bratislava: tlačou Štátnej tlačiarne v Prahe, 1930. 104 s.
- Jégé, Adam Šangala*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1952. 336 s.
- Jégé*: S duchom času. Spisy VI. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960. 200 s.
- Jesenský, J.*: Demokrati. Bratislava: Tatran, 1974. 512 s.
- Jilemnický, P.*: Pole neorané. In: Peter Jilemnický. Vybrané spisy. I. Bratislava, Tatran, 1974, s. 439 – 812.
- Kalinčiak, J.*: Reštavrácia. Jindř. Bačkovský, Českoslov. knihkupectví, antikvariát a nakladatelství v Praze, 1920 (Otisk vydání z r. 1871). 132 s.
- Katolícké Noviny*: Trnava 1889 – 1890.
- Kukučín, M.*: Mladé letá. Turčianský Sv. Martin: Matica slovenská, 1941. 190 s.
- Kukučín, M.*: Mladé letá. Bratislava: Slovenské nakladateľstvo detskej knihy, 1953. 196 s.
- Kukučín, M.*: Mladé letá. In: M. Kukučín. Dielo. IV. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 9 – 145.
- Kukučín, M.*: Mladé letá. Bratislava: Mladé letá, 1966. 144 s.
- Letz, B.*: Kmeňoslovné úvahy. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, 1943. 260 s.
- Letz, Št.*: Novely. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1977. 544 s.
- Maróthy-Šoltésová, E.*: Výbor zo spisov. Turčianský Sv. Martin: Matica slovenská, 1934. 204 s.
- Rakús, S.*: Pieseň o studničnej vode. In: Čas medených tvárí. Slovenské novely. II. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993, 299 – 313.
- Rimavski, J.*: Slovenske povesti. [Faksimile I. Zväzku Z roku 1845]. Turčianský Sv. Martin: Matica slovenská, 1975. 178 s.
- Roth, H.*: Osudy. Bratislava: Nakladateľstvo C. F. Wigand, 1936. 354 s.
- Sabo, G. J.*: Hugolín Gavlovič's Valaská Škola. Columbus, Ohio, Slavica Publishers, Inc. 1988. 734 p.
- Sasinek, F. V.*: Dejiny kráľovstva uhorského. Diel I. V B. Bystrici, 1869. 354 s.
- Svätá Rodina*: Časopis k úcte Sv. Rodiny Nazaretskej a k ochrane rodín kresťanských, 1911 – 1915.
- Škulčty, J.*: Sto dvadsaťpäť rokov zo slovenského života. 1790 – 1914. Turčiansky Sv. Martin: Tlačou Kníhtlačiarneho účasť spolku, nákladom spisovateľov, 1920. 148 s.
- Štúr, L.*: Slovania, bratia! Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok II. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956. 448 s.
- Štúr, L.*: Slovenčina naša. Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok V. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957. 424 s.
- Urban, M.*: Výkriky bez ozveny. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1965. 288 s.
- Vajanský, S. H.*: Sobrané Diela. Sväzok III. V Trnave tlačou a nákladom kníhtlačiarne G. Bežu, 1924. 280 s.
- Vansová, T.*: Suplikant. Turčianský Sv. Martin: Tatran, 1922. 60 s.
- Vansová, T.*: Sirota Podhradských. Bratislava: Mladé letá, 1974. 296 s.

Literatúra

- Buffa, F.*: Častice *nie-, voľa-, da-, -si* v slovenských nárečiach. In: Slovenská reč 1966, roč. 31, č. 3, s. 133 – 136.
- Czambel, S.*: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky sv. Martin 1919.
- Kondrašov, N. A.*: Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny. Bratislava: Veda, 1974. 284 s.
- Kopina, J.*: Využitie neurčitých zámen v Urbanovej zbierke noviel Výkriky bez ozveny. In: Slovenská reč 1975, roč. 41, č. 1, s. 20 – 26.
- Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. 896 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Praha: Nákladom Štátneho nakladateľstva, 1931.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, 1940. 475 s.
- Ripka, I.*: Dolnotrenčianske nárečia. Bratislava: Veda, 1975. 276 s.
- Štolc, J.*: Slovenská dialektológia. Bratislava: Veda, 1994. 179 s. + 37 máp.

Stefan Michael Newerkla

POSTAVENIE ČEŠTINY PRI SPROSTREDKOVANÍ GERMANIZMOV DO SLOVENČINY (A POĽŠTINY)

NEWERKLA, S. M.: The Role of Czech Language in the Intermediation of Germanisms into Slovak (and Polish). *Slovenská reč*, 72, 2007, No. 1. pp. 21 – 35. (Bratislava)

The author of this paper examines German words in Slovak vocabulary and comes to the conclusion, that the majority of German loanwords in Slovak were adopted directly from German language. Only a small part of German loanwords was intermediated into Slovak Language through Czech language. The same refers to Polish. Czech influence on the Slovak language has lasted incomparably longer than to the Polish language and it could play the role of the intermediary even to the present days, but the number of intermediated German loanwords in Slovak is substantially lower than it was presupposed.

K najdôležitejším zónam jazykového kontaktu v strednej Európe už dlhšie ako tisícročie patrí kontaktné územie medzi germánskymi jazykmi na jednej strane a slovanskými jazykmi na strane druhej. Také dlhé obdobie jazykového kontaktu viedlo nevyhnutne k vymieňaniu početných jazykových prvkov. Stáročia trvajúca priestorová pohyblivosť kontaktných zón pritom ešte posilnila prirodzenú náchylnosť zúčastnených jazykov na vzájomné preberanie slov.

Doterajší výskum sa zaoberal predovšetkým zachytením a jazykovedným rozborom fonologických, morfológických a lexikálnych kontaktných javov medzi jednotlivými slovanskými jazykmi a nemčinou. Najmä vrstva lexikálnych výpožičiek z nemčiny sa v poslednom čase znova stala predmetom široko koncipovaných výskumných projektov. Pokiaľ ide o západoslovanské jazyky, v uplynulých rokoch vznikol napríklad slovník slov nemeckého pôvodu v poľštine (Vincenz – Pohl – Hentschel, 1985 a v tlači) a náš slovník slov prevzatých do češtiny a slovenčiny z nemčiny (Newerkla, 2004)¹. Ostatná literatúra, ktorá zatiaľ k tejto problematike

---

¹ Práca predstavuje základné a vedecky fundované monografické spracovanie takej nesmierne obsiahlej témy, ako sú nemecké lexikálne prevzatia v češtine a slovenčine od počiatku samostatného vývinu oboch týchto jazykov až do začiatku 20. storočia. Kniha sa člení do dvoch hlavných častí, všeobecnej a slovníkovej; všeobecnú časť tvorí približne stostránková lingvistická analýza (teoretická štúdia), druhú časť výkladový slovník (súpis zozbieraného materiálu a výklady prevzatých slov). Text sprevádza rozsiahly zoznam literatúry a prameňov. Prácu doteraz recenzovali J. Ajdukovič, *Стул* IV, 2005, s. 420 – 423; H. Karlíková, *Naše reč* 88, 2005, s. 207 – 213; A. Kačny, *Studia Germanica Geda-*

vyšla, je však taká rozsiahla, že tu vzhľadom na poľštinu a češtinu iba odkazujeme na príslušné prehľady s podrobnejšími informáciami (pre poľštinu Newerkla, 2002, s. 117 – 118; 2004, s. 92 – 93; pre češtinu Newerkla, 2002, s. 118; 2004, s. 10 – 16). Z veľkého množstva publikácií k slovensko-nemeckému jazykovému kontaktu uvádzame vo výbere len tie najdôležitejšie: V. Blanár (1977, 1998), J. Doruľa (1977), F. Gregor (1985), A. Habovštiak (1987, 1988, 1993), S. M. Newerkla (2004 s ďalšou literatúrou), S. Ondrejovič (1999), M. Paponová (1990, 1994), Paponová – Ripka (1997), I. Ripka (1998), R. Rudolf (1942, 1991) a V. Schwanzer (1977).

Vzájomné ovplyvňovanie uvedených západoslovanských jazykov bolo takisto už niekoľko ráz predmetom jazykovedných analýz (porov. napr. iba publikácie, ktoré uviedol Newerkla, 2002, s. 118; 2003; 2004, s. 93). Rozsiahla je v tomto kontexte aj literatúra k jazykovému kontaktu medzi slovenčinou a češtinou. Popri príspevkoch, ktoré sú v prvom rade venované dejinám a vývinu slovenského jazyka, napr. V. Blanár (1993), J. Doruľa (1977), A. Habovštiak (1993), R. Krajčovič (1988), Krajčovič – Žigo (1990), E. Siatkowska (1992), J. Stanislav (1956 – 1973), Z. Stieber (1956, 1965), P. Žigo (2004) a i., odkazujeme výberovo na nasledujúce práce: T. Berger (2000), J. Bosák (1988), F.-R. Brüggemann (1996), V. Budovičová (1974), K. Buzássyová (1995), J. Dolník (1992, 1998), M. Gazdíková (2005), M. Nábělková (1999 s ďalšou literatúrou k tejto problematike), I. Pospíšil (1998), I. Ripka (1997), M. Sloboda (2001), M. Sokolová (1995), Sokolová – Musilová – Slančová (2005), P. Valčáková (1986) a J. Zeman (1997).

Väčšia časť slov prevzatých do poľštiny, slovenčiny a češtiny z nemčiny sa dostala do týchto jazykov priamo. Sú však aj skupiny lexikálnych výpožičiek z nemčiny, ktoré sa do slovnej zásoby týchto susedných západoslovanských jazykov dostali iba sprostredkovaním cez jeden z nich. Tak napr. české slovo *brukev* ‚kaleráb, bot. Brassica oleracea var. gongylodes‘ nepochádza priamo z dolnej nemčiny (porov. napr. dn. *bruke*, *wruke*, *wrūke*), lež bolo prevzaté nepriamou cestou cez poľ. *brukiew* (Newerkla, 2004, s. 579). Alebo č. *mincír* ‚závesné váhy‘ sa do českej slovnej zásoby dostalo zo strednej hornej nemčiny iba sprostredkovaním cez slk. *mincier* a maď. *mincér* (Newerkla, 2004, s. 606).²

Aj češtine pripadla v niektorých prípadoch úloha sprostredkovateľa nemeckých a iných cudzích slov. V prezentovanom príspevku sa zaoberáme najmä otázkou, kto-

nensia 13, 2005, s. 208 – 210; Ju. G. Korotkich & A. M. Kokin, *Лексика и лексикография* 16, 2005, s. 71 – 78; Z. Mareček, *Germanoslavica* 16, 2005, s. 98 – 102; M. Nekula, *brücken* 12, 2005, s. 374 – 377; I. T. Piirainen, *Germanistik* 45, 2004, s. 588 – 589; D. Reindl, *Journal of Slavic Linguistics* 12, 2004, s. 347 – 349; J. Rejzek, *Slavia* 74, 2005, s. 95 – 97; D. Šlosar, *SPFFBU A* 53, 2005, s. 244 – 246; L. Spáčilová, *Folia Philologica* 127, 2004, s. 447 – 449 a K. Steinke, *Österreichische Osthefte* 46, 2004, s. 649 – 650.

² Porov. aj nem.-sliez. nár. *Münzer*, *Menzer*, *Minzer* ‚id.‘ a poľ.-sliez. nár. *myncyrz* ‚id.‘ (Menzel/Hentschel, 2003, s. 218 – 219).

ré prevzatia z nemčiny sa dostali do slovenčiny iba českým sprostredkovaním, kedy k tomuto sprostredkovaniu došlo a ktorých jazykových domén sa toto sprostredkovanie najviac týkalo.

Predtým sa však na porovnanie pozrieme na úlohu češtiny ako sprostredkovateľa nemeckých prevzatí do poľštiny. V literatúre sa zhodne uvádza, že prijatie kresťanstva prvým nám známym poľským kniežat'om z rodu Piastovcov Meškom I. (Mieszkom I.) v roku 966 bolo významným historickým medzníkom pre poľsko-nemecké a poľsko-české jazykové kontakty. Misionári, ktorí v sprievode Meškovej manželky Dúbravky, dcéry Boleslava I. z rodu Přemyslovcov, prišli z Prahy do Poľska šíriť kresťanské učenie a kultúru cirkvi, patrili – tak ako celé Čechy – k Reznianskej diecéze (t. j. k diecéze Regensburg).³ Títo misionári sprostredkovali poľskému ľudu kresťanskú terminológiu a čiastočne aj ďalšiu novú slovnú zásobu (Vincenz, 1992, s. 115). Medzi lexikálnymi jednotkami prevzatými v tomto čase sa dajú rozoznať aj slová, ktoré vzhľadom na výsledky fonetických substitúcií a so zreteľom na lexikografické dáta, ako aj na kultúrohistorické fakty nemohli prísť priamou cestou z nemeckého zdroja, lež boli s najväčšou pravdepodobnosťou do poľštiny sprostredkované češtinou. Na ilustráciu uvádzame napr. poľ. **bierzmować** ‚birmovať‘ < stč. *bīrmovati* ‚id.‘ < strhn. *firnen* ‚posilniť, potvrdiť, zosilniť‘ < lat. *(con)firmāre* ‚id.‘ (Newerkla, 2004, s. 157 – 158); poľ. **biskup** ‚biskup‘ < stč. *biskup* ‚id.‘ < strhn. *biscop*, *bis(s)cof*, *biscof* ‚id.‘ < lat. *(e)piscopus* ‚id.‘ < gréc. *ἐπίσκοπος* ‚id.‘ (Newerkla, 2004, s. 126 – 127); poľ. **kacierz** ‚kacír‘ < stč. *kacieř*, *kacěř*, *kacier*, *kaciř* ‚id.‘ < vstrn. *katzer* vedľa strhn. *ketzer*, *kether* ‚kacír, bezbožný človek, sodomita‘ (Newerkla, 2004, s. 353); poľ. **kapła**† ‚kaplnka‘ (stpoľ., dnes iba poľ. *kaplica*) < stč. *kapla*, *kaple* ‚id.‘ < strhn. *kapelle* [‚ka-] alebo sthn. *kapella* ‚id.‘ < lat. *capella* ‚kaplnka; duchovenstvo‘ (Newerkla, 2004, s. 187); poľ. **oltarz** ‚oltár‘ < stč. *oltář* ‚id.‘ < sthn. *altāri*, *altāre* ‚id.‘ < neskorolat. *altāre* vedľa lat. *altāria* ‚id.‘ (Newerkla, 2004, s. 122); poľ. **opat** ‚opát‘ < stč. *opat* ‚id.‘ < stbav. *appāt* vedľa sthn. *abbāt* ‚id.‘ < lat. *abbās*, gen. *abbātis* ‚otec; opát‘ < gréc. *ἄββᾶ* ‚otec‘ < aram. *abbā* ‚id.‘ (Newerkla, 2004, s. 122); poľ. **oplatek** ‚hostia, oblátka‘ < stč. *oplatek*, *oplatka* ‚id.‘ < stbav. *oplāta vedľa lat. *oblāta* ‚id.‘ (Newerkla, 2004, s. 137); poľ. **papież** ‚pápež‘⁴ < stč. *papež* ‚id.‘ < stbav. *pāpes* vedľa sthn. *bābes* ‚id.‘ < stfranc. *pape(s)* ‚id.‘ < lat. *pāpa* (*pontifex*) ‚id.‘ (Newerkla, 2004, s. 138) a i.

Je všeobecne známe, že v nasledujúcich rokoch až do 16. storočia zostali poľsko-české kultúrne a jazykové vzťahy napriek premenlivému historickému vývinu úzke a intenzívne. V tomto kontexte upozorňujeme iba na vládu českého kráľa Václava II., ktorému sa po r. 1300 podarilo získať na niekoľko rokov väčšiu časť

³ Tam prijalo už roku 845 štrnásť kmeňových kniežat z Čiech sviatosť krstu.

⁴ R. Lipczuk (2001, s. 2) predpokladá priame prevzatie z nemčiny; A. Karszniewicz-Mazur (1988, s. 122) a A. Bańkowski (2000/II, s. 496) uprednostňujú teóriu sprostredkovania.

Poľska, ako aj na kráľov z rodu Luxemburgovcov, pod ktorých nadvládu sa uchýlili aj sliezske kniežatá. V roku 1335 sa Sliezske uznalo ako české korunné územie, poľské Horné Sliezske tvorilo od tejto chvíle spojovací most pre český vplyv na Poľsko. Dôležité podnety a impulzy pre poľsko-české vzťahy vyšli v tomto čase aj z novo založených univerzít v Prahe (1348) a Krakove (1364), kam prišli mnohí pražskí učitelia a poslucháči. Doba husitstva a vláda kráľov z rodu Jagellovcov aj v Zemiach Českej koruny po smrti Jiřího z Poděbrad, ako aj podpora českej Jednoty bratskej poľskými protestantmi vyznačujú poslednú fázu silnejšieho vplyvu češtiny na poľštinu.

Poľsko-nemecké jazykové kontakty vo všetkých týchto rokoch takisto zažili stály vzostup a rozvoj. Zintenzívnili najmä od 13. storočia, keď sa nemeckí roľníci, remeselníci a kupci začali vo väčšom množstve usadzovať v Sliezsku a ďalej na východe v Krakove a Lvove, ako aj v iných regiónoch Poľska v rámci tzv. nemeckej kolonizácie východu. Noví osadníci rozhodujúco prispeli nielen k hospodárskemu rozmachu týchto oblastí, ale aj k zavedeniu mestskej správy podľa nemeckého vzoru, súhrnu právnych noriem, ktorý nazývame podľa mesta ich pôvodu magdeburské právo. Na konci 14. storočia sa v Poľsku tento proces osídľovania skončil. Poľská šľachta sa začala zmocňovať miest, apelačný súd bol preložený z Magdeburgu do Krakova a zaviedla sa jednotná poľská jurisdikcia. Slovná zásoba prevzatá v tomto čase z nemčiny priamym kontaktom patrí dnes z veľkej časti k centrálnej sfére poľskej lexiky (Lipczuk, 2001; Vincenz, 1992).

Väčšia časť lexikálnych výpožičiek z nemčiny bola od začiatku nemeckého osídľovania východu síce prevzatá do poľštiny priamou cestou, v dôsledku súčasnej intenzity vyššie opísaných poľsko-českých vzťahov môžeme však v poľštine tohto obdobia nájsť aj cudzie slová, pre ktoré musíme predpokladať sprostredkovanie češtinou. Na ilustráciu tu spomíname napr. poľ. **alkierz** ,alkovňa, prístenok, bočná miestnosť používaná ako spáľňa‘ < stč. *alkēr*, *arkēr* ,arkier‘ < strhn. *arkēre*, *ärkēr*, *ärker*, *erker*, *erkære* ,id.‘ < sev. stfranc. *arquière* ,strielňa, otvor na strelbu v hradbách‘ (Newerkla, 2004, s. 156); poľ. **barwinek** ,zimozeleň, bot. *Vinca minor*‘ < stč. *barvienek*, *barbienenek*, *barvínec* ,id.‘ < nem. nár. *barwinke(l)* vedľa strhn. *berwinke* ,id.‘ < lat. *pervinca* ,id.‘ (Newerkla, 2004, s. 157)⁵; poľ. **cwał** ,cval, galop‘ < stč. *cvál* ,id.‘ < stč. *cválati* ,cválať, galopovať, pôvodne ,poháňať koňa do cvalu‘ < bav. *tswāln* ,trýzniť, týrať, zbit‘ (Newerkla, 2004, s. 322); poľ. **deka**† ,dýka, krátka bodná zbraň‘ (iba stpoľ., dnes poľ. *sztylet*) < stč. *déka* ,id.‘ < strhn. *degen* ,id.‘ < franc. *dague*, strlat. *dagua* ,id.‘ < bret. *dag(er)* ,id.‘ (Newerkla, 2004, s. 168 – 169); poľ. **dráb** ,dráb, za feudalizmu vykonávateľ strážnej a poriadkovo-bezpečnostnej služby‘ <

⁵ Porov. aj slk. kniž. *barvienok* ,zimozeleň, bot. *Vinca minor*‘ (SSJ, I, s. 73), slk. hist. *barvínec*, *bervínec* ,id.‘ (HSSJ, I, s. 115), slk. nár. *barvienok* ,id.‘ (SSN, I, s. 99).

stč. *dráb* ,id.‘ < strhn. *draben, draven, traben, traven* ,rovnomerne ísť alebo klusať‘ (Newerkla, 2004, s. 249); poľ. *hynszt*† ,žrebec, sedlový kôň‘ (iba stpoľ., dnes poľ. *ogier*) < stč. *hynšt* ,id.‘ < strhn. *heng(e)st* ,id.‘ < sthn. *hengist* ,id.‘ (Newerkla, 2004, s. 184 – 185)⁶; poľ. *jedwab* ,hodváb‘ < stč. *hedváb, hedvábie, hedbábie, hedvábi* ,id.‘ z sthn. nár. tvaru zodpovedajúceho sthn. *gotawëbbi, gotowëbbi* ,cenná látka, purpur‘ (Newerkla, 2004, s. 120); poľ. *łańcuch* ,reťaz‘ (nár. aj poľ. *lancuch, lańcuch, lajcuch, lańcug* a i.) < stč. *lancúch* ,id.‘ < strhn. *lanne* ,reťaz‘ + strhn. *zuc* ,ťahanie, ťah‘ (Newerkla, 2004, s. 195)⁷; poľ. *lewart*† ,leopard škvrnitý‘ (iba stpoľ., dnes poľ. *lampart*) < stč. *levhart, lebhart* ,id.‘ < strhn. *lewehart, lëbhart, lëbart(e), lëparte* ,id.‘ < lat. *leopardus* ,id.‘ (Newerkla, 2004, s. 197)⁸; poľ. *mirzyk*† ,zeler obyčajný, bot. *Apium graveolens*‘ (iba stpoľ., dnes poľ. *seler*) < stč. *mirík* ,id.‘ < frühnhd. *merrich* ,id.‘ (Newerkla, 2004, s. 293)⁹; poľ. *pończocho* ,pančucha‘ < stč. *ponšucha, punčocho* ,id.‘ < rnhn. *buntschuoch* ,krpec, opánka‘ (Newerkla, 2004, s. 297); poľ. *szart* ,malý peniaz, milodar‘ < stč. *šart* ,malý peniaz; kosienka farbiarska, bot. *Serratula tinctoria*‘ < strhn. *schart(e)* ,úlomok, odlomený kúsok‘ (Newerkla, 2004, s. 223)¹⁰; poľ. *walka* ,boj, bitka, ruvačka‘ < stč. *válka* ,boj, bitka; vojna‘ < strhn. *walc, walke* ,boj, bitka‘ (Newerkla, 2004, s. 240 – 241)¹¹; poľ. *warcaby* ,dáma, spoločenská hra na šachovnici‘ < stč. *vr(c)hcáb(v)* ,spoločenská hra v kocky s figúrkami‘ ako semikalk < stč. *vrh-* ,vrhať, prudko hádzať‘ + strhn. *wurfzabel* ,hra v kocky‘ (Newerkla, 2004, s. 244)¹² a i.

V 16. storočí český vplyv na poľštinu ochabol. Počas českého národného obrodovania síce došlo opäť k zintenzívneniu poľsko-českých vzťahov, tentoraz však v opačných podmienkach: poľština sama sa stala pre češtinu sprostredkovateľom lexikálnych jednotiek.

Vráťme sa po tomto exkurze zasa k úlohe češtiny ako sprostredkovateľa slov prevzatých do slovenčiny z nemčiny nepriamou cestou. Dejiny vývinu slovenského jazyka sú po celé svoje trvanie súčasne aj dejinami slovensko-českých jazykových vzťahov. Po zániku Veľkomoravskej ríše a vpáde Maďarov na začiatku 10. storočia sa územia dnešnej Slovenskej a Českej republiky vyvíjali v rámci rôznych politických útvarov. V českých krajinách vznikol český štát s vlastnou českou elitou, zatiaľ čo teritórium dnešného Slovenska sa stalo jedným z niekoľkých území Uhorskej koruny.

⁶ Porov. aj slk. hist. *hingst* ,žrebec, sedlový kôň‘ (HSSJ, I, s. 403).

⁷ Porov. aj slk. hist. *lancúch* ,reťaz‘ (HSSJ, II, s. 193).

⁸ Porov. aj slk. hist. *levhart* ,leopard škvrnitý‘ (HSSJ, II, s. 213).

⁹ Porov. aj slk. hist. *mirík* ,zeler obyčajný, bot. *Apium graveolens*‘ (HSSJ, II, s. 306).

¹⁰ Porov. aj slk. zastar. *šart* ,milodar‘ (SSJ, IV, s. 395), slk. hist. *šart* ,malý peniaz, milodar; farbiarska bylina, kosienka farbiarska, bot. *Serratula tinctoria*‘ (HSSJ, V, s. 606).

¹¹ Porov. aj slk. kniž. *válka* ,vojna‘ (SSJ, V: 17), slk. hist. *válka* ,id.‘ (HSSJ, VI, s. 299).

¹² Porov. aj slk. hist. *vrhcáby* ,hra v kocky; hrací stôl‘ (HSSJ, VI, s. 446), slk. hist. *varcáb* ,kocka‘ (HSSJ, VI, s. 303).

Šľachta a neskôr aj časť meštianstva bola v českých krajinách česká, čeština sa používala v širokom rozsahu nielen v administratíve, ale aj v literatúre, spisovný útvar češtiny sa tak vyvinul už v stredoveku (Sloboda, 2001). Výraznou črtou tohto obdobia bolo prenikanie češtiny aj na dnešné Slovensko pod vplyvom českého duchovenstva pôsobiaceho v školách. Rast vzdelanosti a intenzívne česko-uhorské hospodárske a politické styky spôsobili, že do slovenských miest sa sťahovali okrem nemeckých aj českí remeselníci, kupci a odborníci. Rozvoj češtiny na Slovensku podnecovali čiastočne aj husitské vojská a štúdium Slovákov na Karlovej univerzite v Prahe, pretože na Slovensku nebolo v tom čase vzdelávacie stredisko, v ktorom by Slováci mohli študovať v domácom jazyku (Žigo, 2004, s. 75). Spolu so šírením Lutherovho učenia v Hornom Uhorsku sa v 16. storočí rozširuje aj používanie češtiny, ktorá bola v slovakizovanej podobe¹³ prijatá v súlade s protestantským princípom hlásania a vyznávania viery v domácom jazyku ako kultivovaný jazyk slovenských evanjelikov. Keďže používali biblický jazyk českej Kralickej biblie z konca 16. storočia, nazývali tento kultúrny jazykový útvar bibličtinou, ktorá sa ako pastoračný jazyk u slovenských evanjelikov udržala (najmä v piesňach) až do polovice 20. storočia, t. j. ešte dlho po kodifikácii spisovnej slovenčiny (Sloboda, 2001; Žigo, 2004, s. 97 – 98).

Slovná zásoba slovenčiny, ktorá sa pod vplyvom úzkych jazykových vzťahov s češtinou v priebehu storočí nesporne obohatila o mnohé nielen lexikálne bohemizmy, odráža však aj intenzívne kultúrne kontakty s latinčinou, maďarčinou a predovšetkým s nemčinou. Takže najneskôr od 13. storočia, keď sa nemeckí osadníci začali vo väčšom množstve usídľovať aj na území dnešného Slovenska v rámci tzv. nemeckej kolonizácie východu, prenikali niektoré nemecké slová natrvalo do slovenskej lexiky (porov. iba Rudolf, 1991; Newerkla, 2004).

Otázka úlohy češtiny ako sprostredkovateľa nemeckých lexikálnych jednotiek do slovenčiny zatiaľ v odbornej literatúre samostatne položená nebola (alebo iba výnimočne, porov. Newerkla, 2002, s. 122 – 126; 2004, s. 95 – 98), pri dôkladnom skúmaní sa nám však nejaví nezaujímavá, lebo český a nemecký vplyv bol počas storočí na jazykovom území slovenčiny súčasne rovnako silný. Pritom čeština i slovenčina disponujú veľkým spoločným korpusom prevzatých slov, čo znamená, že počet germanizmov vyskytujúcich sa zároveň v oboch jazykoch je oveľa väčší ako množstvo prevzatí, ktoré jestvujú iba v češtine alebo iba v slovenčine. Napr. slk. *vankúš* < sthn. *wancussin* ‚poduška‘ sa síce vyskytuje aj v iných jazykoch ako sln. *vankuš*, kr. *va(j)nkuš*, maď. *vánkos* ‚id.‘, v češtine však chýba (Newerkla, 2004, s. 144)¹⁴, zatiaľ čo č. *hašpan* ‚hrubé pšeničné otruby‘ < strhn. *halfspan*, *hal(b)span* ‚íverček, menšia trieska, štiepka‘ je doložené iba v češtine (Newerkla, 2004, s. 372 – 373).

¹³ Prenikali do nej charakteristické slovenské prvky, napr. slová typu *robotá*, *nižný*, *obrus*, *chotár*, odstraňovalo sa *ř* (Žigo, 2004, s. 75). Porov. aj Paulíny (1960, s. 125 – 136).

¹⁴ Čeština pozná iba *polštár* < sthn. *polstar* ‚vankúš‘ (Newerkla, 2004, s. 139).

Keďže výsledky fonetických substitúcií nehovoria jednoznačne o priamom prevzatí cudzieho slova z nemčiny alebo o českom sprostredkovaní, je často veľmi neľahké nájsť správne riešenie výlučne na základe kultúrnohistorických faktov. V takomto prípade je pre spoľahlivé určenie spôsobu a cesty prevzatia cudzieho slova nevyhnutné dôkladne prezrieť všetky lexikografické dáta, ktoré k istej lexikálnej jednotke v slovenčine existujú.

Nasledujúca úvaha nám pritom slúži ako kritérium na objektívne rozhodnutie: keď sa nemecké slovo dostalo v staršom období do slovenčiny na základe českého sprostredkovania, vyplýva z toho, že s najväčšou pravdepodobnosťou ide o prevzatie zo spisovnej češtiny. V tomto prípade môžeme predpokladať, že v *Historickom slovníku slovenského jazyka* (HSSJ), resp. v jeho kartotéke sa dá vyhľadať adekvátny doklad tohto slova. Ak však pre nejaké slovo nachádzame – okrem dokladov v HSSJ alebo dokonca výhradne – doklady v *Slovníku slovenských nářečí* (SSN), resp. v jeho kartotéke, potom sa nám javí priame prevzatie z nemčiny v mnohých prípadoch oveľa pravdepodobnejšie, najmä keď sú doložené variantné lexikálne jednotky v rôznych nárečiach slovenčiny (a azda aj susedných jazykov).

Pri aplikácii tohto princípu na vyše 3 500 heslách nášho korpusu (Newerkla, 2004, s. 105 – 612) sa vyraňuje zaujímavý obraz nemeckých prevzatí v slovenčine. Čeština síce splnila v niektorých prípadoch následkom intenzívnych slovensko-českých jazykových vzťahov počas storočí svoju úlohu sprostredkovateľa lexikálnych prevzatí z nemčiny do slovenčiny, celkový počet týchto sprostredkovaných prevzatí je však oveľa menší, než ako sa dosiaľ predpokladalo, resp. ako ich uvádza ešte Machek (1971). Ba aj niektoré slová, o ktorých kolektív autorov HSSJ mieni, že ich sprostredkovala čeština, pochádzajú s veľkou pravdepodobnosťou skôr priamou cestou z nemčiny.

Tak napr. český etymológ J. Rejzek (2001, s. 416) nesprávne tvrdí, že české slovo *nudle* ‚rezance‘ sa dostalo z nemčiny iba do češtiny. Možno na základe podobného omylu predpokladá aj HSSJ (II, s. 612) pre slk. hist. *nudla* [sic!] (väčšinou plur. *nudle*) ‚šúlance, rezance‘ sprostredkovanie češtinou. Nemusí však ísť o sprostredkovanie. Nemecké slovo síce nadobudlo platnosť spisovného výrazu iba v češtine, takisto ho však nájdeme nielen v hovorovej maďarčine ako *núdl*, ale aj v starších slovenských a susedných slovanských nárečiach, porov. staršie slk. nár. *nudla* (Kálal, 1924, s. 938), poľ. nár. *nudle*, *nódle*, *nugle*, sln. nár. *nudelj*, chorv. nár. *nudla*, *nudl*, *nudlin* (Newerkla, 2004, s. 473). Staršie slk. nár. *nudla*, *nudla* (plur. *nudle*) sa síce nikdy nemohlo presadiť vedľa slk. *šúlavec* (plur. *šúlance*), resp. slk. *rezavec* (plur. *rezance*), ale so zreteľom na rozšírenie nemeckého slova v maďarčine a iných západoslovanských a juhoslovanských jazykoch je priame prevzatie v rámci nemecko-slovanského jazykového kontaktu aj v prípade slovenských variantov nemeckého výrazu viac ako pravdepodobné a predpoklad českého sprostredkovania je celkom nepotrebný.

Po dôkladnom prehliadnutí nášho korpusu nemeckých prevzatí v češtine a slovenčine (Newerkla, 2004, s. 105 – 612) s ohľadom na vyššie uvedené kritériá a po konzultáciách so slovenským etymológom Ľuborom Králikom¹⁵ ďalej uvádzame najdôležitejšie prevzatia z nemčiny v slovenčine, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou sprostredkovala čeština. Pritom ide na jednej strane o rad slov, ktoré sa v dnešnej slovenčine už nepoužívajú, resp. ktoré sú doložené iba v HSSJ, napr. slk. hist. **dajvorec** ‚ježec lopúšikový, bot. *Caucalis lappula*‘ < stč. *dajvorec* ‚id.‘ s nejasnou prvou časťou slova + strhn. strn. *worc* ‚rastlina, bylina, koreň‘ (Newerkla, 2004, s. 168; HSSJ, I, s. 227) alebo staršie slk. nár. **hampejz** ‚nevestinec‘ (u Bernoláka) < stč. *hampajs*, *hampejs*, *hanpajs*, *hanpejs* ‚id.‘ < strhn. *hanbais*, *han(en)beis* ‚id.‘. Na verejných domoch sa totiž nachádzalo zobrazenie kohúta na sliepke (porov. strlat. *gallimordium*). Druhá časť slova pochádza pôvodne z jidiš *bajis* ‚dom‘ < hebr. *bajit*, *bēt* ‚id.‘ (Newerkla, 2004, s. 179 – 180). Do tejto skupiny ďalej patria slk. hist. **hermánec** ‚harmanček, rumanček, kamilka, bot. *Matricaria chamomilla*‘ < stč. *heřmánek* < nem. nár. *hermandel*, *hermannl* ‚id.‘ pri kontaminácii s č. *rmen* ‚ruman, bot. *Anthemis*‘ (Newerkla, 2004, s. 349; HSSJ, I, s. 399); slk. hist. **hokyňa** ‚predavačka na trhu, priekupníčka, trhovyňa‘ < stč. *hokyně* ‚id.‘ k stč. *hokynář* ‚predavač na trhu, trhovec‘ < strhn. *hockener* ‚id.‘ (Newerkla, 2004, s. 183; HSSJ, I, s. 424); slk. hist. **hrabe**, **hrabie** ‚gróf‘ < stč. *hrabě*, *hrabie* ‚id.‘ < sthn. *grāvio*, *gravo* ‚id.‘ (Newerkla, 2004, s. 130; HSSJ, I, s. 439; porov. aj poľ. *hrabia*, luž. *hrabja*); slk. kniž. **hrobítov** ‚cintorín‘ < stč. *hřbitov*, *břítov* ‚id.‘ < strhn. *vrīthof* ‚ohradený priestor okolo kostola, miesto na pochovávanie mŕtvych‘ (Newerkla, 2004, s. 184; SSJ, I, s. 529; porov. sln. nár. *britof*); staršie slk. **ilec** ‚rukoväť sečnej alebo bodnej zbrane‘ (u Bernoláka) < stč. *jilec*, plur. *jilcě* ‚id.‘ < sthn. *gihilze* [ji-] ‚rukoväť meča‘ (Newerkla, 2004, s. 131; porov. poľ. *jelca*, sln. *helce*); slk. zastar. **jáhen** ‚diakon‘ < stč. *jáhen*, *jáhan* ‚id.‘ < sthn. *jāchono*, *jāguno* ‚id.‘ (Newerkla, 2004, s. 185; SSJ, I, s. 628); slk. hist. **jeptiška** ‚mniška‘ < stč. *jěptiška* ‚id.‘ < strhn. *eptissīn*, *eppetisse* ‚opátka‘ (Newerkla, 2004, s. 185; HSSJ, I, s. 531); slk. hist. a slk. nár. **kapla**, **kapľa**, **kapela** ‚kaplnka‘ < stč. *kapla*, *kapela* ‚id.‘ < strhn. *kapelle* [ka-] alebo sthn. *kapella* ‚id.‘ < lat. *capella* ‚kaplnka; duchovenstvo‘ (Newerkla, 2004, s. 187; HSSJ, II, s. 26; SSN, I, s. 747; porov. stpoľ. *kapla*, poľ. nár. *kapla*); slk. hist. **kšaft** ‚testament, závet‘ < stč. *kšaft*, *šavt* ‚id.‘ < strhn. *geschafft* ‚testament, závet; obchod; záležitosť; zmluva, dohoda‘ (Newerkla, 2004, s. 194; HSSJ, II, s. 154; porov. sln. zastar. *šaft*); slk. hist. **kštalt** ‚podoba, forma; vzhľad, úprava‘ < stč. *kštalt* ‚id.‘ < strhn. *g(e)stalt* ‚id.‘; príčina‘ (Newerkla, 2004, s. 285; HSSJ, II, s. 154; porov. poľ. *kształt*); slk. hist. **lák** ‚solný roztok používaný na nakladanie rýb, syra ap., rôsol‘ < stč. *lák* ‚id.‘ < strdn. *lāk*

¹⁵ Na tomto mieste úprimne ďakujem Ľ. Králikovi za jeho pomoc pri jazykovej korektúre tohto príspevku.

,id.; mláka, kaluža' (Newerkla, 2004, s. 361; HSSJ, II, s. 189; porov. stpoľ. *lak*); slk. hist. **láka** ,kožená nádoba, mech na víno' < stč. *láka* ,id.' < strdn. *lāge* ,súdok; mech na víno alebo olej' (Newerkla, 2004, s. 361; HSSJ, II, s. 189); slk. hist. **levhart** ,leopard škvrnitý' < stč. *levhart, lebhart* ,id.' < strhn. *lewehart, lēbhart, lēbart(e), lēpart(e)* ,id.' < lat. *leopardus* ,id.' (Newerkla, 2004, s. 197; HSSJ, II, s. 213; porov. stpoľ. *lewart*); slk. hist. **pampeliška** < č. *pampeliška* ,púpava lekárska, bot. *Taraxacum officinalis*' križovaním strn. nár. *pampelblume* ,id.' a stč. *pléska* ,plešina, lysina; púpava' (Newerkla, 2004, s. 356; HSSJ, III, s. 459); slk. hist. **poklička** ,pokrievka na nádobu' < č. *poklička* ,id.' k č. *poklice, puklice* ,pokrievka na nádobu; kryt kolesa na motorovom vozidle' < stč. *puklicě* ,vypuklá kruhová ozdoba z kovu na opaskoch, brneniach, kožených väzbách kníh ap.' < strhn. *buckel* ž. ,vypuklá kruhová ozdoba z kovu uprostred štíta' (Newerkla, 2004, s. 212 – 213; HSSJ, IV, s. 16)¹⁶; slk. hist. **polštár** ,vankúš, poduška' < stč. *polštář* ,id.' < sthn. *polstar* ,poduška' (Newerkla, 2004, s. 139; HSSJ, IV, s. 61); slk. bás. zastar. a slk. hist. **rek** ,hrdina, bohatier' < stč. *rek* ,id.' < strhn. *recke* ,hrdinský bojovník, hrdina; prenasledovaný človek, vyhnanec' (Newerkla, 2004, s. 215; HSSJ, V, s. 42; SSJ, III, s. 719); slk. hist. **rorej**, **rorej** ,vták dažďovník obyčajný' < č. *rorej*, *roraj*, stč. *rorajček, rorejček* ,id.' < rnhn. *rohrreiger, rohrrerifer, rohrreriter* ,id.' ,pôv. ,bučiak veľký' (Newerkla, 2004, s. 298; HSSJ, V, s. 83); slk. zastar. a slk. hist. **sulc** ,rôsol' < č. *sulc* ,id.' < nhn. *Sulz* ,id.' (Newerkla, 2004, s. 413 – 414; HSSJ, V, s. 554; SSJ, IV, s. 336; porov. poľ. nár. *zulec, zulec, zylc*); staršie slk. nár. **šilhat'** ,škúliť' (u Bernoláka) vedľa slk. hist. **šilhavý** ,škul'avý' < stč. *šilhati* ,škúliť' < strhn. *schilhen* ,škúliť'; žmurkať' (Newerkla, 2004, s. 225; HSSJ, V, s. 622; porov. poľ. *szylawy* ,škul'avý', luž. *šělhać*, sln. *škiliti*, chor. *škiljiti* ,škúliť'); slk. hist. **šprýmovat'** ,žartovať, vtipkovať' < stč. *šprýmovati* ,id.' < strhn. rnhn. *springen* ,skákať, pohybovať sa žartovnými skokmi' (Newerkla, 2004, s. 230; HSSJ, V, s. 660); slk. kniž. a slk. hist. **válka** ,vojna' < stč. *válka* ,boj, bitka; vojna' < strhn. *walc, walke* ,boj, bitka' (Newerkla, 2004, s. 240 – 241; HSSJ, VI, s. 299; SSJ, V, s. 17; porov. poľ. *walka* ,boj, bitka, ruvačka', bielorus. a ukr. nár. *валка* ,id.') a i.

Na druhej strane môžeme spomenúť niektoré sprostredkované prevzatia z nemčiny, ktoré sa používajú doteraz v rôznych funkčných štýloch slovenčiny, napr. slk. **arkier** ,krytý výklenok na budove' < č. *arkéř* ,id.' < stč. *alkéř, arkéř* ,id.' < strhn. *arkēre, ärkēr, ärker, erker, erkaere* ,id.' < sev. stfranc. *arquière* ,strielňa, otvor na strelbu v hradbách' (Newerkla, 2004, s. 156; SSJ, I, s. 46; KSSJ, s. 52; porov. poľ. *alkierz* ,alkovňa, prístenok, bočná miestnosť používaná ako spáľňa', luž. zastar. alebo nár. *warkar, harknař, waknař* ,arkier'); slk. hovor. **brzlik** ,týmus'

¹⁶ J. Rejzek (2001, s. 483) sa domnieva, že stč. slovo má iba autochtónny pôvod. Kontaminácia nemeckého slova s č. *vypuklý* ,vypuklý, vydutý' < č. *pukat* ,praskať, pukať (sa)' a č. *pokryt* ,opatriť krytom, prikryť, zakryť' sa javí pravdepodobná.

< č. *brzlík* ,id.‘ < rnhn. *briesel* ,id.‘ (Newerkla, 2004, s. 259; SSJ, I, s. 138; KSSJ, s. 78); slk. **brnenie** ,kovové ochranné oblečenie, zbroj; pancier‘ < stč. *brnēnie* s., *brnē* ž. plur. ,id.‘ < psł. *brъn‘a < sthn. *brunia*, *brunna* ,zbroj‘ (Newerkla, 2004, s. 127; SSJ, I, s. 132; KSSJ, s. 77; porov. stpol. *brnia*, luž. *brónčka*, ukr. rus. *броня*); slk. **cimburie** ,zakončenie hradieb, veže v podobe zubov‘ < č. *cimbuří* ,id.‘ < stč. *cibořie*, *cimbořie*, *cimbuřie* ,baldachýnová ozdobná plochá strieška, epistylum‘ < strhn. *zibōrje* ,stĺpový domček; baldachýnová ozdobná plochá strieška; nádoba na hostie‘ < lat. *cibōrium* ,nádoba na hostie; baldachýn nad oltárom‘ < gréc. *κιβώριον* ,struk egyptského bōbu‘ (Newerkla, 2004, s. 164; SSJ, I, s. 170; KSSJ, s. 87; porov. luž. *cymbra* ,cimburie‘); slk. **cválat** ,bežať cvalom, galopovať‘ < č. *cválat*, stč. *cválati* ,id.‘, pôvodne ,poháňať koňa do cvalu‘ < bav. *tswāln* ,trýzniť, týrať, zbiť‘ (Newerkla, 2004, s. 322; HSSJ, I, s. 197; SSJ, I, s. 184; KSSJ, s. 91; SSN, I, s. 225; porov. pol. *cwał* ,cval, galop‘); slk. niž. hovor. **flamender** ,hýrivec, kto sa zabáva pri pijatike, pijan, kto hýri po nociach‘ < č. *flamendr* ,id.‘ < staršie rnhn. *Flamänder* ,Flám‘ vedľa *Flame* ,id.‘ (Newerkla, 2004, s. 435; SSJ, I, s. 403); slk. ľud. **hastrman** ,vodník‘ < stč. *hastrman*, *vastrman* ,id.‘ < strhn. *wazzerman* ,id.‘ (Newerkla, 2004, s. 181; SSJ, I, s. 463; SSN, I, s. 554); slk. *kacír* ,heretik, bludár, úchylkár‘ < stč. *kacieř*, *kacěř*, *kacier*, *kacír* ,id.‘ < vstrn. *katzer* vedľa strhn. *ketzer*, *kether* ,kacír, bezbožný človek, sodomita‘ (Newerkla, 2004, s. 353; HSSJ, II, s. 8; SSJ, I, s. 659; KSSJ, s. 236; porov. pol. *kacierz*, luž. *kecar*, *kjacar*, sln. *kecar*); slk. **kartáč** ,delová guľa naplnená olovenými guľkami‘ < č. *kartáč* ,id.‘ < rnhn. *Kartätsche* ,id.‘ < tal. *cartoccio* ,kupecké vrecúško, kornút‘ (Newerkla, 2004, s. 451; HSSJ, II, s. 31; SSJ, I, s. 680; KSSJ, s. 243)¹⁷; slk. odb. **keser** ,sieť na ryby vrecovitého tvaru‘ < č. *keser* ,id.‘ < dsas. *kesser* ,id.‘ (Newerkla, 2004, s. 353; SSJ, I, s. 692; porov. pol. *kasierz*, luž. *kašer*); slk. hovor. pejor. **keťas** ,čierny obchodník, ktorý sa obchodovaním s nedostatkovým tovarom obohacuje‘ < č. *keťas* ,id.‘ odvodené slovotvorným sufixom *-as* < rnhn. *Ketten(händler)* (Newerkla, 2004, s. 452; SSJ, I, s. 692; KSSJ, s. 247; SSN, I, s. 766); slk. subšt. **kumbál** ,malá (neútulná) miestnosť, kutica‘ < č. *kumbál* ,id.‘ skrížením rnhn. *kumber*, *kummer* ,strast’, *súženie*‘ a rnhn. *kammer* ,komora‘ (porov. rnhn. *Sorgenkammerlein* ,komôrka plná starostí‘) (Newerkla, 2004, s. 377; SSJ, I, s. 791; KSSJ, s. 282; SSN, I, s. 907); slk. **lieh** ,špiritus, alkohol‘ < č. *líh* ,id.‘ < strč. *lejh* ,lúh‘ < strn. dn. *leich*, *laiche*, *läuge* ,id.‘ (Newerkla, 2004, s. 355; SSJ, II, s. 42; KSSJ, s. 299); slk. pejor. **luza** ,deklasované zložky spoločnosti, zberba‘ < č. *luza*, *lůza* ,id.‘ < stč. *lůza* ,id.‘ < strhn. *lūs* ž. ,voš‘ (Newerkla, 2004,

¹⁷ Ale v prípade slk. subšt. *kartáč* ,kefa‘ < staršie rnhn. *Kartätsche* vedľa *Kardätsche* ,česacia štetka, česák‘ < rnhn. *kardätschen* ,kefou česať, česačkou čistiť‘ < tal. *cardeggiare* ,česať ľan, vlnu ap., hachľovať‘ (Newerkla, 2004, s. 451; HSSJ, II, s. 31; SSJ, I, s. 680; KSSJ, s. 243; SSN, I, s. 753) doterajší predpoklad českého sprostredkovania (cez č. *kartáč* ,kefa‘) nie je s ohľadom na tvary v slovenských nárečiach, pol. *kartacz* ,kefa‘, ako aj sln. *krtača* ,id.‘ potrebný.

s. 199; SSJ, II, s. 70; KSSJ, s. 307); staršie slk. *platýs* ‚tľapka‘ (u Rudolfa) < č. *platýs* ‚id.‘ < strč. *platejs(a)* ‚id.‘ < rnhn. *platteise* < lat. *platessa*, *platissa* ‚id.‘ (Newerkla, 2004, s. 384; Rudolf 1991, s. 113); slk. odb. *prát* ‚plnka do jaterníc‘ < č. *prát* ‚id.‘ < bav. *prāt* ‚id.‘ (Newerkla, 2004, s. 334 – 335; Horák, 1979, s. 388; Nečas/Kopecký, 1989, s. 256; VSCS, s. 965); slk. *rým* ‚zvuková zhoda v zakončení dvoch alebo viacerých veršov‘ < č. *rým* ‚id.‘ < strhn. *rīm* ‚id.‘; verš‘ < sthn. *rīm* ‚číslo; výpočet‘ (Newerkla, 2004, s. 217 – 218; HSSJ, V, s. 204; SSJ, III, s. 900; KSSJ, s. 650; porov. poľ. *rym*, sln. *rima*); slk. *skalica* ‚sírán niektorých kovov‘ < stč. *skalicě* ‚id.‘ < bav. *galizel* ‚sírán zinočnatý‘ kontaminované s č. *skála* ‚skala‘ (Newerkla, 2004, s. 300; SSJ, IV, s. 85; KSSJ, s. 668; porov. maď. *gálic*, *gálickő*); slk. hovor. pejor. *šmelina* ‚nedovolený obchod s nedostatkovým alebo nezákonne získaným tovarom‘ < č. *šmelina* ‚id.‘ < nem. argot. *schmellen* ‚podviesť, oklamať‘ (Newerkla, 2004, s. 498; SSJ, IV, s. 432; KSSJ, s. 743); slk. subšt. *špaček* ‚škorec‘ < č. *špaček* ‚id.‘ < strhn. *spaz*, *spatze* ‚vrabec‘ (Newerkla, 2004, s. 254 – 255; HSSJ, V, s. 653; SSJ, IV, s. 437; porov. poľ. *szpak* ‚škorec‘); slk. expr. *tajtrlík* ‚šašo, pajác‘ < č. *tajtrlík* ‚id.‘ < bav. *tattərling* ‚trasľavý, tackavý človek‘ (Newerkla, 2004, s. 344; SSJ, IV, s. 485); slk. expr. hovor. *tatрман* ‚nevážny, smiešny človek, komediant, šašo; vodník‘ < č. *tatрман* ‚nevážny, smiešny človek, komediant, šašo‘ < strhn. *taterman* ‚Tatár; diablik, škriatok; bábka‘ (Newerkla, 2004, s. 234; SSJ, IV, s. 496); slk. *terč* ‚predmet určený ako cieľ pri streľbe (obyčajne kruhový obrazec)‘ < č. *terč* ‚id.‘ < stč. *tarčě*, *terčě*, *terč*, *tertčě* ‚id.‘ < strhn. *tartsche*, *tarsche*, *tarze* ž. ‚podlhovastý, okrúhlastý štítok‘ (Newerkla, 2004, s. 235; HSSJ, VI, s. 45; SSJ, IV, s. 515; KSSJ, s. 768; porov. poľ. *tarcza*, luž. *tarč*, sln. *tarča*); slk. *tuha* ‚grafit, grafitová náplň ceruzky‘ < č. *tuha* ‚id.‘ < bav. nár. variantný tvar na [du(k)x-] k nhn. *Duckstein*, *Tugstein* ‚tuha; tuť‘ (Newerkla, 2004, s. 345; SSJ, IV, s. 606; KSSJ, s. 789; porov. luž. *tuha*); slk. subšt. *turín* ‚kvaka; Brassica oleracea napobrassica‘ < č. *tuřín* ‚id.‘ < nem. nár. *turšn*, *toršn* vedľa strhn. *torse* ‚kapustný hlúb‘ < lat. *thyrsus* ‚trs, hlúb‘ < gréc. *θύρσος* ‚id., thyrsos‘ (Newerkla, 2004, s. 345; SSJ, IV, s. 615; porov. angl. *turnip* ‚kvaka‘) a i.

Na záver môžeme teda zhrnúť naše poznatky a konštatovať, že prevládajúca časť prevzatí z nemčiny sa dostala do slovenčiny (a do poľštiny) priamou cestou a iba pomerne malý počet bol sprostredkovaný češtinou. V poľštine sa úloha češtiny ako sprostredkovateľa obmedzila len na predspisovné a staropoľské obdobie. Český vplyv na slovenčinu trval síce neporovnateľne dlhšie a čeština mohla následkom intenzívnych slovensko-českých jazykových vzťahov plniť funkciu sprostredkovateľa lexikálnych prevzatí z nemčiny do slovenčiny fakticky až do nedávnej minulosti, celkový počet týchto sprostredkovaných prevzatí je však oveľa menší, než sa doteraz predpokladalo.

Skratky

a i.	a iné; a iný	nhn.	novohornonemecky; -ý
angl.	anglicky; anglický	niž.	nižšie; nižší
ap.	a podobne; a podobný	odb.	odborne; odborný
argot.	argoticky; argotový	pejor.	pejoratívne; pejoratívny
bav.	bavorsky; bavorský	plur.	plurál, množné číslo
bielorus.	bielorusky; bieloruský	poľ.	poľsky; poľský
bot.	botanicky; botanický	porov.	porovnaj
č.	česky; český	psl.	praslovansky; praslovanský
chorv.	chorvátsky	rnhn.	ranonovohornonemecky; -ý
dn.	dolnonemecky; -nemecký	rus.	rusky; ruský
dsas.	dolnosasky; dolnosaský	sliez.	sliezsky
expr.	expresívne; expresívny	sln.	slovinsky; slovinský
franc.	francúzsky	stbav.	starobavorsky; starobavorský
gen.	genitív	stč.	staročesky; staročeský
gréc.	grécky	stfranc.	starofrancúzsky
hist.	historicky; historický	sthn.	starohornonemecky; -nemecký
hovor.	hovorovo; hovorový	stpoľ.	staropoľsky; staropoľský
id.	idem, to isté	s.	stredný rod
lat.	latinsky; latinský	strč.	stredočesky; stredočeský
ľud.	ľudovo; ľudový	strhn.	stredohornonemecky; -nemecký
luž.	lužickosrbsky; -srbský	strn.	stredonemecky; stredonemecký
m.	mužský rod	subšt.	subštandardný výraz
maď.	maďarsky; maďarský	tal.	taliansky
napr.	napríklad	ukr.	ukrajinsky; ukrajinský
nár.	nárečovo; nárečový	vstrn.	východostredonemecky; -ý
nem.	nemecky; nemecký	ž.	ženský rod
neskorolat.	neskorolatinský; -latinský	zastar.	zastarano; zastaraný

Literatúra

- BAŃKOWSKI, A.: Etymologiczny słownik języka polskiego. 2 zv. Warszawa: PWN 2000.
- BERGER, T.: Nation und Sprache: das Tschechische und das Slovakische. In: Gardt, A. (ed.): Nation und Sprache: die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 2000, s. 825 – 864.
- BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenský, Česko-Lat'insko-Ňemecko-Uherský, seu: Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum. 6 zv. Buda: Universitas Hungarica 1825 – 1827.
- BLANÁR, V.: Lexikálne prevzatia v starej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie 14. O pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny (= Stanislavov zborník). Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1977, s. 167 – 186.
- BLANÁR, V.: Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. Bratislava: VEDA 1993.
- BLANÁR, V.: O preberaní lexikálnych prvkov z nemčiny do slovenčiny. (Metodologické poznámky). In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Philologica 49. Bratislava: Univerzita Komenského 1998, s. 11 – 19.
- BOSÁK, J.: Vzťahy slovenčiny a češtiny a ich výskum v novej etape. Jazykovedný časopis, 39, 1988, s. 113 – 119.

- BRÜGGEMANN, F.-R.: Die Farbbezeichnungen in der tschechischen und slowakischen Schriftsprache der Gegenwart (= Reihe XVI, Slawische Sprachen und Literaturen, Bd. 54). Frankfurt am Main: Peter Lang 1996.
- BUDOVIČOVÁ, V.: Spisovné jazyky v kontakte: sociolingvistický pohľad na dnešný vzťah slovenčiny a češtiny. *Slovo a slovesnosť*, 35, 1974, s. 171 – 181.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Vzťah slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994*. Red. Ján Doruľa. Bratislava: VEDA 1995, s. 87 – 96.
- DOLNÍK, J.: České slová v slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca 21. Prednášky XXVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1992, s. 1 – 10.
- DOLNÍK, J.: Postoje k bohemizmom v súčasnej slovenčine (ako signály vyrovnávania sa so slovensko-českými vzťahmi). In: I. Pospíšil (ed.): *Brněnská slavistika a česko-slovenské vztahy*. Brno: Masarykova univerzita 1998, s. 41 – 44.
- DORUĽA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava: VEDA 1977.
- GAZDÍKOVÁ, M.: Die tschechischen Kontaktwörter in der slowakischen Sprachpraxis und in der Rezeption der zeitgenössischen Slavistik (= Slavistische Beiträge 440). München: Otto Sagner 2005.
- GREGOR, F.: Die alte ungarische und slowakische Bergbauterminologie mit ihren deutschen Bezügen. Budapest: Akadémiai Kiadó 1985.
- HABOVŠTIAK, A.: Zur Verbreitung von Wörtern deutschen Ursprungs in den slowakischen Dialekten. *Zeitschrift für Slawistik* 32, 1987, s. 212 – 229.
- HABOVŠTIAK, A.: Slová nemeckého pôvodu v slovenských nárečiach. In: *Studia Academica Slovaca 17. Prednášky XXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mlacek. Bratislava: Alfa, 1988, s. 139 – 156.
- HABOVŠTIAK, A.: Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu). Bratislava: VEDA 1993.
- HORÁK, G. et al.: *Česko-slovenský slovník*. Bratislava: VEDA 1979.
- HSSJ: *Historický slovník slovenského jazyka*. 6 zv. Bratislava: 1991 – 2005.
- KÁLAL, M.: *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*. Banská Bystrica: n. vl. 1924.
- KARSZNIEWICZ-MAZUR, A.: *Zapożyczenia leksykalne ze źródła niemieckiego we współczesnej polszczyźnie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1988.
- KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P.: *Dejiny spisovnej slovenčiny. Študijná príručka a texty*. Bratislava: Univerzita Komenského 1990.
- KRAJČOVIČ, R.: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: SPN 1988.
- LIPCZUK, R.: Deutsche Entlehnungen im Polnischen – Geschichte, Sachbereiche, Reaktionen. *Linguistik online* 8, 2001, 1/01, http://viadrina.eu.v-frankfurt-o.de/~wjournal/1_01/Lipczuk.html
- MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 3 1971.
- MENZEL, T. – HENTSCHEL, G.: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Teschener Dialekt des Polnischen unter Mitarbeit von Pavel Jančák und Jan Balhar (= *Studia Slavica Oldenburgensia* 10). Oldenburg: BIS 2003. [Rec. S. M. Newerkla, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 49, 2003, s. 275 – 282.]
- NÁBĚLKOVÁ, M.: 1999. Slovenčina a čeština dnes. Kontakt či konflikt. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi* (= *Sociolinguistica Slovaca* 4). Bratislava: VEDA 1999, s. 75 – 93.
- NEČAS, J. – KOPECKÝ, M.: *Slovensko-český a česko-slovenský slovník rozdílných výrazů*. Praha: SPN 2 1989.
- NEWERKLA, S. M.: Die Vermittlung deutscher Lehnwörter durch das Tschechische in das Polnische und Slowakische. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 48, 2002, s. 117 – 131.
- NEWERKLA, S. M.: Neuzzeitliche Interferenzvorgänge im Wortschatz der westslavischen Standardsprachen. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 49, 2003, s. 119 – 132.

- NEWERKLA, S. M.: Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen (= Schriften über Sprachen und Texte 7). Frankfurt am Main et al.: Peter Lang 2004.
- ONDREJOVIČ, S. (ed.): Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi (= Sociolinguistica Slovaca 4). Bratislava: VEDA 1999.
- PAPSONOVÁ, M.: Slová nemeckého pôvodu v slovenských nárečiach z diachrónneho aspektu. Jazykovedný časopis 41, 1990, s. 145 – 159.
- PAPSONOVÁ, M.: Geschichte und Gegenwart der deutsch-slowakischen Sprachkontakte. In: brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei. Neue Folge 2, Berlin et al.: DAAD 1994, s. 73 – 94.
- PAPSONOVÁ, M. – RIPKA, I.: Slowakisch-Deutsch. In: Goebel, H. – Nelde, P. H. – Starý, Z. – Wölck, W. (eds.): Kontaktlinguistik. Contact Linguistics. Linguistique de contact. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research. Manuel international des recherches contemporaines (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 12/1 + 2). 2. zväzok. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 1997, s. 1685 – 1692.
- PAULINY, E.: Dve staročeské skladby so slovakizmami. Jazykovedný časopis 11, 1960, s. 125 – 136.
- POSPÍŠIL, I. (ed.): Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. Brno: Masarykova univerzita 1998.
- REJZEK, J.: Český etymologický slovník. Voznice: Leda 2001.
- RIPKA, I.: Slowakisch-Tschechisch. In: Goebel, H. – Nelde, P. H. – Starý, Z. – Wölck, W. (eds.): Kontaktlinguistik. Contact Linguistics. Linguistique de contact. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research. Manuel international des recherches contemporaines (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 12/1 + 2). 2. zväzok. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 1997, s. 1702 – 1707.
- RIPKA, I.: Odras slovensko-nemeckých kontaktov v nárečovej lexike. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Philologica 49. Bratislava: Univerzita Komenského 1998, s. 43 – 49.
- RUDOLF, R.: Die Bayernmission und die deutschen Lehnwörter in der slowakischen Kirchenterminologie. Zeitschrift für Slavische Philologie 18, 1942, s. 256 – 283.
- RUDOLF, R.: Die deutschen Lehn- und Fremdwörter in der slowakischen Sprache (= Beiträge zur Sprachinselforschung 9). Wien: VWGÖ 1991.
- SCHWANZER, V.: Nemecké slová v spisovnej a ľudovej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1977, s. 463 – 477.
- SIATKOWSKA, E.: Rodzina języków zachodniosłowiańskich. Zarys historyczny. Warszawa: PWN 1992.
- SLOBODA, M.: Česko-slovenská asymetria (konštituovanie spisovnej slovenčiny). Navýchod, 5, 2001, Praha, <http://www.navychod.cz/?req=article&id=67>
- SOKOLOVÁ, M.: České kontaktné javy v slovenčine. In: Ondrejovič, S. – Šimková, M. (eds.): Sociolinguistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny (= Sociolinguistica Slovaca 1). Bratislava: VEDA 1995, s. 188 – 206.
- SOKOLOVÁ, M. – MUSILOVÁ, K. – SLANČOVÁ, D.: Slovenčina a čeština. Synchronne porovnanie s cvičeniami. Bratislava: Univerzita Komenského 2005.
- SSJ: Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.
- SSN: Slovník slovenských nárečí. Bratislava: VEDA 1994.
- STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. 5 zv. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956 – 1973.
- STIEBER, Z.: Zarys dialektologii języków zachodnio-słowiańskich. Z wyborem tekstów gwarowych. Warszawa: PWN 1965 [1956].
- VALČÁKOVÁ, P.: České a slovenské názvy jídel s ekvivalenty v ostatních slovanských jazycích. Brno: Kandidátska dizertácia 1986.

- VINCENZ, A. de.: Deutsch-polnische Sprachkontakte. In: Kobylińska, E. – Lawaty, A. – Stephan, R. (eds.): Deutsche und Polen. 100 Schlüsselbegriffe. München – Zürich: Piper 1992, s. 114 – 122.
- VINCENZ, A. de – POHL, A. – HENTSCHEL, G.: Probeheft zum Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Polnischen. Frankfurt am Main: Peter Lang 1985.
- VINCENZ, A. de – POHL, A. – HENTSCHEL, G.: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Polnischen: von den Anfängen bis in die heutige Zeit. Oldenburg: CD-ROM (pracovná verzia).
- VSCS: Šaling, S. – Ivanová-Šalingová, M. – Maníková, Z.: Veľký slovník cudzích slov. Bratislava – Veľký Šariš: Vydavateľstvo SAMO – AAMM 1997.
- ZEMAN, J.: Czech-Slovak. In: Goebel, H. – Nelde, P. H. – Starý, Z. – Wölck, W. (eds.): Kontaktlinguistik. Contact Linguistics. Linguistique de contact. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research. Manuel international des recherches contemporaines (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 12/1 + 2). 2. zväzok. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 1997, s. 1650 – 1656.
- ŽIGO, P.: Dejiny slovenského jazyka. In: Žigo P. et al. (eds.): Slovacicum. Kapitoly z dejín slovenskej kultúry. Bratislava: AEP – SAS 2004, s. 73 – 112.

Nad mapami posledného zväzku Českého jazykového atlasu

[Český jazykový atlas. 5. zv. Praha: Academia 2005, 680 s.]

V nadväznosti na vydanie štyroch zväzkov rozsiahleho dialektologického projektu v oblasti bohemistiky a slavistiky s názvom *Český jazykový atlas* (ďalej ČJA), o ktorom sme informovali v našom časopise (Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 6, s. 367 – 370, Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 3, s. 165 – 168, Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 3, s. 154 – 156), vyšiel na sklonku roka (s vročením 2005) jeho piaty zväzok, ktorým kolektív brnianskych dialektológov a dialektologičiek vošiel do cieľovej rovinky vydávania tohto významného diela. Aj v piatom, posudzovanom zväzku ide o interpretáciu výsledkov rozsiahleho terénneho výskumu českých nárečí v duchu hlavného zámeru projektu, ktorým je ucelený pohľad na zemepisnú diferenciáciu prirodzeného vývinu a členenie národného jazyka s doplnkovými komentármi retrospektívneho charakteru. Rozsahom aj obsahom najobjemnejší piaty zväzok ČJA pozostáva z piatich kapitol obsahujúcich 462 máp. Čitateľ zvyknutý na klasické členenie atlasových projektov si aj pri listovaní v piatom zväzku ČJA uvedomí progresívnosť metodológie, ktorú autorský kolektív pri spracovaní máp využil. Pri hodnotení piateho zväzku ČJA sa žiada vyzdvihnúť nielen areálovú komplexnosť spracovania javov, ale aj syntetizujúci rozmer celého projektu. Jeho cieľom sa stalo komplexné spracovanie hláskoslovnej, tvaroslovnej, syntaktickej, lexikálej a sémantickej roviny českých a moravských nárečí. Pri interpretácii jednotlivých javov na mapách piateho zväzku ČJA jeho autori využili všetky metódy lingvistickej kartografie: nápisy, izoglosy, šrafy a symboly (figurálne i lineárne), ktoré svojou povahou postihujú aj charakter interpretovaných javov (izoglosy ohraničujú diferencované areály, značkami sa zobrazujú javy, ktoré sa nedajú výstižne interpretovať inými grafickými prostriedkami, napr. javy, pri ktorých ide o rozptýlený výskyt ekvivalentov, ktoré už na mape svoj areál koncentrácie majú). Každý typ značky je vysvetlený v legende k príslušnej mape. V komentári sa opisuje inventár zistených podôb v historickej retrospektíve, špecifikuje sa areálové vymedzenie, opisuje sa jazykovozemepisná situácia, uvádzajú sa doklady aj zo zahraničných skúmaných lokalít a odkazy na jazykové atlasy. Kombináciou interpretačných metód sa tak zvyšuje čitateľnosť mapy. Výhoda takejto interpretácie sa prejavuje najmä pri hustej bodovej sieti takého typu, aká sa využíva v ČJA (tvorí ju 420 vidieckych obcí; 223 na území Čiech, 197 na území Moravy a Sliezska, jej súčasťou je aj 5 obcí nachá-

dzajúcich sa na území Poľska). Javy na mapách sú interpretáciou údajov z *Dotazníka pro výzkum českých nářečí*, ktorý navyše zohľadňuje aj prvky jazyka staršej a mladšej mestskej generácie: asi jednu osminu všetkých výskumných bodov tvoria mestá (30 v Čechách, 27 na Morave). Osobitnú pozornosť venovali autori charakteristike terénneho výskumu, ktorý ovplyvňovali viaceré faktory: rešpektovanie rozdielov dedinského a mestského prostredia a povaha nárečových vrstiev.

Najviac priestoru v piatom zväzku zaberá hláskoslovná časť (vnútorne celkom logicky členená na vokalické a konsonantické javy). Pozorný používateľ hneď na začiatku súboru máp pochopí logickosť členenia javov, ktoré sú vo zväzku usporiadané nie podľa klasického chronologického kritéria, ale s ohľadom na relevantnosť zmien (typ *kaša/kaše*, mapa 1, s. 53, *plíce/plíce*, s. 70, resp. nerovnomernú distribúciu javov typu *poli/polu*; *noži/nožu*; *zloději/zloděju*, mapa 21, s. 77). Z priestorových dôvodov nemožno uviesť všetky relevantné staršie aj mladšie hláskoslovné zmeny, z hodnotiaceho aspektu sa preto náš výber obmedzuje len na odkazy takého charakteru, ktoré sa viažu na špecifickosť sledovaného javu, jeho dosah na morfonologickú štruktúru, resp. ďalší vývin či vzťahy jazykových rovín (porov. typ *lenu/lnu*, mapa 84, s. 165, *keře/kře*, tamže, *žltý/žlutý/žultý/žuutý/žultý*, mapa 95, s. 177, *vrata/vráta*, mapa 108, s. 193, *blato/bláto*, mapa 140, s. 231, t. j. javy, ktoré poukazujú nielen na najstaršie hláskoslovné zmeny, ale aj na analogické vnútroparadigmatické a medzi-paradigmatické vyrovnávanie či rovnakú distribúciu javov vo východomoravských a západoslovenských nárečiach).

Veľkou poznávacou hodnotou sa vyznačuje druhá časť, venovaná na jednej strane výrazovým prostriedkom, slúžiacim na vyjadrenie syntaktických vzťahov, na druhej strane ich areálovej distribúcii. Keďže v našej jazykovednej tradícii, žiaľ, nárečová syntax – okrem monografie o podrad'ovacom súvetí s časovými vedľajšími vetami od A. Ferenčíkovej – nie je synteticky spracovaná, stáva sa kapitola o nárečových syntaktických javoch v českých a moravských nárečiach pre dialektológa zaujímavým hodnotným zdrojom poznávania paralelných, t. j. integračných aj diferenciacných znakov so slovenskými nárečiami na pozadí predbežných a čiastkových poznatkov o stave v slovenských nárečiach. Tridsaťšesť máp ČJA s vybranými syntaktickými javmi (zlučovací vzťah, vymedzovanie typu *tady roste než křoví* oproti konštrukcii s výrazmi *jen/enem*, mapa 335, s. 461, vyjadrenie otázky použitím *jestli/či*, mapa 341, s. 469, distribúcia spojok *aby/coby/žeby* v účelových vetách, mapa 345, s. 477, substantívny doplnok typu *umřel jako chudák/umřel jak chudák/umřel co chudák/umřel chudák/umřel chudákem*, mapa 357, s. 489, *je mu šedesát (let)/je šedesát (let)/má šedesát (let)*, mapa 363, s. 495) je obrazom distribúcie sledovaných prvkov v prirodzenom vývine jazyka.

Tretiu, menšiu časť zväzku tvorí kartografické spracovanie adverbii s ohľadom na ich odvodzovanie. Na 41 mapách sa interpretujú a komentujú najfrekventovanejšie, resp. špecifické slovtvorné postupy tvorenia prísloviak miesta, času a spôsobu

v českých a moravských nářečiach. Na ilustráciu možno spomenúť aspoň typické distribúcie prísloviak smeru *kde* (areál stredomoravských a severozápadomoravských nářečí oproti príslovke *kam* (české nářečia), resp. *kaj* (severozápadomoravská oblasť; mapa 370, s. 507), rozdiely v používaní prísloviak *navrchu* (moravské nářečia) oproti *nahoře* (české nářečia, mapa 377, s. 517), *na bok*, *bokem*, *stranou*, *na stranu* vo význame smeru (mapa 381, s. 525), *brzy/brzo* v českých a juhozápadomoravských nářečiach oproti *skoro* na území východomoravských a severovýchodomoravských nářečí (mapa 385, s. 531), resp. podoby príslovky miery *moc* (české a juhozápadomoravské nářečia)/*tuze* (severozápadná Morava, severovýchodné a západné Čechy)/*velice* (juhovýchodná Morava) s menšími areálmi výskytu podôb *hrubě* (severná Morava) a *barzdo* (sliezská oblasť, mapa 397, s. 553).

Širší rámec nadobúda vydanie ČJA aj v tom, že do posudzovaného piateho zväzku je zaradená významná kapitola dodatočného výskumu vybraných javov v mestách. Týmto prvkom sa základné areálové zameranie nářečového projektu rozširuje o hodnotný sociolingvistický aspekt, integrujúci klasické horizontálne a vertikálne ponímanie členenia jazyka a interakciu mestskej a vidieckej kultúry. Z tejto oblasti si zasluhuje pozornosť napr. výskyt pomenovania nástroja na vyklepávanie prachu z kobercov v podobách *plácačka/klepačka* (slovotvorný typ) na území českých miest oproti výskytu podôb *praker/prakl/klepač/klepáč/klepadlo* v moravských mestách (mapa 417, s. 581). Približne podobný je aj výskyt pomenovania dvojitého rebríka: prevzatá podoba *štafle* tvorí český typ s presahom do moravských nářečí oproti typickej moravskej podobe *dvoják* (mapa 418, s. 583), typický je výskyt pomenovaní *ramínko* v českom mestskom prostredí oproti podobám *věšák* v moravských mestách (mapa 420, s. 585). Podobne sú kartograficky spracované aj názvy novších mestských reálií typu *biograf/bio/biásek/biják* (= kino, s. 577), *tramvajka/elektrika/elinka/šalina/šálina* (= električka, s. 579), *čedina/čédina/čenina* (= čeština, vyučovací predmet v škole, s. 605), *ségra/segra/švica/švica/švigra* (= sestra, s. 607), *koňa/buchta/žíně* (= pekné dievča, s. 609).

Záverečnú časť piateho zväzku tvorí súbor izoglossných máp, ktoré majú v každom väčšom atlasovom projekte svoje významné syntetizujúce poslanie. Autori posudzovaného zväzku túto jeho časť dali pod spoločného menovateľa – *svazky izoglos*. Už z toho pojmu vyplýva, že kapitola je metodologicky koncipovaná tak, aby sa ňou zvýraznila kompaktnosť areálov s výskytom viacerých javov rovnakej povahy (*lože/postel//lehkejší/lehčí; chlapec/hoch//ostře/rychle//lopata/radlice*, mapa 450, s. 639; *modrák/vondrák//chrpa; přijmou se/ujmout se; zátina/oploteň*, mapa 459, s. 648). Koniec kapitoly obsahuje poznámkový aparát, zoznam použitej literatúry, nemecké a anglické resumé a register všetkých použitých tvarov.

Ak sme pri niektorých ilustračných príkladoch z piateho zväzku ČJA zámerne použili odkaz na stav v slovenských nářečiach, treba dodať, že jeho vydaním sa po-

silňujú možnosti porovnať integračné a diferenciačné znaky východomoravských a západoslovenských nárečí, resp. vznikajú ďalšie možnosti na hľadanie takýchto znakov v širších, nielen západoslovenských súvislostiach. Pri recenzovaní predchádzajúcich zväzkov ČJA sme konštatovali, že hodnotu a kvalitu dialektologického atlasu môže v skutočnosti doceniť ten, kto dobre pozná problematiku dialektológie, vývinu jazyka, lingvistickej geografie a prípravy jazykového atlasu. Piaty zväzok ČJA je zavŕšením citlivého prístupu kartografického spracovania a interpretácie českého a moravského nárečového materiálu. Toto dielo sa vyznačuje vyhranenou metodológiou a dlhoročnými skúsenosťami veľkého, no vedecky fundovaného autorského kolektívu. Za vydaním piatich zväzkov ČJA je nevyčísľiteľná námaha z príprav, získavania, spracúvania, vyhodnocovania a komentovania veľkého množstva hláskoslovných, tvaroslovných, syntaktických, lexikálnych, slovotvorných i vývinových znakov rozličnej povahy. Výsledok tejto namáhavej práce si zasluhuje úprimné uznanie za dielo, ktoré nie je len opisom stavu či výsledku prirodzeného vývinu jazyka, jeho nespisovnej podoby, ale je záslužným a pevným ohnivkom reťaze v oblasti slovanskej dialektológie, porovnávacej jazykovedy a slavistiky. Uvedomujeme si, že množstvo takýchto významných projektov presahuje dimenzie národného jazyka a stáva sa súčasťou širšie ponímaného jazykovedného výskumu. Aj ČJA sa metodológiou kombinovanej interpretácie, množstvom spracúvaných javov a ich areálovou diferenciáciou stal priekopníkom v lingvistickej kartografii, poučením pre autorov širšie koncipovaných projektov, napr. *Slovanského jazykového atlasu*, v rámci ktorého metódou interpretácie ČJA vydal J. Siatkowski monografiu *Slovianskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektologii* (Varšava 2005). ČJA tak rozšíril obzor poznatkov a možností využiť nárečový materiál v širšie ponímaných projektoch typu *Slovanského jazykového atlasu*, *Celokarpatského dialektologického atlasu* či *Lingvistického atlasu Európy*. O množstve javov z posudzovaného ČJA sa viedli vedecké diskusie aj za hranicami tohto projektu, zúčastňovalo sa na ňom množstvo dialektológov. Niektorí z nich toto dielo v jeho celej šírke už nebudú mať možnosť uvidieť. Platí to, žiaľ, aj o posudzovanom piatom zväzku, do ktorého veľkou mierou prispel, no jeho vydania sa nedožil spoluriešiteľ celého projektu K. Fic, dialektológ a dobrý priateľ, ktorý svoju skromnosť kompenzoval mnohodomenziálnym poňatím nárečových javov nielen pri ich kartografovaní v rámci ČJA, ale aj pri ich interpretácii na širšom slavistickom priestore v rámci projektu *Slovanský jazykový atlas...*

Projekt *Český jazykový atlas* je vydaním piateho zväzku z pohľadu kartografovania nárečových javov ukončený. Autorský kolektív tohto významného vydania ešte pripravuje osobitný zväzok doplnkov, komentárov a sprievodného materiálu, ktorého vydanie si vyžiadalo postupné spracúvanie a spoznávanie nárečových javov, ich odkrývanie na pozadí predchádzajúcich zväzkov. Ťažko vyjadriť slovami všetky

stránky a prínos hodnoteného zväzku či celého diela. *Českému jazykovému atlasu* patrí všeobecné uznanie za veľkú poznávaciu hodnotu, prínos v dialektológii a slavistike a na ceste dlhým slavistickým životom mu možno zaželať len to najlepšie.

Pavol Žigo

Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2005. 180 s.

Kvantita, dĺžka nositeľov slabičnosti, ako už viacrás a pri rôznych príležitostiach zaznelo (platí to aj o recenzovanom zborníku), predstavuje jednu z najsvojráznejších vlastností spisovnej slovenčiny. Ide o styčný bod, ktorý premoštuje nielen segmenty a suprasegmenty. Kvantita je zároveň dôkazom súhry i protihry jazykových subsystémov, konkrétne fónického, gramatického a slovotvorného. Spolu so svojim špecifickým modom vivendi (rytmickým zákonom, rytmickým krátením, resp. neutralizáciou fonologického protikladu kvantitatívnosť – nekvantitatívnosť) predstavuje svojim spôsobom jedinečné ohnisko jazykového systému. Táto problematika sa u jazykovedcov „teší“ pomerne veľkej pozornosti, pričom nie vždy sa zaujíma jednotné stanovisko. Ráznejšiu diskusiu podnietili zmeny v Pravidlách slovenského pravopisu (1991; 1998) – porov. príspevky L. Dvonča, J. Kačalu, M. Považaja, M. Sokolovej a iných najmä v časopise Slovenská reč v priebehu 90. rokov.

Aj z tohto dôvodu sa v apríli 2001 uskutočnila v Budmericiach konferencia *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*.¹ Rovnomenný recenzovaný zborník z tejto konferencie vyšiel s vročením 2005; nachádza sa v ňom sedemnást' príspevkov od devätnástich autorov, ktorí si kvantitu všímajú z rôznych perspektív: napr. vzťahy jazykových subsystémov, rytmické krátenie a rozlične motivované výnimky z tohto pravidla, etymologické, historiografické poznámky, fungovanie v nárečiach, realizácia v jazykovej praxi, počítačová analýza, súhlasné i polemické názory na platnú kodifikáciu.

„Kozmopolitnosť“ kvantity sa reflektuje už v názve rozsiahlej úvodnej štúdie J. Sabola: *Historicko-synchronické morfológické a derivačné signály kvantity v slovenčine* (s. 9 – 32). V nej sa autor na podloží syntetickej fonologickej teórie pokúsil z komplexného hľadiska „vymedziť systémovo-štruktúrne, fónicko-sémantické a funkčné parametre“ (s. 27) kvantity. Svoje úvahy o fungovaní kvantity – zjed-

¹ Správu z tejto konferencie publikovali M. Fedák a M. Medňanská (Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 2, s. 116 – 118).

nodušene formulované – zasadzuje do týchto súvislostí: slabika – morféma, neutralizácie – alternácie, výraz – význam, fonológia – morfológia – slovtvorba, fónická a grafická realizácia.

V príspevku *Dynamika kvantity v súčasnej spisovnej slovenčine* (s. 33 – 44) sa L. Dvonč zameril na pohyb v kvantitatívnom stvárnení niektorých slov (napr. *gel/gél, klient*). Súhlasíme, že v slove *klient* sa v nezanedbateľnom množstve realizuje dvojslabičná výslovnosť (s. 34 – 35), čo má vplyv aj na podobu derivátov, konkrétne adjektíva *klientský* a G. pl. feminatíva *klientka – klientiek*.² Ako podnetná sa javí aj poznámka, aby sa pri výklade o výnimkách z rytmického zákona v PSP doplnila poznámka o G. pl. substantív na *-stvo/-(-c)tvo*, kde systémovo dochádza k alternácii *0/ie* bez ohľadu na kvantitatívny status poslednej slabiky slovtvorného základu: *proroctiev – krajčírstiev*. Pravda, niektoré autorove konštatovania a návrhy by bolo vhodné overiť sústredenejším sociolingvistickým výskumom, ktorý by mohol byť doplnený údajmi zo Slovenského národného korpusu (napr. *autičkár – autičkar, pávi – pávi*).

J. Kačala uvažuje o regulácii kvantity v slovách a gramatických tvaroch, ktorá sa môže realizovať ako neutralizácia (*láska – láskam*) alebo ako alternácia (*vino → vinár*). Upozorňuje na tendenciu ubúdania kvantity samohlások a pribúdania kvantity dvojhĺások a obhajuje kodifikačné zmeny PSP (príspevok *Regulácia kvantity v rámci slova a tvaru*; s. 45 – 51).

J. Horecký v štúdiu *Distribúcia kvantity v spisovnej slovenčine* (s. 52 – 55) podčiarkuje neizolovanosť kvantity (fónického subsystému) v jazykovom systéme. Vyčleňuje pravidlá (fonematické, fonotaktické, morfematické, morfotaktické a všeobecné distribučné pravidlo) ovplyvňujúce kvantitu a pripomína, že je potrebné brať do úvahy nielen zvukové vlastnosti, ale aj „slovtvorné a gramatické vlastnosti, podmienené štruktúrou morfémy“ (s. 54).

M. Dudok predstavuje výsledky dotazníkového prieskumu, ktorého cieľom bolo „zistiť, aký je skutočný stav a ako sa používajú jednotlivé nedávno kodifikačné výrazy“ typu *mliekar/mliekár* (s. 60). Respondentmi boli jednak bratislavskí vysokoškolskí študenti a filológovia, jednak používatelia slovenčiny v slovenskej enkláve vo Vojvodine (štúdia *Pluricentrický aspekt kvantity v slovenčine*; s. 56 – 62).

² Krátky slovník slovenského jazyka (4. vyd., 2003) a Pravidlá slovenského pravopisu (3. vyd., 2000) uvádzajú len derivát s krátkym sufixálnym variantom *klientsky*, ktorý predpokladá diftong v koreni slova ako podmienku neutralizácie kvantity v sufixe. Podobne aj Pravidlá slovenskej výslovnosti (Kráľ, 1996, s. 316) a „matičné“ Pravidlá slovenskej výslovnosti (Kráľ, 2005, s. 190) ponúkajú len výslovnosť [k'li:ent] s diftongom a mäkkým ľ. Diftongicky chápe *-ie-* v slove *klient* a jeho derivátoch aj J. Kačala (s. 49 v recenzovanom zborníku). Nazdávame sa, že nateraz by bolo objektívnejšie uvádzať výslovnosť aj slovtvorné dvojtvary, teda [kli-ent/kl'ient] aj *klientský/klientsky*. Korpusové štatistické zistenia podporujú diftongizovaný variant (deriváty *klientsky – klientský* sme zaznamenali v pomere 64 : 18), údaje z internetu sú vyrovnannejšie: cca 197 000 : 181 000 v prospech diftongu.

Príjemným odbočením z hlavného diskusno-polemického toku, ktorý sa sústreďuje predovšetkým na otázku pôsobnosti rytmického zákona, je príspevok Ľ. Králik *Historicko-etymologické poznámky k dištingtívnej funkcii kvantity v súčasnej spisovnej slovenčine* (s. 63 – 68). Autor v ňom ponúka precízne etymologické miniatúry o paronymných lexémach líšiacich sa kvantitou (napr. *panský – pánsky, muka – múka, baba – bába, nota – nôta* a i.).

Za inšpiratívne považujeme aj úvahy Ľ. Kralčáka (*Slovenské dvojhlásky z vývinového hľadiska*; s. 69 – 76). Autor na základe diachronického exkurzu ponúka „synchronické“ závery, že „slovenské dvojhlásky nie sú z hľadiska trvania plnohodnotné paralely dlhých monoftongov, čo by mohol byť rozhodujúci dôvod, prečo sa v niektorých slovách nesprávajú ako dlhé vokály“ (s. 74).

Ľ. Ďurovič v rozsiahlej štúdií *K histórii kodifikácie rytmického zákona v spisovnej slovenčine* (s. 77 – 94) podrobne analyzuje vzťah jednotlivých kodifikácií k rytmickému zákonu – od Ľ. Štúra cez M. Hattalu a S. Czambela s implikáciami smerom k najnovšej kodifikácii. Fungovanie kvantity si všíma v širších súvislostiach, metodologicky rozlišuje medzi kvantitatívne neutralizovateľnou morférou a rezistentnou morférou (ktorá kvantitatívnej neutralizácii „vzdoruje“) a vyslovuje zásadné závery (s. 92), z ktorých vyberáme: „pojmem rytmický zákon treba preformulovať tak, aby jeho znenie nevytváralo predstavu, že v spisovnej slovenčine dve dlhé slabiky principiálne vedľa seba existovať nemôžu“ a „empiricky treba stanoviť inventár slovotvorných a gramatických morfém nepodliehajúcich neutralizácii kvantity“.

M. Považaj v príspevku *Uplatňovanie pravidla o rytmickom krátení a niektorých kvantitatívnych alternácií* (s. 95 – 106) predstavuje svoje stanoviská na podporu kodifikačných krokov, týkajúcich sa rytmického krátenia. Na rozdiel od M. Považaja sa nenazdáme, že by deriváty s dlhou samohláskou *-ár, -áreň* po predchádzajúcej dvojhláskovej slabike (prototypové príklady: *mliekár, mliekáreň*) boli v pedagogickom procese ťažko obhájiteľné (s. 103). Domnievame sa, že takýmito príkladmi možno v didaktickej aplikácii vhodnou argumentáciou poukázať na kooperáciu a zároveň konflikt jednotlivých jazykových subsystémov, čím sa u študentov môže podporiť vedomie o jazyku ako diasystéme.

Odlišný názor i výsledky anketového prieskumu ponúka S. Ondrejovič v príspevku *Sociolingvistické poznámky k rytmickému kráteniu* (s. 107 – 115; porov. najmä tab. na s. 110 – 112). Prezентuje takéto stanovisko: „Iniciatíva kodifikátorov na podporu rytmického zákona (aspoň v prípade slov na *-ár, -áreň, -ársky* a ich variantov) bola zrejme unáhlená ... Týmto zásahom sa podľa všetkého skôr rozkolísal priestor medzi morfonologickými, morfológickými a derivačnými procesmi, ktoré boli v tomto prípade relatívne ustálené“ (s. 113 – 114).

S. Habijanec (*Kvantita prípon -ár, -áreň v slovách typu strojár, strojáreň*; s. 116 – 123) vyslovuje diskutabilný názor, že „v súlade so zmenami v rokoch 1991

a 1998 bolo potrebné kodifikovať tvary s krátkymi príponami *-ar*, *-areň* po spoluhláske *j*, teda: *strojar*, *strojareň*...“ (117). Na konci príspevku však túto poznámku koriguje a uvádza, že nechce navrhovať novú kodifikáciu, len upozorniť na kooperáciu viacerých jazykových rovín: „treba si všímať jazyk ako systém v celej jeho komplexnosti a členitosti“ (s. 122).

Osobitný blok príspevkov, reflektovaný aj v názve zborníka, sa sústreďuje na problematiku kvantity v slovenských nárečiach (a ich vzťahu k spisovnej forme národného jazyka). J. Findra (*Kvantita: Spisovný jazyk verzus nárečia*; s. 124 – 129) v metodologických poznámkach o fungovaní rytmického zákona v spisovnej slovenčine a o jeho ďalšom smerovaní sa krátkym exkurzom vracia do 60. rokov, keď sa zrealizoval a na osobitnej konferencii zosumarizoval projekt výskumu hovorenej podoby spisovnej slovenčiny v mestách. A. Ferenčíková sa v príspevku *Výskumy kvantity v slovenských nárečiach* (s. 130 – 144), podľa vlastnej formulácie trochu „rapsodicky“, venuje doterajším výskumným aktivitám fungovania kvantity v dialektoch. Spomína napr. práce S. Czambela, V. Vážneho, J. Stanislava, V. Uhlára, A. Habovštiaka a i., ako aj kolektívne dielo Atlas slovenského jazyka. Vyhraneným problémom – tzv. posunutej dĺžke (napr. G. pl. *hrúšok* – spis. *hrušiek*, *smútny* – spis. *smutný*) – sa zaoberá M. Majtán (*Takzvaná posunutá dĺžka v južnostredoslovenských nárečiach* (s. 145 – 148).

Ďalšie tri referáty sa venujú realizácii kvantity v konkrétnej jazykovej praxi. L. Navrátil v príspevku *Uplatňovanie kvantity v hovorených prejavoch* (s. 149 – 156) najprv (pre vedecký zborník azda zbytočne) zhrnuje známe, „školské“ poznatky o fónickom systéme, aby v druhej časti poukázal na niekoľko príkladov nedodržavania pomeru krátkych a dlhých vokálov (v dvojakom smere: skracovanie dlhých sonánt – typ *zahrada*, *minuta*, predlžovanie krátkych sonánt – typ *trenér*, *mrtvý*).³ S. Mislovičová (*Problémy kvantity v jazykovej praxi*; s. 157 – 164) predstavuje výsledky anketového výskumu (respondentmi boli študenti slovakistiky v Trnave). V analýze jednotlivých prípadov ponúka aj konkrétne a triezve vývody smerom ku kodifikačnej činnosti (napr. pripustiť variantnosť *gél/gel*, *editorial/editoriál*). Zároveň, pri úvahách o kodifikovaných dvojiciach slov typu *schematický* vz. *atmosférický*, *fakturovať* vz. *vakcínovať* oprávnenne upozorňuje: „Nemožno sa čudovať, že používateľ slovenčiny stráca istotu pri používaní kvantity, keď sa pri kodifikácii nepostupuje podľa rovnakého pravidla v analogických prípadoch.“ (s. 162). H. Čertíková (*Kvantita v Slovenskom rozhlase v súvislosti s ostatnými zvukovými zložkami*; s. 165 – 169) upriamuje pozornosť na najčastejšie chyby v rečovom prejave začínajúcich redaktorov, pričom zdôrazňuje, že realizáciu kvantity ako čiastkového ortoepického a ortofonického javu je potrebné chápať v súčinnosti s ďalšími fónickými zložkami.

³ Preto sa nazdávame, že tento referát je vhodný skôr do popularizačno-náučného časopisu než do vedeckého zborníka.

Úvahy o kvantite uzatvára (last but not least) štúdia autorského tria S. Daržágin – M. Trnka – J. Štefánik *Možnosti výskumu kvantity pomocou existujúcich rečových databáz* (s. 170 – 177). Cieľom ich výskumu bolo „overiť možnosť využitia telefónnej databázy SpeechDat-E na meranie času trvania krátkych a dlhých slovenských samohlások“ (s. 171). Autori napr. zistili vysokú variabilitu kvantity, pričom variabilita dlhej samohlásky bola zvyčajne väčšia než variabilita krátkeho vokálu a potvrdili závislosť pomeru dlhá – krátka sonanta od polohy hlásky v slove, prízvuku, dĺžky slova a tempa reči. Aj napriek tomu, že autori svoje závery formulujú opatrne a uvedomujú si čiastkovosť svojich zistení vyplývajúcu z toho, že nebrali do úvahy všetky premenné, vyslovujeme názor, že vo svojej štúdii predstavili veľmi perspektívnu výskumnú metódu, využitelnú napr. pri vytváraní nástrojov na efektívnejšie generovanie i rozpoznávanie ľudskej reči.

Na záver možno konštatovať, že zborník *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach* poskytuje menej známe i známe, ale v novom svetle videné poznatky o fungovaní kvantity. Čitateľ v ňom nájde pre vedu takú potrebnú pluralitnosť prístupov.

Dovoľujeme si vysloviť názor prezentovaný vo viacerých príspevkoch, že kodifikačné zásahy do fungovania kvantity v PSP mohli byť prezieravejšie a opatrnejšie (v prospech systémovosti na zvukovej úrovni sa „pozabudlo“ na širšie dôsledky tohto kroku). Za adekvátnejšie považujeme chápanie vzťahu normy, úzu a systémovosti, ktoré v recenzovanom zborníku načrtol M. Dudok: „V otázke kvantity by bolo produktívnejšie postupovať kombinovane: opierať sa o jazykový systém a súbežne o jeho používanie v jazykovej praxi“ (s. 58). Je totiž otázne, prečo sa také fónicky systémové riešenie (prototyp *mliekar*), odstraňujúce „zbytočné“ výnimky z rytmického krátenia, v jazykovej praxi nestretlo s jednoznačným súhlasom (žiada sa pripomenúť aj dolníkovskú dichotómiu reflexívnej a pragmatickej logiky). Frekvenčné zistenia v prospech kodifikovaných podôb typu *mliekar*, *mliekareň* vychádzajú prevažne z písanej podoby komunikátov, ktorá je vo väčšej miere závislá od preskripčnej sily kodifikácie (napr. pod vplyvom väčšej kontroly textov zo strany samotných autorov alebo jazykových redaktorov). Sústredenejší výskum akusticko-auditívnej formy komunikácie by podľa nášho názoru priniesol odlišné, možno aj diametrálne odlišné výsledky.

V súčasnosti (takmer šesťnásť, resp. deväť rokov po vyjdení prvých dvoch vydaní PSP) by bol automatizovaný „návrat“ do stavu pred rokom 1991 problematický. Nazdávame sa však, že kodifikovanie dvojtvarov typu *mliekar/mliekár* by nemuselo byť neschodným riešením. Ako sa s týmto problémom vyrovnajú nové Pravidlá slovenského pravopisu?

Martin Ološtiak

SORBY, Karol R.: Moderná spisovná arabčina. I. diel.
Bratislava: Slovak Academic Press 2005, 439 s.;
II. diel. Bratislava: Slovak Academic Press 2006, 509 s.

Intenzívna spolupráca našej republiky s arabskými krajinami na Blízkom východe i v severnej Afrike sa začala už v päťdesiatych rokoch minulého storočia. Arabské štáty, ktoré po dlhom zápase získali nezávislosť, posielali k nám na vyškolenie svoje mladé kádre a na druhej strane naši odborníci sa podieľali na hospodárskej pomoci a priemyselnom rozvoji týchto štátov. V období päťdesiatych a šesťdesiatych rokov nám na komunikáciu s Arabmi vystačila angličtina resp. francúzština, t. j. jazyky bývalých kolonizátorov. Jednako sedemdesiate roky už signalizovali rapidný pokles znalosti svetových jazykov u mladej generácie Arabov súvisiaci s upevňovaním pozície modernej spisovnej arabčiny ako univerzálneho dorozumievacieho prostriedku všetkých Arabov, s uznaním arabčiny za jeden z rokovacích jazykov OSN, ako aj s upevnením ekonomiky arabských krajín ťažiacich a exportujúcich ropu.

Už dlhšie sa pociťuje potreba aktívnej znalosti arabského jazyka u našich pracovníkov, ktorí prichádzajú do služobného styku s Arabmi, a táto potreba sa vzhľadom na čoraz intenzívnejšie styky Slovenska s arabskými krajinami stáva čoraz naliehavejšou. Záujem o štúdium arabčiny neustále vzrastá nielen v našej vlasti, ale aj v mnohých ďalších krajinách. Je to určite aj výsledok intenzívnejších politických, hospodárskych a kultúrnych stykov ostatného sveta s arabskými štátmi. Nemožno zabudnúť ani na to, že arabský svet je už dlhé roky v jednom z ohnísk medzinárodného napätia.

Na dosiahnutie úspechu sú nevyhnutné dobré základné učebné pomôcky. V prvom rade učebnica, pretože práve v nej sa uvádza látka v logickom poradí a cvičenia na získavanie potrebných zručností. V súvislosti s recenzovanou učebnicou Karola Sorbyho treba vyzdvihnúť skutočnosť, že je to prvá po slovensky písaná učebnica modernej spisovnej arabčiny. Dlhé roky sa u nás pri vyučovaní arabčiny na vysokých školách alebo v kurzoch používali učebnice ruské a nemecké, ktorých nevýhoda (vzhľadom na našich študentov) spočíva hlavne v tom, že výklad zložitej a netradičnej arabskej gramatiky je v ďalšom cudzom jazyku. Ako vyplýva z názvu, recenzovaná učebnica je učebnicou súčasnej arabčiny a zároveň spisovnej arabčiny. Situácia v arabských krajinách je totiž taká, že popri jednotnom spisovnom jazyku existujú hovorové jazyky. Ak chce cudzinec zvládnuť tak spisovný jazyk, ako aj niektorý jeho hovorový variant alebo dialekt, vládne v podstate jednotný názor, že treba začať so štúdiom spisovnej arabčiny a po jej zvládnutí si možno osvojiť hovorový jazyk v samotnej krajine v relatívne krátkom čase. Opačný postup je ťažko schodný.

Dobrá učebnica cudzieho jazyka patrí medzi nevyhnutné pomôcky. Recenzovaná učebnica, ktorá pôvodne vznikla začiatkom osemdesiatych rokov minulého storočia ako realizačný výstup výskumnej úlohy „Metodika intenzívneho vyučovania jazyka arabského“ na Zahraničnej fakulte VA AZ v Brne, má jasnú metodickú stavbu. Pri jej zostavovaní boli v maximálnej miere zohľadnené všetky správne pedagogické a psychologické zásady smerujúce k tomu, aby študent získal potrebné zručnosti v používaní najmenších komunikačných jednotiek jazyka – viet. Na to, aby bolo možné aplikovať moderné metódy, musel autor urobiť veľký kus práce pri určovaní štruktúr spisovnej arabčiny.

Hlavnou zásadou autorovej koncepcie je postupovať od jednoduchého k zložitejšiemu bez náhlych zlomov a skokov. Študent dostáva len málo štruktúrnych modelov naraz a tieto modely sú podávané v starostlivo usporiadanom poradí. V nadväzujúcich cvičeniach má študent možnosť aplikovať to, čo sa naučil. V takomto štruktúrne odstupňovanom kurze dostáva študent naraz len primeranú informáciu a naučí sa tvoriť zmysluplné vety. Stojí za zmienku, že nové gramatické javy sa spravidla precvičujú na známej, už prebratej slovnej zásobe. Učiť sa cudzí jazyk, to znamená osvojiť si rad pravidiel a vytvoriť si potrebnú slovnú zásobu. Študentovo zvládnutie jazyka sa meria jeho schopnosťou používať ho a nie tým, koľko o jazyku vie. Dril a cvičenia, ktorých prebratie sa v učebnici vyžaduje, majú jediný cieľ: urobiť zo študenta zručného používateľa jazyka.

Rozsah učebnice je okrem iného daný aj autorovou snahou poukázať na spoločné vlastnosti poznávaných prvkov na rozšírenie asociácií, mnohokrát opakovať nové prvky v stále nových kontextoch, t. j. uplatňovať štruktúrne kontrolované situačné vyučovanie, kde sa využíva štruktúrna postupnosť, kontextualizácia a situačné vyučovanie. Starostlivosť, akú autor venoval celej práci, sa odzrkadľuje aj na grafickej úprave a významne prispieva k optickému vnímaniu preberaných kategórií (zapájanie a využívanie zrakovej pamäti). Dobre je vyriešená aj otázka kontextualizácie, t. j. podávanie gramatických javov vo významovom kontexte. Nové javy sa podávajú v prirodzenom kontexte, a tak nový jav sa študentovi zdá nevyhnutným, nevtieravým a nie umelo nanúteným.

Prínosom učebnice je aj to, že značný rozsah gramatickej látky obsiahnutý v jej dvadsiatiach lekciách sa preberá na skutočne minimálnej slovnej zásobe do 1500 slov. To dáva záruku, že vždy sa rieši len „rovnica o jednej neznámej“, a že vybranú slovnú zásobu možno dostatočne precvičiť. Metodické spracovanie učebnice sprístupňuje arabčinu aj samoukom, ktorým by mali stačiť konzultácie alebo magnetofónová nahrávka. Kvalitu učebnice zvyšujú aj tabuľky časovania slovies, ktoré pre každého arabistu zostávajú trvalou pomôckou. Je sympatické, že texty v učebnici sú zväčša tematicky zamerané na realitu arabského sveta, pretože hlavným cieľom výučby arabčiny je naučiť našich študentov alebo expertov, ako sa čo najlepšie a najrýchlejšie jazykovo aklimatizovať v regióne Blízkeho východu a severnej Afriky.

Recenzovaná práca nevychádza po prvý raz. Po internom vydaní v roku 1984 na VAAZ v Brne, vyšla v roku 1989 v SPN v Prahe ako skriptum Karlovej univerzity. Po značných úpravách vyšla ako vysokoškolská učebnica v roku 1998 na UMB v Banskej Bystrici. O veľkom záujme o arabčinu u nás svedčí skutočnosť, že celé predošlé vydanie (1998) bolo po dvoch rokoch vypredané. Po dôkladnom preverení učebnice vo vyučovacom procese, drobných korektúrach a doplnkoch, hlavne o „Kľúč k cvičeniam“, vyšla znova v uplynulom roku. Takto ju budú môcť zvládnuť aj jazykovo nadaní samoukovia.

II. diel učebnice modernej spisovnej arabčiny z pera popredného slovenského arabistu, pracovníka Ústavu orientalistiky SAV, je opraveným a doplneným vydaním práce, ktorá vyšla v roku 1999 na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici. Autor ním zavŕšil svoj rozsiahly pedagogický projekt. Druhý diel je logickým pokračovaním prvého dielu, ale treba zdôrazniť, že sa od neho z hľadiska metodického značne líši. Je to v prvom rade preto, lebo už počíta s pokročilým používateľom. Štruktúra osemnástich lekcí sa v súlade s tým zmenila; každá lekcia pozostáva zo základného textu, kapitoly z arabskej syntaxe s cvičeniami, z doplnkového textu z odbornej alebo krásnej literatúry a z konverzačného textu. Hlavným cieľom druhého dielu je rozvinúť a upevniť jazykové zručnosti modernej spisovnej arabčiny tak v oblasti hovoreného, ako aj písaného prejavu.

Všetky základné texty čerpajú z originálnych arabských materiálov a týkajú sa dejín, kultúry a reálií arabského a islamského sveta a aktuálnych politických, hospodárskych a spoločenských problémov. Vzhľadom na to, že po prebratí prvého dielu sa počíta so samostatnou prácou s arabskými slovníkmi, k textom nie je pripojený podtextový slovníček. Učebnica je koncipovaná ako úvod do syntaxe modernej spisovnej arabčiny, a preto sa jednotlivé lekcie venujú syntaktickému využitiu hlavných slovných druhov.

Dobre premyslené je rozdelenie a výber konverzačných okruhov a konverzačných situácií. Zjednocujúcou témou je pobyt jedného slovenského arabistu v bližšie neurčenej arabskej krajine. So svojim spolubesedníkom, vzdelaným Arabom, konverzuje v spisovnej arabčine (spisovná konverzácia s jednoduchšími ľuďmi nie je celkom bežná). Konverzačné texty poskytujú bohatý materiál, ktorý podporuje schopnosť komunikovať. Na koniec učebnice autor zaradil bohatý výber moderných literárnych textov.

Žijeme v období čoraz intenzívnejších kontaktov medzi Európou a mimoeurópskym svetom a sme svedkami toho, že váha Orientu neprestajne vzrastá. Ani naša krajina si nemôže dovoliť luxus, akým je ignorovanie arabsko-islamského sveta, ktorého značnú časť tvoria práve štáty, kde je arabčina úradným jazykom. Komunikovať s príslušníkmi hociktorého z orientálnych národov nie je ani zd'aleka jednodu-

ché. V arabskom svete prevláda napríklad diglosia – napätie medzi spisovnou, klasickou arabčinou Koránu, ktorú ovládajú všetci vzdelanci, a hovorovou arabčinou jednotlivých štátov Blízkeho východu a severnej Afriky. Diglosia je značnou prekážkou dokonalého ovládania arabčiny ako cudzieho jazyka. Je to neporovnateľne ťažšie, ako poradiť si s hociktorým európskym jazykom – ide totiž zároveň o osvojovanie si odlišnej kultúry a odlišných každodenných životných návykov.

Na Slovensku zatiaľ pociťujeme chronický nedostatok učebníc orientálnych jazykov a slovníkov a to isté sa dá povedať i o našich susedných krajinách. Kniha Karola Sorbyho je prvou prácou tohto druhu u nás. Spracovanie učebnice prezrádza, že autor chápe problém vyučovania arabčiny ako cudzieho (a kultúrne vzdialeného) jazyka ako svoju srdcovú záležitosť. Je spracovaná premyslene a kvalitne a celkom určite sa stane základnou učebnicou arabčiny pre druhý a tretí ročník štúdia na vysokých školách.

Viktor Krupa

Významné životné jubileum PhDr. Márie Pisárčikovej

Ustavične sa zrýchľujúci beh času aj našich životov nám azda najviac pripomínajú okrúhle výročia, ktoré velia pristaviť sa a oceňujúco sa zamyslieť nad tým, čím naši dnešní aj bývalí kolegovia prispeli do jazykovedy ako vedného odboru. V januári 2007 sa dožila významného životného jubilea PhDr. Mária Pisárčiková (nar. 23. januára 1937), dlhoročná pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Zopakujme si najdôležitejšie osobné údaje jubilatky. Narodila sa ako Mária Gajdošová v Hule pri Nových Zámkoch, stredoškolské štúdium absolvovala v Nových Zámkoch a vysokoškolské štúdium na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1954 – 1959, odbor slovenčina – ruština). Roku 1961 sa stala pracovníčkou Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a tomuto pracovisku ostala verná až do odchodu do dôchodku začiatkom roku 1997.

Už pri príležitosti 60. výročia narodenia autori jubilejných článkov poukázali na cieľavedomú, sústredenú prácu M. Pisárčikovej najmä pri výskume slovnej zásoby a na pozoruhodné výsledky, ktoré dosiahla v tejto oblasti aj v oblasti starostlivosti o jazykovú kultúru, ktorá tvorí s lexikografickou prácou našej jubilatky harmonickú jednotu (porov. J. Kačala Život venovaný slovenskému slovu. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 1. s. 27 – 31; tam je publikovaný aj bibliografický súpis prác jubilatky za roky 1963 – 1995).

M. Pisárčiková je jednou z najskúsenejších slovenských lexikografiek, patrí jej unikátny primát v tom, že autorsky pracovala na všetkých lexikografických dielach týkajúcich sa spisovnej slovenčiny, ktoré vznikli v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. Začínajúc 3. zväzkom bola členkou kolektívu autorov pripravujúceho výkladový *Slovník slovenského jazyka* (pod vedením Š. Peciara), bola členkou autorského kolektívu *Česko-slovenského slovníka* (1979, 2. vyd. 1981; pod vedením G. Horáka), spoluautori si cenia aj organizačnú pomoc, ktorou M. Pisárčiková prispela k realizácii tohto diela aj nad rámec povinností spoluautorky. Významná je účasť M. Pisárčikovej na tvorbe koncepcie a na riešení každodenných čiastkových problémov pri práci na *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (KSSJ 1. vyd. 1987; 4. vyd. 2003) a na *Synonymickom slovníku slovenčiny* (1995; 2. vyd. 2000; 3. vyd. 2005). V KSSJ je nielen autorkou, spoluautorkou koncepcie tohto diela ako typu stručného jednozväzkového normatívneho výkladového slovníka a spolu s J. Kačalom hlavnou redaktorkou. Tomuto dielu a ešte väčšmi Synonymickému slovníku slovenčiny (v tomto kolektívnom diele je hlavnou redaktorkou) v tlačila pečať svojej osobnosti, svojich vedomostí, lexikografických skúseností aj hlbokých poznatkov, ktoré získavala v priebehu svojej lexiko-

grafickej praxe o lexikálnosémantickej a štylistickej stránke jednotiek slovnej zásoby. Osobitne treba zdôrazniť synonymiu, jubilatckine výskumy a poznatky o synonymických vzťahoch prostriedkov slovenčiny ako spisovného a národného jazyka. Problematika synonymie je životnou témou M. Pisárčikovej. Jubilatka má veľkú zásluhu na tom, že slovenská lexikografia a celá slovenská kultúra má v Synonymickom slovníku slovenčiny taký výborný, odborníkmi aj širokou verejnosťou oceňovaný slovník.

O lexikografickej práci sa neraz právom hovorí ako o časovo veľmi náročnej a vyčerpávajúcej, ktorá si vyžaduje celého človeka. O to s väčším obdivom sledujeme neobyčajnú pracovitosť a významné výsledky, ktoré M. Pisárčiková dosiahla aj v lexikologickom výskume a ktoré často ako teoretické východisko predznamenávajú a určujú príslušné lexikografické riešenia. Z početných príspevkov pripomeňme výberovo tie, v ktorých venovala pozornosť synonymickým vzťahom pri viac-slovných pomenovaniach so slovesným základom (1974), osvetleniu synonymického radu (1976), vnútornej antonymii (enantiosémii), teda protikladným významom lexikálnych jednotiek vrátane frazém (1980), sémantickej analýze slovies s príznakmi deminutívnosti (1981). Závažné sú aj všeobecnejšie zamerané štúdie, za všetky spomeňme aspoň štúdiu o koncepcnej problematike jednozväzkového normatívneho slovníka *Lexikologische und lexikographische und normative Problematik des einbändigen Wörterbuchs der slowakischen Schriftsprache der Gegenwart* (1983; v spoluautorstve s J. Kačalom publikovanú v berlínskom zborníku z medzinárodnej konferencie *Lexikographie von Heute und das Wörterbuch von Morgen*). Cenný je prínos minucióznych štúdií jubilatky o rozličných mikrosystémoch lexikálnych jednotiek, za všetky uvedme *Synonymá slovesa umriet'* (1988) či príspevky citlivé aj z hľadiska jazykovej kultúry *Synonymia sloves s predpomou u-* (1991), *Predponové slovesá ukončiť, skončiť, dokončiť, zakončiť* (1991). Závažné miesto v personálnej bibliografii M. Pisárčikovej aj v dejinách slovenského jazykovedného myslenia posledných desaťročí majú štúdie, v ktorých autorka podáva prvý zovšeobecňujúci pohľad na teoreticky dosiaľ nespracovanú problematiku a ktorá sa istým spôsobom rieši v Krátkom slovníku slovenského jazyka či neskôr v Synonymickom slovníku slovenčiny, porov. *Knižné slová v slovenčine* (1982), *Miesto subštandardných slov v slovnej zásobe* (1988). Táto tematika sa stala v slovenskej jazykovede diskusnou témou, inšpirovala (aj provokujúco) autorov lexikologických či inak zameraných prác a zrejme ju treba pokladať za otvorenú ďalším skúmaniam a prístupom.

Nie je náhodné, že M. Pisárčiková autorsky spracovala kapitoly o synonymii a antonymii v syntetickej kolektívnej monografii *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989). Erudovane a pritom veľmi názorne v nich objasnila závažnú úlohu synonymie a antonymie ako zdrojov pohybu v synchronnej dynamike slovenského jazyka a sčasti aj vo vývinovom pohľade. M. Pisárčiková je aj spoluautorkou *Encyklopédie jazykovedy* (1993).

Integrálnu súčasť jazykovednej práce M. Pisárčikovej tvorí mimoriadne rozsiahla, obsažná a rozmanitá práca v okruhu jazykovej kultúry. Takmer štvrtstoročie bola externou redaktorkou jazykových poradní vo vtedajšom Československom rozhlasu v Bratislava, dlhé roky je členkou redakčnej rady časopisu Kultúra slova. Sama napísala stovky rozhlasových príspevkov. Osobitne vyzdvihujeme knižný výber *Jazyková poradňa odpovedá* (1988), ktorý mal priaznivý čitateľský ohlas. Isto aj vďaka invenčnej koncepcii, ktorú dala tomuto výberu M. Pisárčiková ako zostavovateľka tým, že príspevky sú zostručenými odpoveďami na otázky, interaktívne upútávajúce čitateľovu pozornosť.

V poslednom desaťročí, po odchode do dôchodku, jubilujúca PhDr. Mária Pisárčiková žne výsledky svojej predchádzajúcej bohatej práce, ktorými sa tak výrazne zapísala do slovenskej jazykovedy a nielen do nej. V. Benko (ako spoluautor príspevku a autor počítačového spracovania) predstavil Synonymický slovník slovenčiny na prestížnej medzinárodnej pôde – na Eurolexe '96, medzinárodnom kongrese európskych lexikografov (*Slovak Synonym Dictionary*), Synonymický slovník bol publikovaný aj ako súčasť elektronického lexikónu slovenského jazyka (*SLEX '98*), do ktorého firma Forma sústredila 3. vydanie *Krátkeho slovníka slovenského jazyka*, *Synonymický slovník slovenčiny* a vtedy aktuálnu verziu *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1998. M. Pisárčiková naďalej v rámci svojich možností spolupracuje s oddelením jazykovej kultúry a terminológie JÚLŠ (pri jazykovej úprave noriem). Je jednou zo spoluredaktorov dvojzväzkového slovensko-poľského slovníka (*Słownik słowacko-polski*, zv. 1 A – O; 2. zv. P – Ź . Kraków: Uniwersytas 1998). Tí, čo zblízka poznajú lexikografickú prácu, dobre vedia, že pod lakonickými edičnými skratkami pri ďalších vydaniach *Krátkeho slovníka slovenského jazyka*: 3. doplnené a prepracované vydanie či 4. doplnené a upravené vydanie sa skrýva veľký kus práce, na ktorej má svoj podiel aj jubilujúca M. Pisárčiková. Úspešnosť Synonymického slovníka slovenčiny a záujem o toto dielo sa odráža aj v tom, že tento slovník vyšiel v druhom (2000) a treťom nezmenenom vydaní (2005). Vážime si aj zovšeobecňujúce príspevky, napr. *Nárečové slová v slovníkoch spisovného jazyka* (Nárečia a národný jazyk, 1999); autorka tu priblížila súčasným čitateľom niekdajšiu kritickú diskusiu (v r. 1965) o kvalifikátoroch nárečové a krajové slovo v *Slovníku slovenského jazyka*, ako aj nasledujúci seriál *Čítame Slovník slovenského jazyka*, ktorý vychádzal v prvých ročníkoch časopisu Kultúra slova. Ceníme si, že M. Pisárčiková neostala len pri hodnotení pôvodom nárečových slov, ktoré vyplýva z citovaného seriálu, ale berie do úvahy aj neskoršie postoje bádateľov (Považaj, 1987) poukazujúcich na to, že diferenciácia na nárečové a krajové slová má isté oprávnenie. Fakt, že niektoré nárečové slová nadobudli v slovenčine širšiu platnosť regionálnych jazykových prostriedkov, odráža sa aj v *Slovníku súčasného slovenského jazyka A – G* (2006), v ktorom sa pracuje s kvalifikátorom regionálny výraz. Autori tohto slovníka

sú M. Pisárčikovej povďační za viaceré cenné skúsenosti a rady, ktoré im odovzdala v začiatkoch koncipovania nového viacväzkového výkladového slovníka .

Za vynikajúce výsledky v jazykovednom výskume dostalo sa jubilujúcej PhDr. Márii Pisárčikovej ocenenia formou rezortných vyznamenaní, ako aj zo strany vlády Slovenskej republiky. V r. 1996 dostala Cenu SAV a Cenu Literárneho fondu za dielo *Synonymický slovník slovenčiny*, v r. 1997 ocenenie Pocta Antona Bernoláka udelené Ministerstvom kultúry SR za tvorivé spoluautorstvo na lexikologických a lexikografických dielach, za rozhlasovú poradňu a odbornú publicistiku, v r. 1997 prémiu Jána Stanislava udelenú Ministerstvom kultúry SR za prípravu tretieho, doplneného a prepracovaného vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka.

V mene redakcie Slovenskej reči, ku ktorej sa radi pripájajú kolegovia z Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, vyslovujeme Marienke Pisárčikovej vďaku za všetku doterajšiu rozsiahlu, hodnotnú prácu, za vynikajúce výsledky, ktorými obohatila jazykovedný výskum na Slovensku. Želáme jej pri príležitosti vzácneho jubilea dobre zdravie, spokojnosť z dosiahnutých výsledkov, predovšetkým však veľa radosti v kruhu najbližších. Mnoga lieta!

Klára Buzássyová

Významné jubileum Jany Benkovičovej, CSc.

Začiatkom roku 2007 sa dožila významného okrúhleho životného jubilea jazykovedkyňa Jana Benkovičová, CSc., (nar. 24. januára 1947). Jubilantka patrí medzi absolventov odboru slovenský jazyk – ruský jazyk na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (v r. 1965 – 1970), ktorí svoje odborné smerovanie zasvätili najmä práci s významom slova, lexikológii a lexikografii. Bola si pritom dobre vedomá toho, že práca so slovníkmi je aj nevyhnutnou súčasťou vyučovacieho procesu, osvojovania si jazykov, preto sa v jej publikačnej činnosti reflektuje aj tento aspekt. Súvisí so súčasným pôsobením jubilantky ako vysokoškolskej pedagogičky aj s jej ranejšou pedagogickou prácou. Pri bilančnom zastavení však predovšetkým zaznamenávame a vyzdvihujeme, že J. Benkovičová je spoluautorkou *Veľkého slovensko-ruského slovníka*, vypracúvaného pod vedením Elly Sekaninovej ako hlavnej redaktorky – autorsky spolupracovala na jeho 5. (1993) a 6. (1995) zväzku. Vďaka kandidátskej dizertačnej práci J. Benkovičovej sa jazykovedci (aj jazykovední adepti) môžu do hĺbky oboznámiť s tým, ako sa v ruskej lexikografickej praxi uplatňuje významový odtienok. Keďže J. Benkovičová absolvovala internú aspirantúru v Rusku na Filologickej fakulte štátnej univerzity M. A. Suslova v Rostove na Done (1979 – 1983), slovenskí čitatelia sa môžu s autorkiným spracovaním témy

dizertácie oboznámiť najmä z časopisecky uverejnených štúdií *Otázka významového odtienku v sovietskej lexikológii a lexikografii* (Jazykovedný časopis, 1988, roč. 39, č. 1, s. 79 – 85), *Rozsah významového odtienku (na ruskom a slovenskom materiáli)* (Slavica Slovaca, 1989, roč. 24, č. 1, s. 3 – 12) aj v novšom spracovaní témy v knižnej monografii *Porovnávací opis lexikálnej zásoby* (1993; spoluautori J. Dolník, A. Jarošová). Je to trochu zradná, ale nijako nie zanedbateľná téma. Problém významového odtienku sa nastolil v súvisi s obmenami lexikálnych významov podmienených kontextovou, konštrukčnou a štylistickou závislosťou. A hoci termín *významový odtienok* niektoré autority (J. D. Apresian) právom odmietajú, lebo tento pojem nemá svoj vlastný vyhraný obsah, lexikografi sa vo svojej praxi neraz stretávajú s dilemou, ktorý význam majú v slovníku zachytiť ako samostatný lexikálny význam a čo predstavia ako odtienok, teda ako špecifikáciu daného významu.

J. Benkovičová venovala pozornosť aj paronymám, formálne blízkym slovám s odlišným významom (1989). Autorkine porovnávacie rusko-slovenské štúdie (napríklad o neologizmoch s hodnotiacim komponentom, o úlohe deminutív v publicistických textoch, o analýze polysémických jednotiek z onomaziologického hľadiska) ukazujú, že si vždy vie nájsť uhol pohľadu, ktorý je nielen zaujímavý, ale aj nosný. Aj jej príspevky potvrdzujú, že uplatňovanie metód konfrontačného výskumu dvoch či viacerých jazykov umožňuje uvidieť v materinskom jazyku vlastnosti, ktoré inak ostávajú pred nami skryté. Ocenenie si zaslúžia aj práce J. Benkovičovej venované rusizmu v slovenčine. V príspevku *Z výskumu lexikálnych rusizmov v spisovnej slovenčine* publikovanom v *Kultúre slova* (1993) podala panoramatický prehľad tohto javu od Bernoláka cez kollárovske-šafárikovské časy vzniku a šírenia myšlienky slovanskej vzájomnosti a S. Cambela kriticky hodnotiaceho rusizmy u dobových slovenských spisovateľov až po 50. roky minulého storočia. J. Benkovičová posunula tento výskum až do súčasnosti analýzou rusizmov v súčasnej publicistike (v príspevku, ktorý predniesla na konferencii *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra* a ktorý vyšiel v rovnomennom zborníku r. 1995). Len citátové pomenovania ruských reálií (etnografizmy) splňajú, ako ukázala autorka, komunikačný zámer autorov slovenských publicistických textov, kým interferenciou poznačené syntaktické konštrukcie a doslovné frazeologizmy dokazujú nedostatočnú znalosť ruštiny aj slovenčiny u novinárov a prekladateľov publicistických textov.

Počas pôsobenia v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV (1986 – 1997) aj počas pedagogickej práce na svojej Alma Mater, na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, J. Benkovičová pravidelne reprezentuje slovenskú rusistiku aj porovnávaciu rusko-slovenskú jazykovedu na domácich aj medzinárodných konferenciách vrátane medzinárodných kongresov učiteľov ruského jazyka (známych pod skratkou MAPRJAL). S jej príspevkami sa stretáme v zborníkoch *Rossica Bratislavensia* (členka redakčnej rady) aj v iných zborníkoch série *Philologica* Filozofickej fakulty

UK. Za všetku dlhoročnú tvorivú prácu a cenné výsledky v rusistickom aj v porovnávacom rusko-slovenskom výskume vyslovujeme jubilujúcej Jane Benkovičovej, CSc., úprimnú vďaku a želanie, aby výsledky jej práce nachádzali čo najviac používateľov. A to nielen medzi kolegami a bývalými kolegami, ale, čo je dnes náročnejšie, aj medzi poslucháčmi rusistického odboru na našich vysokých školách.

Klára Buzássyová

PhDr. Izidor Kotulič, CSc., osemdesiatročný

V roku 1991 odišiel vtedy 74-ročný vedúci vedecký pracovník PhDr. Izidor Kotulič, CSc., po štyridsaťročnej práci v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (do r. 1967 Ústav slovenského jazyka SAV) s narušeným zdravím na zaslúžený odpočinok do dôchodku. Celkom nečakane sa však potom úplne odmlčal. V ústave pracoval od r. 1952, v r. 1959 – 1965 bol zástupcom riaditeľa a v r. 1962 – 1969 a 1981 – 1983 vedúcim oddelenia dejín slovenčiny. Ako vedúci oddelenia bol I. Kotulič v r. 1981 – 1983 aj vedúcim autorského kolektívu *Historického slovníka slovenského jazyka*, ktorý začal vychádzať r. 1991, no už viac ako dve desaťročia predtým sa aktívne zúčastňoval aj na príprave koncepcie, v ktorej sa pôvodne uvažovalo o slovníku väčšieho typu a ktorú autorský kolektív predstavil v ukážkovom zväzku Slovenského historického slovníka z predpisovného obdobia (1973). Usiloval sa o vybudovanie primeranej materiálovej základne slovníka archívnym výskumom slovenských jazykových pamiatok v slovenských aj zahraničných archívoch, excerpciou zhromaždených fotokópií a transliterovaných textov spolu s budovaním rozsiahlej kartotéky. Členom autorského kolektívu Historického slovníka slovenského jazyka bol I. Kotulič až do svojho odchodu do dôchodku. Zúčastnil sa na koncipovaní prvých troch zväzkov a bol členom internej redakcie slovníka v prvých štyroch zväzkoch.

Po kandidátskej dizertácii *Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí* (1957) najviac pozornosti venoval I. Kotulič výskumu predpisovných jazykových útvarov slovenčiny. Jeho štúdie *O formovaní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti* (1968), *K otázke kultúrneho jazyka slovenskej národnosti* (1969), *K pojmu „kultúrna slovenčina“* (1974), *Prvé slovenské tlače Budínskej univerzitnej tlačiarne a kultúrna západoslovenčina v 80. rokoch 18. storočia* (1983), *K hodnoteniu jazyka Žilinskej knihy a iných historických slovacikálnych textov*, *O vplyve češtiny na rozvoj slovenskej historickej slovnej zásoby* (1984), *Význam trnavskej univerzity pre rozvoj kultúrnej slovenčiny* (1987) a *K otázke úzu kultúrnej slovenčiny* (1988) prinášajú v podstate ucelený súbor poznatkov a názorov autora o formovaní a vývine kultúrnych útvarov slovenského národného jazyka v predpisovnom období, vychádzajúcich

z analýzy početných rukopisných i tlačených slovenských jazykových pamiatok, ktoré patria do prameňnej základne Historického slovníka slovenského jazyka.

Treba spomenúť, že jubilujúci I. Kotulič bol v r. 1958 – 1970 aj výkonným redaktorom a v r. 1958 – 1981 členom redakčnej rady Jazykovedného časopisu.

Patrí sa teda i na tomto mieste pripomenúť si osemdesiate narodeniny PhDr. Izidora Kotuliča, CSc., narodeného 5. januára 1927, a poďakovať sa mu za všetku prácu, ktorú vykonal v oblasti slovenskej jazykovedy, predovšetkým pri výskume dejín slovenčiny. Autorský kolektív Historického slovníka slovenského jazyka by ho s radosťou privítal medzi sebou pri finišovaní štyridsaťročnej práce na diele, ktoré aj on začínal realizovať a na ktoré aj on pritisol pečať svojej osobnosti.

Milan Majtán

Jubilujúci PhDr. Štefan Lipták, CSc.

Príchod nového kalendárneho roka pre našu jazykovedu okrem mnohých iných úloh prináša aj povinnosť pripomenúť si a spravodlivo oceniť zásluhy o jej výsledky tých jej predstaviteľov, ktorých rok narodenia sa končí na sedmičku. Patrí medzi nich aj PhDr. Štefan Lipták, CSc., ktorý už v prvých týždňoch tohto roka (23. januára) dovíšil svoj siedmy krížik. Prichodí nám úprimne mu zablahoželať k peknému jubileu a zároveň aspoň stručne spomenúť a zhodnotiť tie z jeho aktivít na poli našej jazykovedy a kultúry, ktorými prispel k ich rozvoju.

Podstatnú časť výsledkov jazykovednej a ostatnej práce nášho jubilanta už zhodnotili viacerí autori pri jeho šesťdesiatke (tu na stránkach Slovenskej reči tak urobil Ferdinand Buffa – SR, 1997, roč. 62, č. 1, s. 44 – 47; za príspevkom je aj súpis Liptákových prác za roky 1962 – 1995, ktorý zostavil Ladislav Dvonč – tamže, s. 47 – 56), preto tu z nej už len stručne spomenieme najdôležitejšie fakty. Podrobnejšie zhodnotíme prácu Štefana Liptáka v ostatných desiatich rokoch.

Zo životopisných dát Š. Liptáka sa žiada zopakovať, že sa narodil v Spišskom Podhradí 23. januára 1937, roky detstva strávil a základné vzdelanie získal najprv v susednom Spišskom Hrhove a potom (keď stratil oboch rodičov) v zemplínskom Vranove nad Topľou, kde zároveň absolvoval strednú školu. Vysokoškolské vzdelanie získal na Filologickej fakulte Vysokej školy pedagogickej (priamej predchodkyni neskoršej Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika, dnešnej Prešovskej univerzity) v Prešove, kde vyštudoval odbor slovenský jazyk (1959). Pripomeňme, že jedným z jeho učiteľov na filologickej fakulte bol náš popredný dialektológ Štefan Tóvik, ktorý svojím zápalom a výsledkami v oblasti nárečových výskumov mal nepochybne značný podiel na tom,

že odborné záujmy Š. Liptáka sa postupne vykryštalizovali a nasmerovali práve do tejto oblasti vedeckej práce. Dialektológiu sa náš jubilant začal naplno venovať relatívne skoro. Po krátkej redaktorskej práci (v závodnom časopise *Hencovský spravodaj* vo Vranove nad Topľou a v bratislavskom rozhlase) a rovnako krátkom pedagogickom pôsobení na katedre slovenského jazyka a literatúry spomenutej FF UPJŠ v Prešove nastúpil 1. októbra 1962 do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave. V práci na projektoch dialektologického oddelenia našej vrcholnej vedeckej ustanovizne (do roku 1995) úspešne zužitkoval tak dokonalú praktickú znalosť východoslovenských nárečí, ako aj postupne získavané a neustále obohacované odborné vedomosti. Tu absolvoval stupne svojho odborného kvalifikačného rastu – vypracoval a obhájil rigoróznou (PhDr., 1968) aj kandidátsku dizertačnú prácu (CSc., 1975) – a zároveň naplno uplatnil aj svoje organizačné schopnosti: v rokoch 1976 – 1981 vo funkcii vedeckého tajomníka Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, v rokoch 1991 – 1995 ako vedecký tajomník ústavu a od roku 1993 (až do roku 2004) vo svedomitom vykonávaní funkcie tajomníka obnoveného Jazykového odboru Matice slovenskej.

Z oblasti jazykovedných aktivít Š. Liptáka sa v predchádzajúcich hodnoteniach bližšie charakterizovali a ocenili najmä výsledky dosiahnuté na poli dialektológie a onomastiky – zdôraznil sa veľký rozsah jeho terénnych nárečových výskumov (vrátane výskumu onymie), a to prevažne na území východoslovenských nárečí, spomenuli sa viaceré zásadné štúdie, ktorými nielen výrazne obohatil naše dovtedajšie poznanie uvedených nárečí, ale viacerými z nich prispel aj k doriešeniu niektorých sporných otázok v interpretácii vývinových zmien a celkového charakteru týchto nárečí (osobitne najmä otázky existencie či neexistencie kvantity v sotáckych nárečiach a prízvukových pomerov v nich a susedných užských nárečiach), ocenila sa jeho účasť na príprave základných diel našej dialektológie ostatných rokov a desaťročí (spoluautorstvo na príprave *Atlasu slovenského jazyka I*, 1968, a *Slovníka slovenských nárečí I*, 1994, predtým aj tzv. ukážkového zväzku tohto diela, 1980), rovnako sa ocenila veľká pozornosť, ktorú venoval výskumu zemplínskej a užskej nárečovej lexiky (spracovanej v rozsiahlej kandidátskej dizertácii *Slovná zásoba zemplínskych a užských nárečí I – III*, 1975, ktorú sa mu však, žiaľ, doposiaľ nepodarilo vydať knižne), pripomenula sa aj jeho práca zostavovateľa nárečových dotazníkov pre výskum remeselníckej ľudovej terminológie, ako aj autora charakteristík nárečí niektorých lokalít v monografiách o nich, jeho referáty na domácich aj zahraničných vedeckých konferenciách a mnohé správy o nich, jubilejné články o našich i zahraničných jazykovedcoch i príspevky z oblasti jazykovej kultúry. Zároveň sa naznačili nové možnosti uplatnenia jeho bohatých skúseností na nových pracoviskách. Pri príležitosti 60. narodenín Š. Liptáka roku 1997 Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied ocenilo jeho mnohoročnú hodnotnú prácu udelením *Čestnej striebornej plakety SAV Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách*.

Spomínaný rok 1995 naozaj predstavuje v živote a práci nášho jubilanta významný medzník. Jednak zmenil svoje dovtedajšie hlavné pracovisko, čo mu umožnilo rozšíriť pole svojich vedeckých výskumov, jednak prijal ponuku uplatniť svoje vedomosti a dlhoročnou výskumnou prácou získané skúsenosti aj v práci na poli vzdelávania a výchovy mladej generácie. Vtedy totiž prešiel do novoutvoreného Slavistického kabinetu SAV (od roku 2005 fungujúceho pod názvom Slavistický ústav Jána Stanislava SAV), pričom ako jeho spoluzakladateľ bol v prvých mesiacoch existencie poverený aj jeho vedením (neskôr vykonával funkciu zástupcu riaditeľa a predsedu vedeckej rady), a zároveň začal externe pôsobiť (ako hosťujúci docent) vo vtedy sa rodiacej vysokoškolskej inštitúcii v Ružomberku (do r. 1997 to bol Pedagogický inštitút sv. Ondreja Trnavskej univerzity, potom Katecheticko-pedagogická fakulta sv. Ondreja Žilinskej univerzity a od r. 2000 Filozofická fakulta Katolíckej univerzity). Pracovné a organizačné aktivity Š. Liptáka sú teda v ostatnom desaťročí spojené s jeho pôsobením na uvedených dvoch pracoviskách. Dodajme, že v súčasnosti sa naďalej aktívne podieľa na činnosti spomínaného Jazykového odboru Matice slovenskej ako člen jeho výboru a od roku 2005 pôsobí aj ako expert a člen vedeckej rady v Kriminalistickom a expertíznom ústave Policajného zboru v Bratislave.

Hneď na začiatku tohto obdobia svojej vedeckej činnosti sa Š. Lipták s vervou pustil do prípravy a následne aj do realizácie výskumu zameraného na bližšie spoznanie života tých našich krajanov, o ktorých sa u nás v tom čase vedelo veľmi málo – na spoznanie života príslušníkov nášho národa žijúcich na Ukrajine. Participoval na vypracovaní projektu (pod vedením a za účinnej podpory riaditeľa pracoviska prof. Jána Doruľu) a stal sa vedúcim grantovej úlohy *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie*. V rámci plnenia tejto grantovej úlohy orientovanej na výskum dejín, ľudovej kultúry a jazyka našich zakarpatskoukrajinských krajanov, Š. Lipták absolvoval (spolu s autorom týchto riadkov) niekoľko výskumných ciest do Užhorodu s cieľom preskúmať zvyšky slovenských nárečí v tých lokalitách širšieho okolia mesta, v ktorých si časť ich obyvateľov dodnes uchováva povedomie slovenskej etnickej identity a vo vzájomnej jazykovej komunikácii využíva svoj slovenský dialekt (prípadne, v ostatnom čase, aj spisovnú slovenčinu). S analýzami výsledkov týchto výskumov pravidelne (sám alebo v spoluautorstve) informoval širšiu odbornú verejnosť u nás doma i v zahraničí (pozri priložený súpis prác), a to jednak referátmi na vedeckých konferenciách v Bratislave, Budmericich, na Zemplínskej šírave a v Užhorode (následne aj ich tlačenými podobami v zborníkoch), jednak osobitnými príspevkami publikovanými v odborných časopisoch a vedeckých zborníkoch (Bratislava, Martin, Moskva). Osobitne sa tu žiada vyzdvihnúť skutočnosť, že spoločné referáty spolurealizátorov uvedeného výskumu (podieľala sa na ňom aj ukrajinská slavistka z Užhorodu N. Dzendzelivska) odzneli aj na ostat-

ných dvoch slavistických zjazdov – v roku 1998 v Krakove a v roku 2003 v Lubľane. Uvedený výskum a súbežné publikovanie jeho výsledkov, o čo sa v rozhodujúcej miere zaslúžil práve náš jubilant, vyplnili jedno z dovtedy prázdnych miest na mape úloh našej jazykovedy. Prispeli totiž k tomu, že o nárečiach nášho národného jazyka, o ktorých sme ešte pred desiatimi rokmi nevedeli takmer nič, máme dnes už pomerne presný a spoľahlivý obraz – poznáme ich pôvod, doterajší vývin, ich dnešný celkový charakter, vnútorné členenie a územné rozšírenie.

Spomenutá pedagogická činnosť nášho jubilanta na Katolíckej univerzite v Ružomberku pozostáva z prednášok a vedenia seminárov (plus vedenia diplomových prác a ďalších činností súvisiacich s touto prácou) z historických slovakistických disciplín (vývin slovenského jazyka, dialektológia, dejiny spisovnej slovenčiny). Popri odbornej fundovanosti sa na iste pozitívnom výsledku pôsobenia v tejto oblasti výraznou mierou podieľajú jeho bohaté vedeckovýskumné aj organizátorské skúsenosti, ale – pritom určite nie na ostatnom mieste – aj jeho vzácne ľudské vlastnosti, ako sú dobré srdce, zmysel pre spravodlivosť, pochopenie pre ťažkosti a problémy iných, priateľstvo a mnohé ďalšie.

Prirodzene, Š. Lipták ani v tejto novej etape svojho života a práce nezabudol na témy a úlohy, ktoré ho zamestnávali aj predtým. V oblasti výskumnej činnosti sa naďalej venoval stále aktuálnej problematike jazykových kontaktov a interferencií na západoslovansko-východoslovanskom jazykovom pomedzí. Zaujímavá a cenná je skutočnosť, že všetky tri príspevky, ktoré o týchto otázkach napísal, publikoval v zahraničí (Lublin, Moskva, Užhorod). Svojimi výskumnými výsledkami a skúsenosťami pomáhal aj v príprave druhého zväzku *Slovníka slovenských nárečí* (2006). Podobne ako v predchádzajúcich rokoch sa Š. Lipták aj teraz sústavne venoval popularizácii výsledkov jazykovedného bádania u nás (osobitne treba vyzdvihnúť najmä mimoriadnu pozornosť, ktorú venoval recenzovaniu prác svojho veľkého priateľa Ferdinada Buffu) a pripomienkam jubileí popredných predstaviteľov našej jazykovedy (F. Buffa, J. Ružička, J. Doruľa a i.) i zahraničnej slavistiky a slovakistiky (L. N. Smirnov, N. J. Dzendzelivska).

Do ďalších rokov plodného a tvorivou prácou naplneného života prichodí nám čerstvému sedemdesiatnikovi a dobrému a vzácnemu priateľovi Štefanovi Liptákovi zaželať v mene širokého okruhu kolegov a priateľov k jeho jubileu ešte veľa dobrého zdravia, rodinnej pohody, neutíchajúceho životného optimizmu a síl, aby sa mu podarilo úspešne dokončiť všetky úlohy, ktoré stoja pred ním.

Ladislav Bartko

Súpis prác Štefana Liptáka za roky 1996 – 2006

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác Štefana Liptáka za roky 1962 – 1995 od L. Dvonča uverejnený v Slovenskej reči, 1997, roč. 62, č. 1, s. 47 – 56.

1996

Jazykový odbor Matice slovenskej. In: Tri roky Matice slovenskej 1993 – 1995. Zost. C. Žuffa a L. Paška. Martin: Matica slovenská 1996, s. 224 – 225.

Ferdinand Buffa sedemdesiatročný. In: Slovenská reč, 1996, roč. 61, č. 1, s. 50 – 52.

Jubileum slavistu zo Šariša. In: Bardejovské novosti, 1996, roč. 7, č. 3, s. 1 (k 70. narodeninám F. Buffu).

Bojovník za slovenčinu. In: Slovenská Republika, 4. 1. 1996, s. 3 (k nedožitým 80. narodeninám J. Ružičku).

1997

Z výskumu východnej skupiny východoslovenských nárečí. In: Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1997, s. 214 – 220.

Jazyková charakteristika Hlovíkovho zápisu balád. In: Spod hlíny času... (Zborník materiálov zo slávnosti v Kladzanych 14. mája 1995.) Red. D. Ondíková. Košice: Matica slovenská, Ev. cirkev a. v. na Slovensku a obec Kladzany [1997], s. 53 – 57.

Buffa, F.: O poľskej a slovenskej frazeológii. Bratislava, Veda 1993. 192 s. In: Slavica Slovaca, 1997, roč. 32, č. 2, s. 182 – 183 (rec.).

Buffa, F.: Zo severošarišskej frazeológie. Bratislava, Veda 1994. 172 s. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 4, s. 236 – 239 (rec.).

Buffa, F.: Šarišské nárečie. Bratislava, Veda 1995. 400 s. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 6, s. 361 – 364 (rec.).

1998

K charakteristike slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. In: Slavica Slovaca, 1998, roč. 33, č. 1, s. 3 – 17 (spoluautori L. Bartko a N. Dzendzelivska).

O lexikálnej stránke slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. In: Slováci na Zakarpatskej Ukrajine. Zborník materiálov z odborného seminára konaného v Bratislave 19. XII. 1997. Red. Š. Lipták. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov 1998, s. 40 – 49.

K charakteristike slovakich govorov na territorii Zakarpatskoj oblasti Ukrainy. In: Streszczenia referatów i komunikatów. Językoznawstwo. XII. międzynarodowy kongres slawistów. Kraków 1998. Red. J. Rusek, J. Siatkowski, Z. Rusek. Warszawa: Wydawnictwo Energeia 1998, s. 233 (spoluautori L. Bartko a N. Dzendzelivska).

Užskije dialekty v aspekte mežjazykovych otnošenj. In: Issledovanija po slavianskoj dialektologii. 5. Otvetstvennyj redaktor vypuska G. P. Klepikova. Moskva: Institut slavianovedenija Russkoj akademii nauk 1998, s. 346 – 354.

Buffa, F.: Z poľsko-slovenských jazykových vzťahov. Konfrontačný náčrt. Prešov: Náuka 1998. 170 s. In: Slavica Slovaca, 1998, roč. 33, č. 2, s. 164 – 165 (rec.).

Jubileum ruského slavistu a slovakistu L. N. Smirnova. In: Slavica Slovaca, 1998, roč. 33, č. 2, s. 157 – 158 (rec.).

Jubileum ruského slovakistu. In: Slovenská Republika, 2. 6. 1998, s. 10 (k 70. narodeninám L. N. Smirnova).

Jubileum ukrajinskej slovakistky N. J. Dzendzelivskej. In: Slavica Slovaca, 1998, roč. 33, č. 2, s. 159 (k 50. narodeninám N. J. Dzendzelivskej).

1999

Slovenské nárečia na Zakarpatskej Ukrajine. In: Nárečia a národný jazyk. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie (Budmerice 24. – 26. septembra 1997). Red. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 1999, s. 75 – 78.

Buffa, F.: Poľsko-slovenský frazeologický slovník. Prešov: Náuka 1998. 277 s. In: Slavica Slovaca, 1999, roč. 34, č. 2, s. 179 – 180 (rec.).

2000

O lexikálnych prevzatiach v reči Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Red. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, s. 161 – 168.

Leksičeskije interferencionnyje elementy v dialektach slovacko-ukrainskogo pograničja. In: 3rd International Congress of Dialectologists and Geolinguists. July 24 – 29, 2000. Abstract Book. Ed. Stefan Warchoľ. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University, s. 91.

Ferdinand Buffa. Biografický profil. Bibliografický výber. Prešov: Náuka 2000. 28 s.

Slovensko-poľské jazykové pomedzie, súčasný stav a perspektívy výskumu. – In: Slovensko-poľské vzťahy v reláciách interkultúrnej komunikácie. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie na počesť Danuty Abrahamowiczovej, prvej lektorky poľského jazyka na FF UPJŠ v Prešove. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Slavistický zborník. 2. (AFPhUP 35/117). Ved. red. J. Dudášová. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2000, s. 158 – 161.

2001

Slovensko-ukrajinské pomedzie ako odraz vzájomných vzťahov. In: Ukrajinske i slovianske movoznavstvo. Sučasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva. Mižnarodna konferencija na česť 80-riččia profesora Josypa Dzendzelivskoho. Zbirnyk naukovych prac. Vypusk 4. Red. M. I. Siusko. Užhorod: Ministerstvo osvity i nauky Ukrajiny – Užhorodskij nacional'nyj universytet 2001, s. 313 – 316.

Michal Franko – širiteľ kultúry slova. In: Kultúra slova, 35, 2001, č. 1, s. 48 – 49.

2002

Neskoľko slov o monografii i jeho avtore s poziciji dialektologa. In: Natália Kyseľová: Areálové vzájomné vzťahy slovanských jazykov centrálnej zóny – Areaľnyje vzaimosviazy slavianskych jazykov central'noj zony. Banská Bystrica: Katedra slovanských jazykov Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela 2002, s. 122 – 124.

Buffa, F.: Z poľsko-slovenských lexikálnych vzťahov. I. vyd. Prešov: Vydavateľstvo Náuka 2001. 49 s. In: Slavica Slovaca, 2002, roč. 37, č. 1, s. 70 – 71 (rec.).

2003

Slovenské nárečia na Zakarpatskej Ukrajine vo svetle jazykových kontaktov. In: XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Ľubl'ane. Príspevky slovenských slavistov. Ed.

- J. Doruľa. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 2003, s. 49 – 69 (spoluautori L. Bartko a N. Dzendzelivska).
- Slovak Dialects at Transcarpathian Ukraine in the Light of Language Contacts. In: 13. mednarodni slavistični kongres. Ljubljana, 15. – 21. avgusta 2003. Zbornik povzetkov. 1. del – Jezikoslovje. Ed. F. Novak. Ljubljana: Mednarodni slavistični komite – Slovenski slavistični komite 2003, s. 223 (spoluautori L. Bartko a N. Dzendzelivska).
- Z výskumov nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine. In: Slováci v zahraničí. 20. Red. S. Bajaník a V. Dend'urová-Tapalagová. Martin: Matica slovenská 2003, s. 9 – 29 (spoluautor L. Bartko).
- O doterajších výsledkoch a ďalších úlohách výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. In: BraSlav 2. Zborník z medzinárodnej slavistickej konferencie, konanej na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave dňa 13. a 14. novembra 2003. Ed. P. Žigo a L. Matejko. Bratislava: Univerzita Komenského 2003, s. 221 – 227 (spoluautor L. Bartko).
- Odišiel slavista a veľký priateľ Slovákov L. N. Smirnov. – Slavica Slovaca, 2003, roč. 38, č. 1, s. 92.
Na jubileum docentky Eleny Krasnovskej. In: Slavica Slovaca, 2003, roč. 38, č. 2, s. 169 – 170.
Laudatio. In: Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch. (Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľu.) Ed. P. Žeňuch. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2003, s. 11.

2004

- Docent Ladislav Bartko sedemdesiatročný. In: Kultúra slova, 2004, roč. 38, č. 4, s. 234 – 235.
Na sedemdesiatku docenta Ladislava Bartka. In: Slavica Slovaca, 2004, roč. 39, č. 2, s. 171.

2005

- Jazyk a jazyková situácia. In: Ľudová kultúra Slovákov na Ukrajine. Ed. M. Benža. Užhorod: Vydavateľstvo Mystecka Linija 2005, s. 22 – 30 (spoluautor L. Bartko).
Frazologické čriepky z oblasti remesiel. In: Zo studnice rodnej reči. Ed. K. Balleková a M. Smatana. Bratislava: Veda 2005, s. 234 – 235.

2006

- Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povschádzať). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1066 s. (spolupracovník).
- Život zasvätený jazykovede. Doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., osemdesiatročný. In: Kultúra slova, 2006, roč. 40, č. 1, s. 41 – 43.
Docent Ferdinand Buffa osemdesiatročný. In: Slavica Slovaca, 2006, roč. 41, č. 1, s. 75.

Redakčná činnosť

- Slováci na Zakarpatskej Ukrajine. Zborník materiálov z odborného seminára konaného v Bratislave 19. XII. 1997. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov 1998. 157 s. (vedecký redaktor).

Literatúra

- PhDr. Štefan Lipták, CSc. Osobná bibliografia. Humenné: Vihorlatské osvetové stredisko Humenné 1996. 84 s.
- Doruľa, Ján: Štefan Lipták šesťdesiatročný. In: Slavica Slovaca, 1997, roč. 32, č. 1, s. 67.
- Buffa, Ferdinand: Na šesťdesiatku PhDr. Štefana Liptáka, CSc. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 1, s. 44 – 47.
- Bartko, Ladislav: Životné jubileum Štefana Liptáka. In: Kultúra slova, 1997, roč. 31, č. 1, s. 34 – 37.
- Franko, Michal: Štefan Lipták. In: Slovenské národné noviny, 1997, roč. 8 (12), č. 6, s. 5.
- Dvonč, Ladislav: Súpis prác Štefana Liptáka za roky 1962 – 1995. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 1, s. 47 – 56.
- Franko, Michal: Na národa roli dedičnej. In: Vranovské noviny, 1997, roč. 29, č. 6, s. 4 (k 60. narodeninám).
- Kendera, R.: Vzácné jubileum. In: Ružomberký hlas, 1997, roč. 8, č. 4, s. 5 (k 60. narodeninám Š. Liptáka).
- Vihorlatské osvetové stredisko v Humennom... In: Lúč, 18. 2. 1997, s. 3 (informácia o stretnutí so Š. Liptákom konanom 17. 2. 1997 v Humennom).
- Franko, Michal: Rodných chotárov skromný syn. (K životnému jubileu PhDr. Š. Liptáka, CSc.) In: Michal Franko: Výlevy srdca. (Listovanie v kronike nedávnych čias.) Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška 1997, s. 54 (báseň).
- Štefan Lipták. In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná osobná bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995). Bratislava: Veda 1998, s. 31 – 35.
- Smirnov, L.: K jubileju slovackeho dialektologa. In: Issledovanija po slavianskoj dialektologii. 5. Aktualnyje problemy slavianskoj lingvogeografii. Otvetstvennyj redaktor vypuska G. P. Klepikova. Moskva: Institut slavianovedenija Russkoj akademii nauk 1998, s. 354 – 357.
- Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 1993 – 1998 (výber). Red. J. Doruľa. Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický kabinet SAV 1998, s. 29 (záznam jednej slavisticky orientovanej práce Š. Liptáka).
- Lipták, Štefan, PhDr., CSc. – slavista – Slavistický kabinet SAV. In: Kto je kto v Slovenskej akadémii vied. Zost. M. Macková. Bratislava: Veda 2000, s. 97 (heslo).
- Štefan Lipták. In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná osobná bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1996 – 2000). Bratislava: Veda 2003, s. 26 – 31
- Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 1998 – 2002 (výber). Ed. P. Žeňuch. Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický kabinet SAV 2003, s. 53 – 54 (súpis 12 slavisticky orientovaných prác Š. Liptáka).
- Oravcová, A. – Ondrejovič, S.: Autorský register časopisu Slovenská reč za roky 1932 – 2002. In: Slovenská reč. 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2003 (súpis prác Š. Liptáka uverejnených v Slovenskej reči, s. 67, 71).
- PhDr. Štefan Lipták, CSc. In: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2001, s. 9 – 10 (heslo).
- Vedecký profil PhDr. Štefana Liptáka, CSc., a jeho spomienka na predmaturitné obdobie vo Vranove nad Topľou. In: U Vranove bubnujú. Vranov môj, tvoj – náš. Ed. J. Kopina a V. Machková. Vranov: Mesto Vranov pri príležitosti 735. výročia prvej písomnej zmienky o svojej existencii 2005, s. 26 – 27.

Zostavil Ladislav Bartko

ROZLIČNOSTI

Truffle nie je hľuzovka. Výraznú a zároveň lahodnú chuť húb nevábneho vzhľadu rastúcich pod zemou oceňovali labužníci už v antickom Ríme. Cícero ich nazval „deti zeme“ a niektorí jeho súčasníci ich považovali za hľuznaté korene. Hľuzovitý tvar motivoval aj ich pomenovanie v mnohých európskych jazykoch: lat. *tuber*, tal. *tartufo*, špan. *truffa*, franc. *truffe*, angl. *truffle*, nem. *Trüffel*. Z hľuzovitého tvaru vychádza aj slovenské pomenovanie *hľuzovka*, kým etymológiu českého názvu *lanýž* dáva Václav Machek (Etymologický slovník jazyka českého, 1968, s. 320) do súvislosti s jeleňou zverou, ktorá si takisto rada pochutnala na hľuzovkách a vyhrabávala ich zo zeme, konkrétne so slovom laň. Na našom území kedysi rástla pomerne hojne predovšetkým hľuzovka letná – *Tuber aestivum* Vitt, ale v súčasnosti sa u nás hľuzovky takmer nevyskytujú. V minulom storočí nezaznamenali v priebehu päťdesiatich rokov nález jedinej plodnice a hľuzovka sa dostala na zoznam vyhynutých druhov. (V roku 1995 po prekvapivom nájdení troch plodníc hľuzovky letnej na Slovensku ju vyhlásili za chránenú hubu s pokutou 2000 Sk za jej zničenie).

V osemdesiatych rokoch minulého storočia sa dostal v Amerike na trh cukrársky výrobok, čokoládový bombón, ktorý pomenovali podľa huby hľuzovky. Pôvodne ručne vyrábaný bombón mal hrudkovitý, resp. hľuzovitý nepravidelný tvar a takisto sľuboval mimoriadny chuťový zážitok. S pomenovaním cukrovinky sa dnes stretávame predovšetkým v anglickej podobe *truffle* a v nemčine – *Trüffel*. V týchto jazykoch pribudol k pôvodnému významu „huba“ význam „cukrovinka“. Podobne sa dnes v Česku používa vo význame „cukrovinka“ aj slovo *lanýž*. V treťom zväzku Veľkého anglicko-českého slovníka z roku 1985 a vo štvrtom zväzku vydania z r. 1993 sa pri slove *truffle* uvádzajú významy „1. bot. lanýž houba, 2. bot. bulouška 3. čokoládový lanýž“. (V 2. zväzku Slovníka spisovného jazyka českého z r. 1989 sa však pri slove *lanýž* uvádzajú iba významy „1. silne aromatická houba s podzemní plodnicí, bot. rod *Tuber*, 2. pestřec (bot.), 3. jelenka (bot.)“).

Situácia na Slovensku je iná. Zahraniční výrobcovia, ktorí musia svoje výrobky na slovenskom trhu predávať so slovenským textom informujúcim o zložení a charaktere výrobku, očakávajú stručný a výstižný preklad. V prekladových anglicko-slovenských slovníkoch sa však aj po dvadsiatich rokoch existencie spomínaného cukrárskeho výrobku uvádza pri slove *truffle* buď iba význam „huba hľuzovka“, alebo sa slovo *truffle* neuvádza vôbec. Prekladatelia, ktorí siahnu po anglicko-českých slovníkoch a dopracujú sa k slovu *lanýž*, bývajú zaskočení, keď sa z Česko-slovenského slovníka (1979) dozvedia, že *lanýž* je *hľuzovka*. V Nemecko-slovenskom slovníku z r. 1991 sa pri slove *Trüffel* uvádzajú významy „1. bot. hľuzovka (huba) 2. cukrár. pralinka“. Používatelia slovenského jazyka si však význam slova

pralinka spájajú predovšetkým s bombónom s tekutou alkoholovou náplňou v chrumkavom cukrovom lôžku a pri prekladaní slova *truffle* v mnohých prípadoch radšej uprednostnia české slovo *lanýž* (pod ktorým si nepredstavujú nič, resp. hocičo), napr. *lahodná lanýžová krémová náplň v mliečnej čokoláde*. Tí, čo si uvedomujú nevhodnosť slova *lanýž* v slovenskom texte, sú často bezradní, najmä vtedy, keď sa slovom *truffle* nepomenúva bombón, ale samotná náplň čokolády, alebo ak treba preložiť prídavné meno *truffle*. Dokumentuje to príklad z internetu, kde niekoľko prekladateľov hľadalo vhodný slovenský ekvivalent pre anglické označenie výrobku Milk chocolate with orange flavoured truffle. Účastníci diskusie navrhli slovenské preklady: *Mliečna čokoláda s pomarančovou plnkou a pralinkami*, *Mliečna čokoláda s pomarančovou truffle*, *Mliečna čokoláda s pralinkami pomarančovej chuti*. Jediný akceptovateľný návrh bol podľa nášho názvu *Mliečna čokoláda s čokoládovo-pomarančovou náplňou*. Z prekladov je zrejmé, že väčšina zúčastnených sa dobre orientovala v prekladových slovníkoch, ale nemala presnejšiu predstavu o predmete svojho prekladu.

Cukrovinka *truffle*, ktorá medzičasom zmenila tvar (z hrudkovitého na pravidelný guľatý, ale predávajú sa aj srdiečka a iné tvary), je charakteristická špecifickým mäkkým jadrom zo stuhnutej krémovej zmesi z rozpustenej čokolády, masla a smotany obohatenej o rozličné príchute (ovocné, alkoholové, orechové a pod.) Stuhnuté jadro je zaliate rozpustenou čokoládou, ktorá po vychladení tvorí pevnú čokoládovú škrupinu. Keď vychádzame z receptúry bombónov typu *truffle*, vhodných slovenských ekvivalentov sa ponúka hneď niekoľko, napr. *plnený bombón*, *krémový bombón*, *bombón s čokoládovokrémovou náplňou*. Na pomenovanie náplne odporúčame spojenia *čokoládovokrémová hmota/náplň/plnka*, *čokoládový krém*, resp. *krémová čokoláda*.

Katarína Kálmánová